

NARKŪNŲ PILIAKALNIŲ IR PAPĖDĖS GYVENVIETĖS KERAMIKA: ELGSENOŠ ATSPINDŖIAI¹

VYTENIS PODĖNAS¹, ALEKSIEJUS LUCHTANAS², AGNĖ ČIVILYTĖ³

¹ Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius, KraŖių g. 5 LT-01108 Vilnius, el. paŖtas: vytenispodenas@gmail.com

² Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos katedra, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius, el. paŖtas: aleksas.luchtanas@gmail.com

³ Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius, KraŖių g. 5, LT-01108 Vilnius, el. paŖtas: civilytea@gmail.com

Straipsnyje pristatoma Narkūnų archeologijos paminklų komplekso (Utenos r. sav., Leliūnų sen.) bronzos amžiaus III – B₂/C₁ periodų keramikos kolekcijos klasifikacija ir keraminių, kaulinių bei metalinių radinių erdvinė analizė. Pasitelkus elgsenos archeologijos teorinius pagrindus, nagrinėjami kultūrinių sluoksnių susiformavimo procesai, archeologinio konteksto reprezentatyvumas ir komplekso raida. Taip pat aptariami Narkūnų priešistorinį apgyvendinimą atspindintys radiniai ir jų chronologija. Pagal išanalizuotus 14 879-is keramikos fragmentus ir atskirai ištirtus 1534-is pakraštėlius išskiriami buitinės keramikos stiliai. Atlikta Narkūnų Didžiojo piliakalnio radinių erdvinė analizė leido išskirti II a. paleoreljefo fragmentą, analizuoti pastato apleidimo atvejį ir identifikuoti keturias nevienalaikes metalurgijos veiklos vietas. Aptariami priešistorinės elgsenos atspindžiai archeologiniame kontekste leidžia pratęsti diskusiją apie to meto visuomenę, piliakalnių atsiradimą, jų apleidimą bei gyventojų santykį su metalurgija Rytų Baltijos regione.

Reikšminiai žodžiai: elgsenos archeologija, keramika, erdvinė analizė, ankstyvieji piliakalniai.

The article presents a classification of the pottery dated to PIII–B₂/C₁ and a spatial analysis of the pottery, bone, and metal artefacts found at the Narkūnai archaeological complex (Utena District, Leliūnai Eldership). First, a re-examination of Narkūnai's prehistoric chronology was made using typological studies. Second, on the basis of 14 879 analysed potsherds and 1534 separately examined rim sherds, pottery styles were distinguished in the context of the development of early hillforts' pottery. Last, by applying a behavioural archaeology theory, the paper analyses the formation processes of the cultural layers and the fragment of the representativity of the archaeological context. A spatial analysis allowed the fragment of the 2nd century palaeorelief to be distinguished, the abandonment process of a single building to be examined, and four asynchronous metallurgical activity areas in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort to be identified. The latter reflections on prehistoric behaviour are discussed in the context of the appearance and abandonment of the early hillforts and the relationship of the local communities with early metallurgy in the East Baltic region.

Keywords: behavioural archaeology, pottery, spatial analysis, early hillforts.

IVADAS

Ŗmonės, gyvenę bronzos amžiuje Rytų Baltijos regiono piliakalniuose, jau kurį laiką yra tyrinėtųjų akiratyje (Krzywicki 1913; Tarasenko 1934; 1956,

p.20–22; Puzinas 1938; 1940, p.124–126; Vassar 1939; Kulikauskas *ir kt.* 1961; Daugudis 1982; Grigalavičienė 1982, p.5–18; 1986a; 1986b; 1995, p.27–40; Volkaitė-Kulikauskienė 1986; Lang 1987; Graudonis 1989; Backc 1991; Luchtanas 1992, p.61; Vaskas

¹ 2016 m. rugsėjo 10 d. vienai pagrindinių Narkūnų archeologijos paminklų komplekso tyrinėtųjų habil. dr. Reginai Volkaitei-Kulikauskienei būtų sukakę 100 metų. Straipsnį norėtume skirti Ŗiai progai paminėti.

1994; 2007; Zabiela 1995, p.41–44; Brazaitis 2005; Егорова 2006; Girininkas 2013; Čivilytė 2014; Sperling 2014 ir kt.), bet tik neseniai pradėta gilintis į teorijas, padedančias pažinti žmonių elgseną, bendruomenių struktūrą ar gyvenimo būdą (Merkevičius 2005b; 2007; Vaskas 2007; Čivilytė 2012, su literatūros nuorodomis; Lang, Luik 2016). Tam tikros teorijos ar kuriamo pasakojimo ryšį su archeologiniais duomenimis pirmiausia lemia analizuojamų duomenų reprezentatyvumas. Detalesnė analizė galima tik didesnio ištirto ploto ir tikslesnės fiksavimo metodikos taikymo atvejais. Baltijos šalyse tėra vos keli piliakalniai, kuriuose, remiantis archeologiniais duomenimis, įmanoma nagrinėti praeityje gyvusių žmonių elgesį, jų santykį su gyvenamąja aplinka bei faktorius, lėmusius piliakalnių apgyvendinimą ar jų apleidimą ir šios elgsenos paliekamą archeologinį kontekstą. Padaugėjus muziejuose saugomų radinių antrinių² analizių ir šių radinių sąsajų su archeologinėmis struktūromis paieškų galima naujai pažvelgti į Asvos, Ridalos (Asva, Ridala, Estija), Kivutkalnio (Kivutkalns, Latvija) ar Narkūnų piliakalnių archeologinę medžiagą (Vaskas 2007; Sperling, Luik 2010; Čivilytė 2014; Sperling 2014).

Narkūnų archeologijos paminklų komplekso tyrimų svarba ne kartą akcentuota ankstyvosios metalurgijos ar ūkio pasikeitimo procesų analizėse (Girininkas 2013; Čivilytė 2014), ankstyvojo metalų laikotarpio materialinės kultūros apibendrinime (Grigalavičienė 1995; Brazaitis 2005; Girininkas 2013), piliakalnių apleidimo ir papėdžių apgyvendinimo (Vengalis 2009), romėniškų monetų perlydymo (Bliujienė 2013, p.434) aptarime, ankstyvųjų LDK monetų (Волкайте-Куликаускене, Лухтан 1981, c.265–270; Remecas 2003, su literatūros nuorodomis), puodų ženklintais dugnais (Volkaitė-Kulikauskienė 2001, p.290–291), viduramžių medinės pilies apgyvendinimo (Zabiela 1995; Baranauskas 2003) tyrimuose. Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – LNM) ir Utenos kraštotyros muziejuje

(toliau – UKM) saugomi radiniai ne kartą sulaukė atskirų papildomų tyrimų (Luchtanas 1981; Merkevičius 1986, p.49–52; Лухтан 1986, c.3–17; Daugnora, Girininkas 1996, p.119–123; Luik, Maldre 2007, p.5–39; Čivilytė 2014; Podėnas *ir kt.* 2016). Narkūnų, kaip ir kitų ankstyvųjų piliakalnių, radiniai ir objektai³ ankstesniuose tyrimuose nagrinėjami atskirai, dėmesį koncentruojant į radinių tipologiją ir struktūrų (aptvarų, pylimų, židinių, rekonstruojamų pastatų ir pan.) aprašymą (Grigalavičienė 1986a; 1986b; 1992; Volkaitė-Kulikauskienė 1986), bet nepakankamai įvertintas liko archeologinis kontekstas ir jo reprezentatyvumas (žr. Zabiela 2003, p.48) ar radinių bei aptiktų struktūrų erdvinis santykis (žr. Vengalis 2010, p.73). Tik visai neseniai pradėta ieškoti šių radinių sąsajų su erdvinėmis struktūromis (Čivilytė 2014, p.114–133).

Archeologinio konteksto reprezentatyvumo lygis paaiškėja nustačius archeologinės vietos ardymo atvejus, atliekant masinės medžiagos tyrimus bei patikrinus radinių erdvinį ir chronologinį santykį su objektais. Ankstyvuosiuose piliakalniuose daugiausia randama zooarcheologinės medžiagos arba keramikos. Buitinė Narkūnų keramika iki šiol tik bendrais bruožais aprašyta R. Volkaitės-Kulikauskienės straipsnyje, skirtame Narkūnų Didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatams apibendrinti (Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.37–41). Jame nėra pakankamai išnagrinėta radinių chronologija, todėl siekiant atskirti laikotarpius, kurių metu buvo formuojamas Narkūnų archeologinis kontekstas, pirmiausia būtina klasifikuoti buitinę keramiką ir aptarti jos bei kitų radinių, tiksliau leidžiančių nustatyti Narkūnų apgyvendinimo etapus, chronologiją.

Narkūnų piliakalnių ir papėdės gyvenvietės buitinės keramikos kolekcija taip pat aktuali keramikos raidos tyrimuose. Vėlyvoji, briaunotoji, brūkšniuotoji keramika sulaukė daugiau tyrinėjimų dėmesio (Лухтанас 2001; Егорова 2006; Ven-

² Pirmine laikoma tyrimų ar ataskaitos rengimo metu atliekama radinių analizė (Zabiela 2011).

³ Turimi omenyje nejudinti artefaktai – duobės, stulpavietės, židiniai, grindiniai, pylimai ir pan. (Vengalis 2012, p.202).

galis 2009), o neaiški ankstyvojo metalų laikotarpio keramikos raida ir chronologija yra viena pagrindinių Lietuvos tyrėjų pabrėžiamų problemų (Piličiauskas 2012, p.39–40; Brazaitis 2005, p.300–301). Šios problemos neįmanoma išspręsti vienos archeologinės vietovės kontekste, tačiau išsamiai analizuojant keramiką galima fiksuoti tam tikras variacijas, kurios ateityje galėtų padėti tiriant ankstyvojo metalų laikotarpio keramikos raidą. Narkūnų Didžiajame piliakalnyje aptikta iki šiol didžiausia ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kolekcija yra surinkta kur kas mažesniame plote (660 m²) nei kitos dvi didžiausios šios keramikos kolekcijos Sokiškių (1115 m²) ir Nevieriškės (1486 m²) piliakalniuose (Zabiela 2003, lent. 1).

Siekiant pažinti priešistoriniais laikais Narkūnuose gyvenusią bendruomenę, svarbu įvertinti archeologinio konteksto susidarymo procesus bei išsiaiškinti, kaip tam tikra žmonių elgsena galėtų atsispindėti erdviniam radinių pasiskirstyme. Kultūrinio sluoksnio formavimosi procesams pažinti svarbūs komplekso veikimo atvejai visais laikais. Paskutiniai, XIX–XX a. vykę Narkūnų komplekso ardymai aptariami kartu su tyrimų istorija. Naujam keramikos kolekcijos įvertinimui kaip svarbi pasirinkama teorinė elgsenos archeologijos (angl. *behavioral archaeology*) perspektyva, kurios pagalba archeologinių, eksperimentinių ir etnoarcheologijos tyrimų rezultatai jungiami į keramikos gyvavimo ciklo (pranc. *chaîne opératoire*) modelius bei priešistorės bendruomenių elgsenos tyrimus. Dėl ribotų duomenų bei netolygaus Narkūnų archeologijos paminklų išlikimo laipsnio šiame straipsnyje analizuojami tik keli elgsenos atvejai, kuriuos pavyko identifikuoti radinių erdvinio pasiskirstymo dėka. „Gyvo“ (sisteminio) konteksto bei išsami bendruomenės elgsenos analizė neištyrus viso piliakalnio ploto ar neatradus ankstyvojo metalų laikotarpio laidojimo paminklų ir kitų veiklos zonų, kol kas neįmanoma, todėl svarbiausias radinių erdvinės analizės siekis šiame straipsnyje yra bet kokių elgsenos atspindžių iširtame archeologiniame kontekste paieška.

TYRIMŲ ISTORIJA

Narkūnų piliakalniai, tradiciškai vadinami Utenio pilimi ir Utenio kapu, patraukė istorikų dėmesį dar XVI a. Motiejus Strykowski (Strykowski 1846, p.248) čia ieškojo Utenio sostinės. Narkūnai tapo pirmuoju brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniu, kurį 1835 m. vasarą kartu su keliais vietos valstiečiais kasinėjo Jasonių dvarininkas Pranciškus Vilčinskis (Vilczyński 1836, p.559–560). Duobėmis buvo iškasinėtas Mažasis piliakalnis, bet jame nieko nerasta, o Didžiajame rasta daugybė grubios keramikos, gyvulių kaulų, pavienių rago ir metalo dirbinių. Radinių likimas neaiškus, jų su metrikomis nepavyko rasti valstybiniame Ermitažo muziejuje Sankt Peterburge, į kurį iš Rusijos archeologijos draugijos muziejaus pateko dalis P. Vilčinskio dovanotų radinių, todėl mėgėjiški XIX a. P. Vilčinskio ir kitų dvarininkų kasinėjimai lieka tik Lietuvos archeologijos istorijos faktas (Kulikauskas, Zabiela 1999, p.28–29). Panašiai vertinami ir 1910–1912 m. Utenos mokytojo Markulio kasinėjimai Narkūnuose. Po 1922 m. žemės reformos Narkūnų piliakalnio ir aplinkinė teritorija atiteko Nepriklausomybės kovų savanoriui P. Kazlauskui. Tuo metu Didysis piliakalnis apie dešimtmetį buvo intensyviai ariamas, išplėstas pylimo V pakraštys. Anot žemės savininko, derlingas piliakalnio juodžemis duodavo nemenką javų derlių. Nuo 1935 m. Narkūnų piliakalniai nebeariami, o jų valdytojas J. Kazlauskas Valstybės archeologijos komisijai parašo pasižadėjimą (VAK 1935, p.228) globoti ir saugoti paminklą. Todėl nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio vidurio piliakalniai dirvono, bet toliau buvo ariama V papėdė. Po Antrojo pasaulinio karo žemė atiteko Pakalnių kolūkiui. 1957–1959 m. Utenos miesto valdžia piliakalnių V papėdėje pradėjo įrenginėti įgilintą išbetonuotą apie 500 m² ploto estradą, pritaikytą rajoninėms dainų šventėms. Stumdant žemes aptikta papėdės gyvenvietė, kurioje 1959 m. UKM ekspedicija, vadovaujama V. Valuckytės, atliko nedidelius archeologinius tyrimus. Deja, žymi dalis šių tyrimų medžiagos,

1 pav. Narkūnų piliakalnių ir papėdės gyvenvietės 1975–1978 m. archeologinių tyrimų situacijos planas⁴. V. Podėno brėž.

saugomos UKM, yra be metrikų. Naujausius tyrinėjimus Narkūnuose paskatino numatomas tiesti Utenos–Panevėžio geležinkelis, kurio trasa turėjo kirsti papėdės gyvenvietę į V nuo piliakalnių. Ši geležinkelio trasa, vėliau nutiesta per 1975–1976 m. iš dalies ištirtą papėdės gyvenvietės dalį, taip ir liko neįgyvendintas sovietmečio projektas, bet dėl to natūrali piliakalnių aplinka buvo negrįžtamai sudarkyta. Visi šie Narkūnų kompleksą žalojantys faktoriai leidžia geriau suprasti kultūrinio sluoksnio formavimosi savybes ir išlikimo laipsnį.

1975–1978 m. tyrimai apėmė įvairias Narkūnų komplekso dalis (1 pav.), juos vykdė bendra tuometinės Lietuvos SSR Mokslų akademijos Istorijos

instituto (vad. hab. dr. Regina Volkaitė-Kulikauskienė) ir Vilniaus universiteto Lietuvos SSR Istorijos katedros (vad. doc. dr. Pranas Kulikauskas) ekspedicija. Joje laborantais dirbo vyresniųjų kursų studentai ir absolventai archeologai Algis Rybelis (1976–1977 m.), Audronė ir Algimantas Bliujai (1977 m.), Aleksiejus Luchtanas (1975–1978 m.), Liudvikas Dzikas, Kęstutis Katalynas (1978 m.) ir kt. Žemės kasimo darbus atliko Vilniaus universiteto studentai praktikantai bei Utenos ir Pakalnių mokyklų moksleiviai, fotografavo – ekspedicijos vadovai ir A. Luchtanas. Radinius piešė tuomečio Dailės instituto (dab. Vilniaus dailės akademija) keramikos ir grafikos specialybių studentai. Brėžinius braižė

⁴ Tyrinėtų plotų ribos nubrėžtos pagal ataskaitose pateiktus situacijos planus. Šiuo metu tiksliau nustatyti perkasų ribas nėra galimybių. Reikia pabrėžti magnetinės ir geografinės šiaurės neatitikimą. Perkasos būdavo matuojamos pagal kompasą, todėl jos nebuvo orientuotos tiesiai į š.

tuomečių Dailės ir Vilniaus inžinerinio institutų (dab. Vilniaus Gedimino technikos universiteto) architektūros specialybės studentai bei A. Luchtanas (3 plotas). Visiems tyrimams vadovavo R. Volkaitė-Kulikauskienė, o P. Kulikauskas tyrinėjo tik Mažąjį piliakalnį. A. Luchtanas vadovavo Narkūnų senkapiui (1976–1977 m.) ir kalvelės į R nuo piliakalnių (1976 m.) tyrinėjimams. Visus svarbiausius sprendimus priiminėjo kartu. Kasimo darbus atliko tik rankomis. Didžiąją dalį sluoksnio skuto mentelėmis. Individualūs radiniai buvo fiksuojami 1 m² tikslumu, dalį jų žymint brėžiniuose radimo vietose *in situ*. Keramika taip pat buvo renkama iš dalies plotų 1 m² tikslumu, pagal gylį. Tik 1978 m. tyrinėtuose plotuose (2a, 2b, 4, 5, 6) buitinės keramikos šukės registruotos iki 12 m² tikslumu. Gylis buvo matuojamas nuo žemės paviršiaus. Pagal atitinkamą gylį sutartiniais, bet ne stratigrafiniais horizontais, kurie vizualiai neišsiskyrė, buvo renkama visa archeologinė medžiaga. Buvo braižoma įvairiame gylyje aptiktų radinių ir struktūrų planigrafija, stengtasi kuo tiksliau užfiksuoti akmenų konstrukcijas ir kitas struktūras, ypač įžemio horizontą su duobėmis bei stulpavietėmis. Tyrimai buvo atliekami pagal XX a. 2-ojoje pusėje Lietuvos archeologijoje taikomus metodikos reikalavimus. Narkūnų Didžiojo piliakalnio (1976–1978 m.), Nevėriškės (1976–1978 m.) ir Sokiškių (1980–1983 m.) piliakalnių tyrinėjimai – pirmieji ankstyviausių Lietuvos piliakalnių tyrinėjimai XX a. 2-ojoje pusėje po Ludwiko Krzywickio darbų XX a. pradžioje ir Petro Tarasenkos tyrinėjimų XX a. 4-ajame dešimtmetyje. Surinkta unikali medžiaga, tuometis fiksacijos lygis leidžia analizuoti šią medžiagą ir po beveik keturių dešimtmečių. Tačiau teigiamai vertinant atliktą darbą neišvengta ir tam tikrų tyrimų trūkumų. Tikslūs gylio matavimo prietaisai, tokie kaip nivelyras, buvo naudojami tik fiksuojant kai kuriuos perkasų sienelių pjūvius. Nenaudoti metalo detektoriai (kariniai tuo metu jau buvo prieinami), nebuvo sijojamas gruntas, nebuvo imami pavyzdžiai makrobotaniniams tyrimams. Paimti tik sudegusių gynybinių įtvirtinimų anglies pavyzdžiai, bet ¹⁴C analizė neatlikta, o pavyzdžiai neišsaugoti.

2 pav. Narkūnų papėdės gyvenvietė tyrinėjimų metu. A. Luchtano nuotr.

Narkūnų papėdės gyvenvietėje buvo ištirtas 490 m² plotas, tačiau jis neapėmė visos teritorijos, patenkančios į geležinkelio statybvietsės zoną (2 pav.). Tolesni darbai tiesiant geležinkelį per gyvenvietės teritoriją ir piliakalnių aplinką vyko jau neatliekant tuo metu įprastos archeologinės priežiūros. Neabejotinai liko nepastebėti ar sunaikinti dar išlikę įgilinti gyvenvietės objektai, galėję leisti geriau pažinti jos planigrafiją.

Mažajame piliakalnyje ištyrus 62 m² plotą 1978 m. aptiktas nestoras kultūrinis sluoksnis (3 pav.) ir pavieniai radiniai, leidžiantys išskirti Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpį ir vėlyvąjį Didžiojo piliakalnio priešpilio etapą XIV a. – XV a. pradžioje.

Didžiamajame piliakalnyje 1976–1978 m. ištirtas 660 m² plotas (1 pav.), padaryti daliniai pylimų

3 pav. Narkūnų Mažojo piliakalnio plotų 1 ir 2 vaizdas iš P pusės tyrinėjimų metu. A. Luchtano nuotr.

pjūviai (V galo ir papėdės Š dalies). Archeologiniams kasinėjimams buvo pasirinkta tik piliakalnio V pusė, likusią dalį paliekant ateities tyrimams. Unikalus Narkūnų kompleksas vis dar laukia išsamios medžiagos publikacijos. Liko beveik neanalizuota ir nepublikuota piliakalnio vėlyvojo etapo medžiaga. Daugiau dėmesio skirta tik Narkūnų senkapiui (tyrinėtas 1976–1977 m., Volkaitė-Kulikauskienė, Luchtanas 1979, p.101–111) ir unikaliems pavieniams numizmatiniams radiniams, Jogailos portretiniam grašiuui (Волкайте-Куликаускаене, Лухтан 1981, с.265–270).

Naujausi Narkūnų keramikos kolekcijos tyrimai atskleidžia XXI a. archeologijos mokslo požiūrį į pirmtakų surinktas kolekcijas. Kartu išlieka puiki galimybė ateityje pratęsti lauko tyrimus, maksimaliai panaudojant šių dienų mokslo galimybes. Tai leistų ne tik patikslinti objektų datavimą, bet ir kritiškai įvertinti jau pateiktas hipotezes.

ELGSEŅOS ARCHEOLOGIJA

Elgsenos archeologija pradėjo formuotis XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje Arizonos universitete grupelės mokslininkų, vadovaujamų J. J. Reid, W. L. Rathje ir M. B. Schiffer, aplinkoje (Reid *ir kt.* 1975, p.864–869; Schiffer 2010, p.3). Procesinės archeologijos teorinio naujumo įtakoje⁵ minėti mokslininkai siekė atskleisti šiuolaikinių ir priešistorinių visuomenių elgsenos bendrybes, archeologinių kontekstų formavimosi procesus bei teoriškai analizavo archeologinių tyrimų ir jų pagrindu daromų išvadų pagrįstumą (Schiffer 1988). Daugybės eksperimentų (pvz., „šiukšlių“ projektai: Rathje *ir kt.* 1992; Rathje, Murphy 1992) ir etnoarcheologinių tyrimų (Schiffer 1987, su literatūros nuorodomis; David, Kramer 2001) dėka tapo aišku, kad archeologiniai duomenys parodo tik dalį galimų tendencijų, o bendras pirminis vaizdas neretai yra klaidingas (Schiffer

1972, p.156). Taigi suvokta, kad efektyvi gyvenvietės vidinė erdvinė analizė⁶ įmanoma tik išanalizavus kultūrinio sluoksnio formavimosi procesus.

Pirmaisiais elgsenos archeologijos gyvavimo dešimtmečiais buvo keliami esminiai klausimai, pvz., archeologinių duomenų teikiama informacija, archeologinių išvadų galimybės, taip pat ieškota žmonių elgsenos materialinės išraiškos atspindžių, jos erdvinio pasiskirstymo tendencijų. Pagrindinis šios krypties atstovų teorinio modeliavimo objektas yra žmonių elgsena. Archeologijoje elgsenos tyrimai vyksta analizuojant žmonių ir artefaktų santykį. Išvados apie elgseną – tai išvados apie buvusią gyvąją kultūrą, dar vadinamą sisteminiu kontekstu, bet archeologai jo netiria tiesiogiai. Tiriama tik mirusios kultūros reiškiniai, vadinami archeologiniu kontekstu. Jį gali veikti aktyvi žemdirbystė, vėlesni žemės judinimo darbai. Žmogaus elgseną gali atspindėti bet kokie jo paveikti artefaktai. Tai gali būti kilnojantieji objektai, struktūros, kultivuojami augalai ar prijaukinti gyvūnai bei žmogaus kūno modifikacijos (tatuiruotės, šukuosenos – Schiffer 1999, p.120). Sisteminis kontekstas pirmiausia suvokiamas per artefaktų gyvavimo ciklą (Schiffer 1972, p.158, fig. 1; Vengalis 2010, p.77, pav. 1) – nuo žaliavų paruošimo iki radinių atsidūrimo archeologiniame kontekste (išmetimo, pametimo). Formali, erdvinė ir kiekybinė archeologinių artefaktų išraiška paprastai neatspindi archeologinės vietos apleidimo momento⁷ (*contra* Binford 1964, p.425). Juos gali paveikti erozija, mechaniniai gamtos procesai (pvz., bioturbacija, krioturbacija ir kt.), žmogus (pvz., trypiami, šluojami, ariami, stumdomi atliekant žemės judinimo darbus) arba gyvūnai (perneša, užkasa). Archeologiniai radiniai, jau patekę į kultūrinį sluoksnį, gali toliau trupėti ir eroduoti. Kiekviena žmonių karta formuoja konkretų archeologinį paveldą jame gyvendama arba jį lankydama. Taigi informacijos apie buvusią gyvąją kultūrą archeologai ieško formavimosi procesų analizės pagalba.

⁵ Ypač L. R. Binford (1962; 1968) darbams.

⁶ Angl. *intra-site analysis* arba analizė mikrolygmeniu (Vengalis 2012, p.177).

⁷ Tokie atvejai yra reti gyvenviečių atveju, dažnesni – laidojimo paminkluose.

Vienas iš būdų vizualizuoti archeologinio konteksto formavimąsi bei radinių gamybą ir naudojimą⁸ yra elgsenos srauto modeliai (angl. *behavioral flow model*; pvz., Schiffer 1972, p.158–159, fig. 1, 2; 2010, p.23, fig. 3.2), kuriuose aptariamas archeologų randamų artefaktų gyvavimo ciklas (pranc. *chaîne opératoire*⁹; Dobres 2000, p.154; Skibo, Schiffer 2008, p.9–10) nuo žaliavų atrinkimo prieš paruošiant artefaktą iki artefakto patekimo į kultūrinį sluoksnį. Jame artefaktas lieka tol, kol yra atkasamas archeologų ir patenka į mokslininkų akiratį. Daiktas reprezentuoja praeitį ir yra svarus argumentas diskusijoje, todėl vėl tampa sisteminio konteksto arba gyvosios kultūros dalimi. Elgsenos srauto modeliai nuo artefaktų gyvavimo ciklo iš esmės skiriasi tuo, kad kreipiamas dėmesys į artefakto atsidūrimo archeologiniame kontekste laiką, būdą ir galimus postdepozicinius procesus. Pvz., taip sujungiamos ankstesnės keramikos gyvavimo ciklo (pvz., Бобринский 1978, c.14; Orton *ir kt.* 1993, p.114) ir radinių tafonomijos procesų analizės. Remdamiesi šia schema archeologai kelia klausimus: kur buvo molio šaltiniai, kokie pagrindiniai rastos keramikos tiriamame objekte bruožai, kokia keramikos paskirtis, kokie procesai veikė keramiką jos egzistavimo metu, kokie procesai archeologinius radinius galėjo veikti nuo jų patekimo į kultūrinį sluoksnį iki archeologinių tyrinėjimų, kaip formavosi kultūrinis sluoksnis ir pan.

Kultūrinio sluoksnio formavimosi tyrimai bei šio aspekto problemos aptarimas elgsenos archeologijoje tapo vienu svarbiausių epistemologinių žingsnių archeologijos mokslo raidoje. Teorinis modeliavimas elgsenos archeologijoje, kaip ir būdinga procesinės archeologijos paradigmoje, yra deduktinis, tikrinant hipotezes. Šioje perspektyvoje teorinio modeliavimo argumentai yra empiriniai archeologinių tyrimų arba eksperimentų rezultatai. Viena

svarbiausių archeologijos mokslo savybių yra ta, kad kiekvienas archeologinis radinys yra neginčijamas empirinis faktas. Problema slypi jo atpažinime, formalioje savybėse, chronologijoje bei vertinime. Etnografiniai tyrimai pasitelkiami pripažįstant probleminę jų sąsają su priešistorine tikrove (Schiffer 1987), bet eksperimentiniu būdu (pvz., Schiffer, Skibo 1987, p.595–622; Schiffer *ir kt.* 1994) galima surinkti svarbių duomenų neatliekant archeologinių tyrinėjimų. Teorinėje elgsenos archeologijos perspektyvoje vyrauja atsargus, faktais paremtas priešistorės procesų modeliavimas.

Erdvinė ir kultūrinio sluoksnio formavimosi procesų analizė Lietuvoje jau kelis kartus yra efektyviai taikyta analizuojant akmens amžiaus daugiasluoksnes smėlines gyvenvietes (Marcinkevičiūtė 2010), vidinę geležies amžiaus gyvenviečių (Vengalis 2010; 2012) bei viduramžių miesto erdvinę (Valionienė 2015) struktūras. Erdvinės analizės pagrindas yra radinių fiksavimo tikslumas. Pagrindiniai paminėtini dėl juose vykdytų platesnių archeologinių tyrimų ir nuoseklios radinių fiksacijos yra Narkūnų, Sokiškių, Nevieriškės, Kerelių piliakalniai. Juose aptikti radiniai gali būti datuojami vėlyvuoju bronzos amžiumi bei atvertų nemažai galimybių ankstyvųjų piliakalnių atsiradimo analizei. Buvo parengtos išsamios šių piliakalnių tyrimų ataskaitos, bet keramika ne visada užfiksuota tiksliai¹⁰ (Grigalavičienė 1976; 1983; 1985; Kulikauskienė, Luchtanas 1978b), todėl galimybių atlikti papildomą analizę yra kur kas mažiau. Planigrafiškai tiksliausiai (1 m² tikslumu) ištirti tik Narkūnų Didžiojo piliakalnio plotai 1–3, apimantys daugiau nei 42% viso piliakalnio aikštelės tyrinėto ploto. Dabartinė tyrinėjimų situacija atskleidžia rimtas tolesnės piliakalniuose gyvenusių žmonių elgsenos analizės problemas, todėl būtini nauji ankstyvųjų piliakalnių tyrinėjimai.

⁸ Plačiau apie archeologijos konteksto formavimąsi žr. Schiffer 1972, p.156–165; Vengalis 2010, p.77, pav. 1.

⁹ P. Lemonnier (1986, p.149) *chaîne opératoire* apibrėžia kaip veiksmų seką, kuri pirminę natūralią materiją paverčia gatavu produktu. Tiesa, pirmieji šią prieigą technologiniams procesams aprašyti naudoję tyrėjai A. Leroi-Gourhan (1943; 1945) ir M. Mauss (1968) ją siejo su gamybos analize bei veiksmų seka, todėl patys apibrėžtos koncepcijos nekūrė (žr. Van der Leeuw 2002, p.240).

¹⁰ Tuo metu kituose archeologiniuose tyrinėjimuose buvo surenkama tik dalis buitinės keramikos šukių, paliekant tik gražesnes ar išskirtinesnes (Poškienė 2004, p.127).

METODIKA

Siekiant atskleisti pagrindinę keramikos teikiamą informaciją, buvo iš naujo peržiūrėta ir įvertinta visa Narkūnų archeologijos paminklų komplekse surinkta kolekcija, saugoma LNM ir UKM. Šiuos tyrimus riboja netiksliai keramikos fiksacija, nusitrynę fragmentų inventoriniai numeriai ar jų nebuvimas. Dauguma UKM saugomų radinių, surinktų 1957 m., yra be metrikos¹¹, todėl į bendrą keramikos kolekcijos analizę įtraukta vos keliolika fragmentų iš UKM fondų. Iš viso iš UKM fondų į bendrą buitinės keramikos klasifikacijos analizę neįtraukti 168 puodų šukių fragmentai, tarp kurių nepastebėta išskirtinių stiliaus variantų. Jie sudaro vos 1,1% visų analizuojamų buitinės keramikos fragmentų, todėl neturėtų sudaryti didelės paklaidos aptariant skirtingų keramikos stilių vyravimo konkrečiame objekte santykį. Bendro keramikos pasiskirstymo daugumoje plotų nepavyko ištirti būtent dėl netikslios keramikos fiksacijos. Reikšminga tai, kad 1 m² tikslumu užfiksuota visa papėdės gyvenvietėje surinkta keramika. Ši metodika buvo taikyta ir pirmuosius dvejus metus tyrinėjant Narkūnų Didįjį piliakalnį, ji leido atlikti plotų 1–3 keramikos pasiskirstymo analizę. Deja, 1978 m. tyrinėjant šiame piliakalnyje kitus penkis plotus šios fiksavimo strategijos atsisakyta, neretai keramika aprašoma net 8–12 m² tikslumu. 1975–1977 m. taikyta fiksavimo strategija buvo išskirtinė ankstyvųjų piliakalnių tyrimų istorijoje Lietuvoje. Nė viename kitame vėlyvojo bronzos amžiaus laikotarpio Lietuvoje tyrinėtame ankstyvajame piliakalnyje, kuriame surinkta gana didelė erdvinei analizei atlikti radinių kolekcija, buitinė keramika nebuvo fiksuota 1 m²

tikslumu¹², todėl tokio pobūdžio erdvinę analizę galima atlikti tik Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. Dar vienas erdvinę analizę ribojantis faktorius buvo nuo papėdės gyvenvietės keramikos šukių atsiklijavusios metrikos dėl naudotų netinkamų silikatinių klijų. Žinoma, brūkšniuotoji keramika yra viena lengviausiai identifikuojamų, todėl atliekant šios keramikos pasiskirstymo erdvinę analizę buvo pasitelktos ataskaitos (Kulikauskienė 1976a; 1976b; 1977; Kulikauskienė, Luchtanas 1978b).

Šiame straipsnyje, tiriant buitinę keramiką, užfiksuoti visi keramikos bruožai bei galimi stilistiniai variantai. Iš naujo analizuojami fragmentai buvo skirstomi pagal dydžius¹³. Fragmentai, priskiriami tam pačiam puodui, laikomi vienu, bet galima šios metodikos problema – to paties puodo šukės, rastos toliau viena nuo kitos, retai yra atsekamos, todėl tokios analizės tikslas yra tik pagrindinių tendencijų atskleidimas arba išryškėjimas. Registruojant pakraštėlius dėmesys buvo kreipiamas į paviršiaus apdorojimo būdą, molio masę, radimo vietą, ornamentiką, sienelių plotį, morfologinį tipą ir stilių. Papildomai buvo registruojami visi šukių „lizdai“, fiksuojant mažiausią indų skaičių viename šukių „lizde“, identifikuotų indų tipus, fragmentų kiekį vienetais, šukių „lizdų“ radimo vietą, taip pat dugnų formavimo ypatybės, o sienelėse – indo formavimo būdo žymės.

Erdvinė analizė buvo atliekama ESRI ArcGIS 10.3 programa. Radinių ir atskirų objektų (stulpaviečių, aptvaro, židinių ir t.t.) santykis jau buvo analizuotas atskirų techninės keramikos grupių, metalinių (priskirtinų ankstyvajam metalų laikotarpiui) dirbinių bei kaulinių smeigtukų atvejais (Čivilytė 2014, p.114, 117–123, 129–132, pav. 93–104). Šios

¹¹ Anksčiau manyta, kad UKM fonduose saugomi tik radiniai, surinkti šokių aikštelės vietoje. Dėl to A. Čivilytė, remdamasi V. Podėno suteikta informacija, klaidingai nurodo, kad vienkartinė liejimo forma (Čivilytė 2014, p.262, lent. XXIII:54) rasta papėdės gyvenvietės teritorijoje (Čivilytė 2014, p.124), bet šio tyrimo metu V. Podėnui dar kartą apsilankius UKM buvo išsiaiškinta, kad visos liejimo formos buvo rastos tik Narkūnų Didžiajame piliakalnyje.

¹² Tiriant Nevieriškės ir Sokiškių piliakalnius (panašiu metu, kaip Narkūnų Didžiojo piliakalnio tyrinėjimai) kai kuriais atvejais keramika buvo fiksuojama net 50 m² tikslumu (pvz., Grigalavičienė 1976, p.56; 1980, p.86).

¹³ 2–4 lent. imtys parinktos kaip ir R. Vengalio straipsnyje (Vengalis 2012, p.185, lent. 1), kad galima būtų palyginti.

minėtos analizės pratęsimas ir šiame straipsnyje. Atsižvelgus į naują Narkūnų techninės keramikos klasifikaciją (Podėnas *ir kt.* 2016, priedas 1) aptariamos techninės keramikos pasiskirstymo erdvėje tendencijos. Dauguma naujai atrastų techninės keramikos fragmentų buvo tarp neregistruotų buitinės keramikos šukių, todėl tikslesnės erdvinės informacijos apie techninės keramikos pasiskirstymą nesuteikė. Daugiausia dėmesio skiriama buitinės keramikos pasiskirstymui, šukių „lizdų“ pasiskirstymo ypatybėms. Iš viso buvo užfiksuoti 102 šukių „lizdai“, 92 iš jų turėjo erdvinius duomenis. Kai kurias įžvelgiamas tendencijas buvo nuspręsta patikrinti analizuojant ir kitas dirbinių grupes, pvz., kaulinių antgalių ir ietigalių, visų metalo dirbinių erdvinį pasiskirstymą. Visas naujas analizės lyginant su publikuotomis A. Čivilytės darbe (Čivilytė 2014) siekiama nustatyti, ar tam tikros tendencijos yra būdingos tik vienai, ar kelioms chronologiškai susijusioms radinių grupėms.

Dėl ribotų ištirto ploto erdvinės analizės galimybių negalime atlikti atskirų stilių pasiskirstymo analizės. Kitas erdvinę analizę ribojantis faktorius – keramikos stiliaus atpažinimas. Kadangi vien pagal šukės storį ar brūkšniuotumo ryškumą fragmentų negalime priskirti atskiroms stilių kategorijoms, ankstyvoji brūkšniuotoji keramika nuo vėlyvosios atskiriama tik pagal pakraštėlius. Jau minėta, kad tik plotų 1–3 buitinė keramika buvo užfiksuota gana tiksliai, sudarant galimybes tolesnei erdvinei analizei atlikti. Plote 1 buvo aptikti 43 vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos pakraštėlių fragmentai, bet tik 11 turėjo erdvinę informaciją. Tarp likusių fragmentų 19 buvo su neidentifikuojamais inventoriniais numeriais (buvo užrašoma tušu), 12 fragmentų rasta tarp neregistruotų šukių, 1 – aptiktas velėnoje. Plote 2 buvo aptikti 8 vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos pakraštėlių fragmentai, visi turėjo erdvinę informaciją. Nuspręsta vėlyvosios brūkšniuotosios

keramikos pakraštėlių analizę atlikti tik plote 3, kuriame aptikta 50 (iš 61-o) pakraštėlių fragmentų, turėjusių erdvinę informaciją. Pastarosios analizės rezultatai tikrinami papildomai atliekant visų metalo dirbinių (129 iš 145-ųjų – su erdvine informacija), kaulinių ietigalių (29 iš 40-ies – su erdvine informacija) ir antgalių (36 iš 50-ies – su erdvine informacija), aptiktų visuose Narkūnų Didžiajame pilialkalnyje tirtuose plotuose, erdvinę analizę.

CHRONOLOGIJA

Narkūnų archeologijos paminklų komplekso apgyvendinimo laikotarpius atskleidžia tik tipologiškai datuoti radiniai. Kaip minėjome tyrimų istorijos skyriuje, neišliko mėginių radiometrinėms datoms nustatyti. Iš dabartinių muziejuose saugomų radinių radiokarbono tyrimams galėtų būti panaudoti nebent Narkūnų papėdės gyvenvietėje rasti grūdai arba prie keramikos sienelių prikepusi organinė medžiaga, bet dabar dar nėra atlikta jokios absoliutinę komplekso chronologiją leidžiančios nagrinėti analizės. Kadangi dauguma ankstyvojo metalų laikotarpio metalo radinių aptikti atsitiktinai, santykinę periodizaciją Rytų Baltijos regione pritaikyti kalendorinėms datoms šiuo metu dar nėra galimybių. Dėl šių priežasčių šiame darbe vartojamos tik santykinę chronologiją apibrėžiančios sąvokos¹⁴ arba nurodomi amžiai, jei tyrėjas, kuriuo remiamasi datuojant dirbinius, nenurodo tikslaus periodo (1 lent.).

Ankstyviausias chronologinis Narkūnų atspirties taškas yra bronzinis smeigtukas lenkta kojele su ašele ir grybo formos galvute (4:1 pav.). Remiantis paralelėmis Lenkijoje jis priskirtinas Majków tipui. Smeigtukas rastas plote 6 (Narkūnų Didžiojo pilialkalnio P dalyje), išjudintoje žemėje (20 cm gylyje), todėl jis traktuotinas tik kaip netiesioginis atspirties

¹⁴ Diskusijos dėl bronzos amžiaus periodų datavimo žr. Čivilytė 2014, p.14–24, pav. 4, 5, su literatūros nuorodomis; geležies amžiaus – Michelbertas 1986, su literatūros nuorodomis.

I lentelė. Narkūnų archeologijos paminklų komplekso apgyvendinimo chronologiją priešistoriniu laikotarpiu atspindintys radiniai

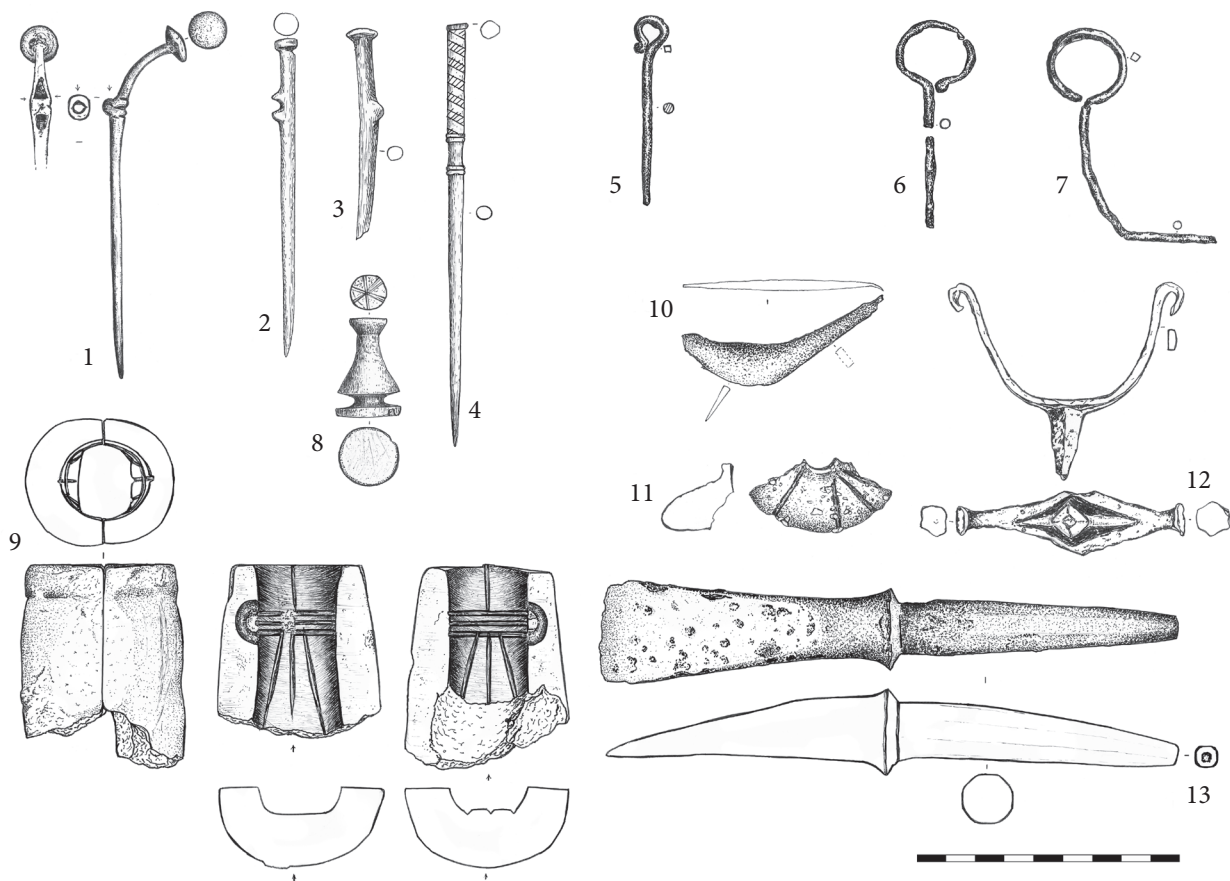
Dirbinys	Inv. nr.	Datavimas	Pagal
Bronzinis ašelinis smeigtukas grybo formos galvute (Majków tipo)	AR 594:624	II–III periodai	Gedl 1983; Kłosińska 1997, p.56; Čivilytė 2014, p.110–111
Meliaro tipo kirvių liejimo formos	AR 594:495, 444, 483, 499, 486, 555, 488, 498, 493 ir kt.	IV–V periodai	Baudou 1960, p.17–19; Čivilytė 2014, p.115–116; Ling <i>ir kt.</i> 2014, table 1
Antsmilkinio šaukšto formos galais (?) liejimo forma	neregistruotas	V–I a. pr. Kr.	Lang 2007, p.184–185; Ciglis 2011
Kaulinė dviguba saga – tutulas	AR 594:344	IV periodas (?)	Čivilytė 2014, p.112
Kaulinis ašelinis smeigtukas vinies formos galvute	AR 594:266	III periodas	Граудонис 1967, с.91
Kaulinis smeigtukas vinies formos galvute (imitacija)	AR 594:289	IV periodas	Граудонис 1967, с.91
Kaulinis smeigtukas dekoruota viršutine dalimi spiraliniu tinkliniu ornamentu	AR 594:293	I t-mečio pr. Kr. vidurys	Граудонис 1967, с.91
Geležinis kaltas	AR 594:665	I–II a.	Медведев 1996, с.193, рис. 49:2, 3
Geležiniai lazdeliniai smeigtukai (aptikta abiejuose piliakalniuose ir papėdės gyvenvietėje)	AR 594:649, 687, 700	III a. pr. Kr. – III a. po Kr.	Медведев 1995, с.191–192, рис. 1; Lang 2007, p.184;
Geležinis skustuvas	AR 594:667	A ₃ –B ₂	Шадьро 1984, рис. 40:9; Егорейченко 2006, с.84–85
Geležinis pentinas	AR 594:645	B ₂ –B ₃ /C ₁	Kontny 2004, p.154, рис. 10
Molinis Djakovo tipo svarelis	AR 594:561	II–V a.	Смирнов 1971, с.96, рис. 1
Faustinos Augustos moneta		II a.	Luchtanas 1981, p.12–15

taškas, vienareikšmiškai nesietinas su ankstyviausio kultūrinio sluoksnio formavimosi pradžia. Tokie smeigtukai, labiausiai paplitę Vakarų ir Vidurio Lenkijoje, tarp Vartos ir Vyslos upių (5 pav.)¹⁵, datuojami BC–BD laikotarpiais (bronzos amžiaus II–III periodais). Manoma, kad šie smeigtukai atsirado dėl ikilužitėniškos kultūros įtakos, bet taip pat galėjo būti gaminami vietoje (Kłosińska 1997, p.56). Toks smeigtukas buvo rastas ir Šiaurės rytų Lenkijoje. Matyt, jis čia buvo atgabentas iš Vidurio Lenkijos (Dąbrowski 1997, p.60, abb. 46:b). Žinoma, smeigtuko datavimas yra santykinis, paremtas Lenkijos duomenimis, todėl neaišku, kaip turėtų būti taikomas Rytų Baltijos regione. Neturint Narkūnų Didžiojo piliakalnio ankstyvojo kultūrinio horizonto absoliučių datų, chronologinė piliakalnio

pradžia nėra aiški. Panašiu laikotarpiu kaip ir šis bronzinis smeigtukas datuojami ir ašeliniai kauliniai smeigtukai vinies formos galvute (4:2 pav.). Plačios chronologijos kauliniai smeigtukai irklo, trikampio ar apskritimo formos galvute bei su skylė joje (Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.29, pav. 37:1–3) galėtų taip pat atspindėti ankstyviausiąjį Narkūnų Didžiojo piliakalnio laikotarpį (Граудонис 1967; Luchtanas 1992). Tam tikrų nuorodų apie skirtingus bronzos amžiaus kultūrinius horizontus pateikia ir R. Volkaitė-Kulikauskienė (1986, p.6–7). Anot tyrėjos, ankstyviausias kultūrinis horizontas buvo smarkiai apardytas, 30 cm storio sluoksnis aptiktas tik aikštelės krašte. Jam būdinga „primityvi“ brūkšniuotoji keramika bei kauliniai smeigtukai irklo formos galvutėmis. Taip pat pažymėtina, kad keli lygaus pavir-

¹⁵ Plg. Gedl 1983, lent. 24, 26; taip pat publikuota: Čivilytė 2014, p.111, pav. 91.

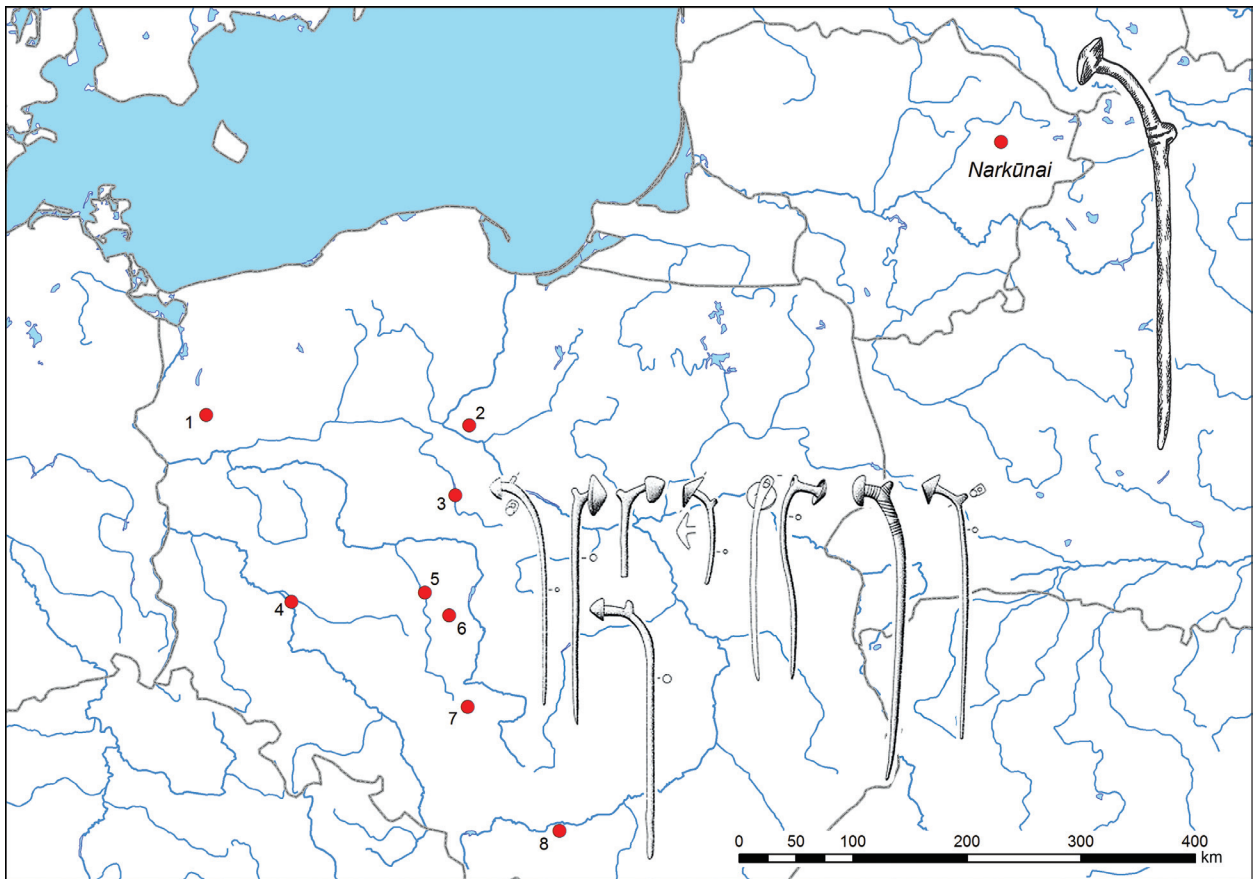

4 pav. Narkūnų archeologijos paminklų komplekso apgyvendinimo chronologiją priešistoriniu laikotarpiu atspindintys radiniai: 1–10, 12, 13 – aptikti Narkūnų Didžiajame piliakalnyje, 11 – aptiktas papėdės gyvenvietėje. Saugoma LNM. Dirbinys, inv. nr.: 1 – bronzinis Majkóv tipo smeigtukas, AR 594:624, 2 – kaulinis smeigtukas vinies formos galvute, AR 594:266, 3 – kaulinis smeigtukas vinies formos galvute (su ašelės imitacija), AR 594:289, 4 – kaulinis smeigtukas, kurio viršutinė dalis dekoruota spiraliniu tinkliniu ornamentu, AR 594:293, 5–7 – geležiniai lazdeliniai smeigtukai, AR 594:649, 700, 687, 8 – kaulinė dviguba saga-tutulas, AR 594:344, 9 – molinė Meliario tipo kirvio liejimo forma, AR 594:495, 10 – geležinis skustuvas, AR 594:667, 11 – Djakovo tipo svarelis, AR 594:561, 12 – geležinis pentinas, AR 594:645, 13 – geležinis kaltas, AR 594:665. LNM kartoteka, A. Ruzienės pieš.

šiaus indeliai (6:2 pav.), aptikti beveik sveiki, gulėję ant šono kultūrinio sluoksnio apačioje plote 2b, taip pat galėtų būti priskiriami šiam horizontui.

Narkūnuose aptiktos Meliario tipo kirvių liejimo formos, jų paplitimas bei chronologija yra plačiausiai ištirta radinių grupė, tačiau tyrėjų nuomonės dėl jų datavimo skiriasi. Iš pradžių jie (Luchtanas 1981, p.8–12; Лухтан 1982; Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.33–36; Kuz'minych 1996) kėlė hipotezę, kad šios liejimo formos turėtų būti priskiriamos Ananjino kultūrai ir siejamos su rytine įtaka bei datuojamos VIII–VII a. pr. Kr., bet vėliau, atkreipus dėmesį į tai,

kad nėra kitų Ananjino kultūros įtaką patvirtinančių radinių, bei į tai, kad Skandinavijoje priešistorėje nebuvo išgaunamas metalas, todėl būtent iš jos galėjo būti organizuojamos kelionės dėl metalo mainų, Narkūnuose aptiktos liejimo formos buvo susietos su Meliario tipu bei Skandinavijos įtaka (Luchtanas, Sidrys 1999, p.31; Юшкова 2011; Čivilytė 2014). Skandinavijos archeologai pastaruoju metu šiuos kirvius priskiria bronzos amžiaus IV–V periodams (Ling *ir kt.* 2014, table 1). Iš Narkūnų Didžiajame piliakalnyje aptiktų radinių IV periodui (pagal Граудонис 1967, p.91; Čivilytė 2014, p.112) taip pat

5 pav. Smeigtukų grybo formos galvute paplitimas. Radimvietės Lenkijoje: 1 – Lubiatowo, 2 – Czarnowo, 3 – Gopło-See, 4 – Kruszyńc, 5 – Majków, 6 – Włocin, 7 – Opatów, 8 – Wieliczka apylinkės (pagal: Gedl 1983). V. Podėno brėž.

priskiriami kaulinė saga-tutulas (4:8 pav.) ir kaulinis smeigtukas vinies formos galvute su ašelės imitacija (4:3 pav.).

Nekeliančių abejonių patvirtinimų apie Narkūnų apgyvendinimą bronzos amžiaus VI periodu ar ankstyvajame geležies amžiuje nėra. Vienas dekoruotas smeigtukas ornamentuota viršutine dalimi (4:4 pav.), anot J. Graudonis (Граудонис 1967, p.91), galėtų būti datuojamas I t-mečio pr. Kr. viduriu. LNM fonduose tarp buitinės keramikos fragmentų aptikta liejimo forma (Podėnas *ir kt.* 2016), kurios artimiausias atitikmuo – antsmilkinis šaukšto formos galais, taip pat galėtų rodyti Narkūnų Didžiojo piliakalnio apgyvendinimą aptariamuoju metu (1 lent.). Yra aptikta įvairių formų geležinių lazdelinių smeigtukų (4:5–7 pav.), kai kurie jų taip

pat galėtų parodyti ankstyvojo geležies amžiaus apgyvendinimą. V. Lang (2007, p.162) juos datuoja III–I a. pr. Kr., remdamasis Darsgerde (Darsgårde, Švedija) gyvenvietės kultūrinio sluoksnio radiometrinėmis datomis bei jame rasta lazdeliniais smeigtukais (Ambrosiani 1964, p.11; Reisborg 1989, p.101). Šio tipo smeigtukai Rytų Baltijos regione būdingi vėlesniems laikams (Michelbertas 1986, p.132; Медведев 1996, c.28). Narkūnuose aptikti rombo pjūvio lankelio smeigtukai (4:5, 7 pav.) artimiausi A. Medvedevo išskirtam 1 lazdelinių smeigtukų tipui, a ir b potipiems, datuojamiems II–III a. (Медведев 1995, c.191–192, рис. 1).

Romėniškojo geležies amžiaus apgyvendinimą rodo ir Didžiajame piliakalnyje aptiktas geležinis kaltas (4:13 pav.). A. G. Mitrofanovas (Митрофанов

1978, c.35) tokius geležinius kaltus datuoja I–IV a. remdamasis W. Gaerte (1929, p.251, abb. 194:e1:2) ir H. Moora (1932, p.33). A. Medvedevas (Медведев 1996, c.193, рис. 49:2, 3) šių kaltų datavimą tikslina iki I–II a. pagal Labensčinos ir Kaščeličių piliakalnių radinius. Panašiai datuotinas Didžiajame piliakalnyje aptiktas geležinis skustuvas (4:10 pav.). Remiantis Labensčinos, Ratiunki ir Barsuki (Baltarusija) piliakalnių duomenimis, šie skustuvai datuojami A_3 – B_2 periodais (Шадыро 1985, рис. 40:9; Егорейченко 2006, с.84–85).

Aptariamą laikotarpį parodo taip pat Narkūnų Didžiajame piliakalnyje, plote 1, kv. F-1, 90–95 cm gylyje aptiktas geležinis pentinas su rombo pjūvio lankeliu, užsibaigiančiu į išorę atlenktais kabliukais bei kampuotu spygliu (4:12 pav.). Jis – puošnus, su iškaltomis keturiomis duobutėmis apačioje, prie spyglio. Narkūnuose rastas geležinis pentinas artimas 1b tipui pagal V. B. Perchavko, kuris jį datuoja II a. 1-ąja puse (Перхавко 1978, с.114–121). A. A. Jegoreičenko, remdamasis radiniu iš Ivanės (Baltarusija) piliakalnio, mano, kad šio tipo pentinai datuojami I–II a. (Егорейченко 2006, с.84). Ivanės piliakalnio kultūrinis sluoksnis pagal ankstyvą akinę segę datuojamas B_{1b} periodu (Егорейченко 1996, с.24, табл. 1). Narkūnų Didžiajame piliakalnyje aptiktas pentinas artimiausias Pševorsko kultūros pentinams – E4 tipui pagal J. Ginalski (1991) tipologiją ir datuojamas B_2 – B_2/C_1 periodais (Kontny 2004, p.154, рис. 10).

Aptartieji Romėniškojo geležies amžiaus radiniai galėtų atspindėti Narkūnų Didžiojo piliakalnio apgyvendinimo priešistorėje vėlyviausią laikotarpį, kuriam priskirtinas prie žaizdro prilipusios Faustinos Augustos (II a.) monetos fragmentas (Luchtanas 1981, p.12). Vienareikšmių duomenų apie piliakalnio apgyvendinimą vėliau nei II a. nėra. Nei Narkūnų piliakalniuose, nei papėdės gyvenvietėje neaptikta grublėtosios keramikos, būdingos jau III a.

6 pav. Maži indeliai iš Narkūnų Didžiojo piliakalnio. Saugoma LNM. Tyrimų metai, plotas, muziejaus inv. nr.: 1 – 1978, 4, AR 594:541, 2 – 1978, 2a, AR 594:542, 3 – 1976, 1, AR 594:420, 4 – 1978, ?, AR 594:558. V. Podėno nuotr.

(Vengalis 2009, p.225, pav. 11). Radiniai iš Mažojo piliakalnio ir papėdės gyvenvietės taip pat atspindi kelis apgyvendinimo etapus. Mažajame piliakalnyje aptikta ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos, mažai informatyvių keramikos lygiu paviršiumi šukių, gludintos ir apžiestos keramikos. Romėniškąjį geležies amžių parodo geležinis lazdelinis smeigtukas ir dalgis. Papėdės gyvenvietėje aptikta tik vėlyva brūkšniuotoji (ryškiai ir neryškiai briaunota), gludinta ir viduramžiams priskirtina keramika. Papėdės gyvenvietėje aptikta ir viena ankstyviausių geležies apdirbimo rudnelių Lietuvoje (Navasaitis 2003, p.55–61). Papėdės gyvenvietėje taip pat buvo aptikti Djakovo tipo svarelis fragmentas bei geležinis lazdelinis smeigtukas. Šis svarelis pagal K. A. Smirnovą (Смирнов 1971, с. 96, рис. 1) tipologiją gali būti priskiriamas 3b tipui ir datuojamas II–V a.

Narkūnų archeologijos paminkluose aptiktų radinių santykinė chronologija atspindi kelis apgyvendinimo etapus, kurių ryškiausi – vėlyvojo bronzos, Romėniškojo geležies amžių ir viduramžių. Aptariant priešistorinę Narkūnų apgyvendinimo raidą sunku ją nagrinėti kalendorinių datų ribose. Radiniai, datuojami bronzos amžiaus II–III periodais,

gali atspindėti kelių amžių paklaidą, be to, galėjo patekti į Narkūnus vėlyviausiame gaminimo etape, todėl be tolesnių archeologinių tyrimų, kurių metu iš aptiktų struktūrų būtų gautos AMS ¹⁴C datos, apie Narkūnų pradžią nieko tikslaus nežinosime. Šiuo metu galime tik išskirti tam tikras apgyvendinimo fazes ir jų intensyvumą. Iš šiame skyriuje išryškėjusių problemų darosi aišku, kad aptariant buitines keramikos klasifikaciją pateikti tikslesnės jos chronologijos taip pat negalėsime, tačiau didelė kolekcija suteikia kitos svarbios informacijos, kurią svarbu įvertinti aptariant Narkūnų gyventojų elgseną.

BUITINĖ KERAMIKA

Narkūnų archeologijos paminklų komplekso buitinės keramikos kolekciją sudaro visi indai, susiję su maisto gamyba arba skirti maisto ir skysčių pateikimui bei laikymui¹⁶. Aptariamajam laikotar-

piui būdingos puodynės, dubenys, puodeliai ir miniatiūriniai indeliai. Analizuojant buitinę keramiką, rastą Narkūnų piliakalniuose ir gyvenvietėje, buvo peržiūrėta visa kolekcija, į 2–5 lent. pateiktus rezultatus įtraukus ir neregistruotus fragmentus. Tiriamą kolekciją sudaro 14 879 šukės. Remiantis šiose lentelėse pateikiamais keramikos įvertinimo rezultatais galima teigti, kad ryškiausias Narkūnų piliakalnių ir papėdės gyvenvietės archeologinio konteksto laikotarpis yra ankstyvasis, datuojamas iki II a. Narkūnų Didžiojo piliakalnio buitinės keramikos rūšį identifikuoti pavyko 91%, Mažojo – 70%, papėdės gyvenvietės – 53,5% visos keramikos. Papėdės gyvenvietės radiniai yra labiausiai erodavę, todėl sunkiausiai identifikuojami. Daugiausia problemų kilo dėl erodavusio paviršiaus (brūkšniuotas ir lygus?) ir sutrupėjusių dugnų. Narkūnų Didžiojo piliakalnio keramika buvo mažiausiai apsitrynusi ir aptrupėjusi, todėl jos identifikavimo reikšmė yra tokia didelė. Tarp

2 lentelė. Visų šukių, rastų Narkūnų Didžiamajame piliakalnyje, suvestinė

Keramikos rūšis	Datavimas	Šukės dydis (cm)						Iš viso:
		<2	2–5	5–10	10–15	15–20	neužfiksuotas*	
Brūkšniuotoji	XI a. pr. Kr. – II a. po Kr.	47	3129	3167	73	1	3024	9441
Gludinta	I a. pr. Kr. – II a. po Kr.	0	6	11	0	0	0	17
Lygiu paviršiumi	XI a. pr. Kr. – II a. po Kr.	9	352	149	5	0	5	520
„Viduramžių“	XIII–XV a.	3	507	446	5	1	20	982
Nenustatyta	–	77	692	289	25	0	4	1087
Iš viso:		136	4686	4062	108	2	3053	12 047

3 lentelė. Visų šukių, rastų Narkūnų Mažajame piliakalnyje, suvestinė

Keramikos rūšis	Datavimas	Šukės dydis (cm)			Iš viso:
		<2	2–5	5–10	
Brūkšniuotoji	I t-metis pr. Kr. – I a. pr. Kr.	0	7	10	17
Lygiu paviršiumi	I t-metis pr. Kr. – II a. po Kr.	0	2	1	3
Gludinta	I a. pr. Kr. – II a. po Kr.	0	0	1	1
„Viduramžių“	XIII–XV a.	0	1	1	2
Nenustatyta	–	1	5	4	10
Iš viso:		1	15	17	33

¹⁶ Skysčiams nešti skirtų indų, amforų fragmentų yra aptikta Narkūnų Didžiamajame piliakalnyje, bet jie priskirtini viduramžiams, todėl šiame darbe plačiau nenagrinėjami.

4 lentelė. Visų šukių, rastų Narkūnų papėdės gyvenvietėje, suvestinė

Keramikos rūšis	Datavimas	Šukės dydis (cm)					Iš viso:
		<2	2–5	5–10	10–15	neužfiksuotas	
Brūkšniuotoji	I a. pr. Kr. – II a. po Kr.	44	832	238	1	7	1122
Gludinta	I a. pr. Kr. – II a. po Kr.	0	14	11	1	0	26
Lygiu paviršiumi	I a. pr. Kr. – II a. po Kr.	3	64	5	1	0	73
„Viduramžių“	XIII–XV a.	8	164	86	5	12	275
Nenustatyta	–	177	994	127	2	3	1303
Iš viso:		232	2068	467	10	22	2799

5 lentelė. Narkūnų archeologijos paminklų komplekso buitinės keramikos pakraštėlių suvestinė

Narkūnų Didžiojo piliakalnio pakraštėlių suvestinė			
Morfologinis tipas	Paviršiaus apdirbimas	Skaičius	Stilius ¹⁷
S	brūkšniavimas	776	ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos
S	lygus	19	ankstyvosios lygiu paviršiumi keramikos*
I	brūkšniavimas	70	ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos
I	lygus	26	ankstyvosios lygiu paviršiumi keramikos*
I	neaiškus	1	–
K1	brūkšniavimas	179	vėlyvosios, ryškiai briaunotos, brūkšniuotosios keramikos
K2	brūkšniavimas	4	vėlyvosios, neryškiai briaunotos, brūkšniuotosios keramikos
K?	brūkšniavimas	2	vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos
K1	lygus	49	vėlyvosios, ryškiai briaunotos, lygiu paviršiumi keramikos*
K1	neaiškus	1	vėlyvosios briaunotos keramikos
C	brūkšniavimas	16	ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos
C	lygus	26	ankstyvosios lygiu paviršiumi keramikos*
Neaiškus	brūkšniavimas	212	–
Neaiškus	lygus	32	–
Neaiškus	neaiškus	1	–
G	gludinimas	6	gludintos keramikos
Iš viso:		1420	
Narkūnų Mažojo piliakalnio pakraštėlių suvestinė			
S	brūkšniavimas	5	ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos
Iš viso:		5	
Narkūnų papėdės gyvenvietės pakraštėlių suvestinė			
K1	brūkšniavimas	18	vėlyvosios, ryškiai briaunotos, brūkšniuotosios keramikos
K1	lygus	2	vėlyvosios, ryškiai briaunotos, lygiu paviršiumi keramikos*
K?	brūkšniavimas	10	vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos
K?	lygus	2	vėlyvosios lygiu paviršiumi keramikos*
K2	brūkšniavimas	10	vėlyvosios, neryškiai briaunotos, brūkšniuotosios keramikos
K2	lygus	4	vėlyvosios, neryškiai briaunotos, lygiu paviršiumi keramikos*
K2	neaiškus	1	vėlyvosios, neryškiai briaunotos, keramikos
Neaiškus	brūkšniavimas	35	–
Neaiškus	neaiškus	5	–
Neaiškus	lygus	19	–
G	gludinimas	3	gludintos keramikos
Iš viso:		109	

¹⁷ Stilistinės variacijos žymimos * ženklu.

neregistruotų šukių fragmentų vyravo didesni nei 2 cm. Šios tendencijos galėtų būtų vertinamos įvairiai: viena vertus, gali susidaryti įspūdis, kad nebuvo renkami mažesni keramikos fragmentai (Vengalis 2012, p.185–186, pav. 3), antra, toks fragmentavimo ir identifikavimo laipsnis gali atspindėti reprezentatyvų archeologinį kontekstą. Be tolesnių archeologinių tyrimų nėra galimybių pagal šiuos požymius nustatyti, kurią tendenciją vis dėlto atspindi toks fragmentavimo laipsnis. Šiek tiek mažesnių nei 2 cm fragmentų surinkta ir papėdės gyvenvietės teritorijoje (4 lent.), kur keramikos identifikavimo laipsnis buvo pats mažiausias.

Vienintelis būdas skirstyti brūkšniuotąją keramiką pagal jos stilių (ankstyvąją, vėlyvąją ryškiai briaunotą ar vėlyvąją neryškiai briaunotą) yra pakraštėlių tipologija, todėl santykinės savybės nuspręsta lyginti pagal atskirai registruotus visų pakraštėlių fragmentus. Pagrindinės tipologinės priklausomybės pagal pakraštėlius pateikiamos 5 lent. Papildomai išanalizuoti 1420 pakraštėliai, rasti Narkūnų Didžiajame, 5 – Mažajame piliakalnyje ir 109 – papėdės gyvenvietėje, priskirtini Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpiui (visų stilistinių fazių).

Narkūnų Mažojo piliakalnio radinių kiekį galima sieti su vykusiais žemės judinimo darbais ir intensyvia žemdirbyste. Keramiką, rasta šiame piliakalnyje, atspindi tris apgyvendinimo periodus (3 lent.), bet tai, kad neaptikta nė vieno briaunotosios keramikos fragmento (5 lent.), nereiškia, jog I a. pr. Kr. – II a. po Kr. piliakalnis nebuvo apgyvendintas vietos gyventojų ar patekęs į jų veiklos zoną. Šį laikotarpį reprezentuoja gludintos keramikos fragmentai, geležinis lazdelinis smeigtukas ir dalgis. Rasti vos 33 (5 iš jų – pakraštėliai) keramikos fragmentai dviejuose tyrinėtuose plotuose parodo didelį Narkūnų Mažojo piliakalnio suardymą, todėl jo pagrindu detaliau analizuoti gyventojų elgsenos negalime.

Narkūnų papėdės gyvenvietės buitinės keramikos kolekcijoje nebuvo nė vieno pakraštėlio, parodančio ankstesnę nei I a. pr. Kr. apgyvendinimą, t.y.

visi pakraštėliai buvo priskirtini briaunotųjų pakraštėlių tipui, kuris siejamas su vėlyvuju brūkšniuotosios ir lygiu paviršiumi keramikos stiliais. Taip pat joje aptikta gludintos bei XIII–XV a. priskirtinos keramikos.

Keramikos raida ir klasifikacija

Ankstesnė I t-mečio pr. Kr. keramikos klasifikacija ir raida buvo nustatytos remiantis atskirų paminklų duomenimis. Pasak E. Grigalavičienės, puodai tiesiomis (I tipo), lenktomis sienelėmis (S tipo) ir ryškiai briaunotieji galėjo būti vienalaikiai I t-mečio pr. Kr. 4-ajame ketvirtyje (Grigalavičienė 1995, p.206, pav. 118–119). Pastarąją išvadą tyrėja daro remdamasi atskirais Sokiškių (Grigalavičienė 1986b, p.135, pav. 38) ir Nevieriškių (Grigalavičienė 1986a, p.83, pav. 29) piliakalnių tyrinėjimų rezultatais, t.y. dviejų ilgalaikių įtvirtintų gyvenviečių duomenimis, todėl keramikos raida nustatoma intuityviai, be platesnės kelių paminklų keramikos analizės. Pastarąsias išvalgas reikėtų tikrinti, o keramikos raida galėtų būti tirama lyginant kelių paminklų duomenis (Vengalis 2009, p.56). Naujausi pastarųjų metų tyrimai, pvz., Luokesų I polinės gyvenvietės ar bronzos amžiaus gyvenvietės J. Basanavičiaus g. 9A Vilniuje, gali padėti ateityje spręsti keramikos raidos klausimus. Luokesų I gyvenvietės absoliučios datos, gautos dendrochronologinio datavimo būdu (600–580 m. pr. Kr.; Pranckėnaitė 2012, p.113), parodo ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos stiliaus gyvavimo vidurį, J. Basanavičiaus g. 9A ¹⁴C metodu datuoti angliukai iš dviejų dėmių, kuriose rasta brūkšniuotoji keramika, parodo ankstesnę jos laikotarpį, t.y. 832–488 cal BC ir 980–805 cal BC (Grikpėdis 2015, p.377–378). Luokesų I gyvenvietėje buvo aptikta S1, S2, S3 ir I tipų indų (Pranckėnaitė 2012, p.208–209, pav. 92–93), J. Basanavičiaus g. 9A – S tipo puodų. Tai tie patys morfologiniai tipai, kaip antai Narkūnų Didžiajame piliakalnyje būdingi ankstyvajai brūkšniuotajai keramikai (7:1, 2; 8 pav.). Aptariamam laikotarpiui, atrodo, turėtų būti priskiriamos ir Žaliosios senovės gyvenvietės radio-

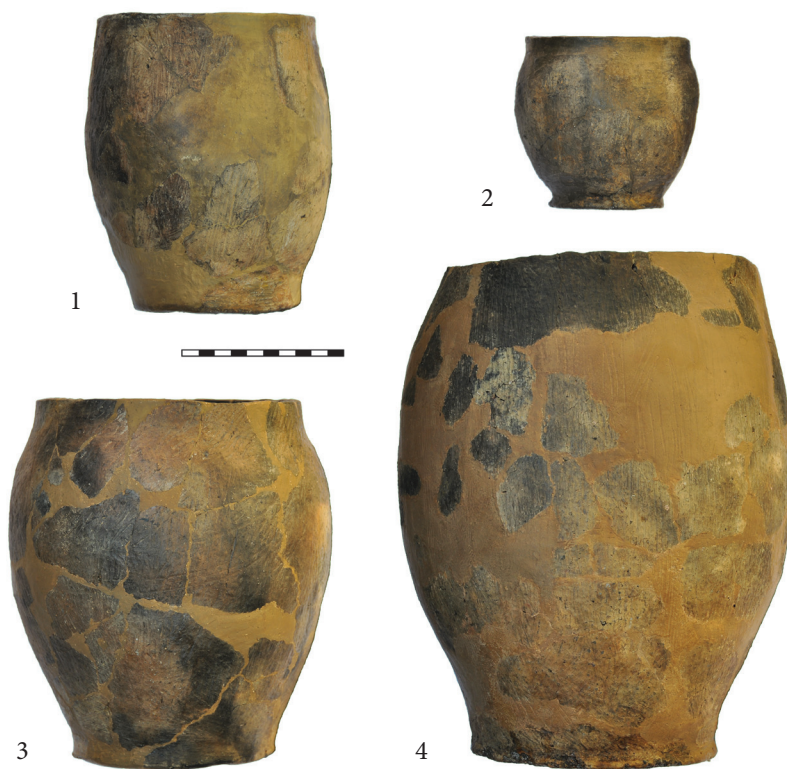

7 pav. Būdingi pakraštėlių tipai Narkūnų archeologijos paminklų komplekse: 1–8, 10 – aptikti Narkūnų Didžiajame piliakalnyje, 9, 11–13 – aptikti Narkūnų papėdės gyvenvietėje. Saugoma LNM. Tyrimų metai, plotas, lauko nr.: 1 – 1978, 4, 5, 1218, 2 – 1978, 3, 685, 3 – 1978, 2b, 436, 4 – 1978, 4, 5, 730, 5 – 1977, 2, 110, 6 – 1977, 2, 105, 7 – 1978, 2a, 624, 8 – 1978, 2a, 107, 9 – 1978, 5, 20, 10 – 1978, 4, 5, 813, 11 – –, –, 415, 12 – –, –, –, 13 – 1976, 6, 62. V. Podėno nuotr.

metrinės datos (Piličiauskas *ir kt.* 2011, p.635, fig. 2), tačiau datuoti išpustytoje žemėje aptikti angliukai negali būti vienareikšmiškai siejami su archeologiniu kontekstu. Taip pat sunku vertinti medžio anglių radiometrinių datų paklaidą (Motuzaitė-Matuzevičiūtė 2015, p.232), o geresnės medžiagos tyrimams kol kas nėra. Žaliosios senovės gyvenvietėje rasti puodai tipologiškai yra artimi brūkšniuotajai keramikai, aptikta piliakalniuose (Luchtanas 1992, p.59), pastebima, kad jai būdingos gausios stambiagrūdės mineralinės priemaišos bei paviršiaus apdirbimas neryškiai brūkšniuojant. Atsiradus daugiau tiksliau datuotinių atskirų trumpalaikių gyvenviečių duomenų, ši problema ateityje galėtų būti nagrinėjama plačiau.

Keramikos raida nuo I a. pr. Kr. yra geriau iširta. Tai siejama su ryškiai ir neryškiai briaunotos brūkšniuotosios keramikos tyrinėjimais. Ryškiai briaunotos brūkšniuotosios keramikos pradžia Baltarusijoje laikoma I a. pr. Kr. 2-oji pusė (Егорова-Ченко 2006, c.109), Lietuvoje atspirties taškas galėtų būti Kernavės Aukuro kalno piliakalnyje aptiktas I a. pr. Kr. – II a. po Kr. kultūrinis sluoksnis, datuotas pagal Nemenčinės tipo antsmilkiniams priskirtą molinę liejimo formą, Djakovo tipo svarelius ir kai kuriuos kitus plačiau datuojamus radinius (Luchtanas 1994, p.50–53; Лыхтанас 2001, p.22–24). Ryškiai briaunotosios brūkšniuotosios keramikos pabaiga siejama su ankstyvųjų piliakalnių apleidimo laikotarpiu

8 pav. Rekonstruoti ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos stiliaus puodai. Saugoma LNM. Tyrimų metai, plotas, lauko nr.: 1 – 1978, 6, 651, 2 – 1977, 3, 954, 3 – 1976, 1, 535 (AR 594:559), 4 – 1977, 2, 200. *V. Podėno nuotr.*

(Vengalis 2009, p.79). Ją pakeitė silpnai briaunota brūkšniuotoji keramika, žinoma iš atviro tipo ir papėdžių gyvenviečių (Vengalis 2009, p.80, 225, pav. 11). Pastarasis keramikos stilius egzistavo neilgai, o vėlyviausi radiniai, aptinkami kartu su ja, yra datuojami B₂/C₁ periodu. Neturint jokių duomenų, patvirtinančių brūkšniuotosios keramikos egzistavimą IV ir V a. (žr. Лухтанас 2001, p.24; Vengalis 2007, p.126), jos pabaiga Narkūnuose taip pat laikytina B₂/C₁ periodas. Šiame darbe plačiau nenagrinėjama keramika, priskirtina viduramžiams.

Keramikos stiliai

Keramikos klasifikacija, remiantis tipo kategorija, nėra efektyvi analizuojant keramikos raidą, todėl tyrinėjimuose pradėta vartoti stiliaus kategorija (Laventio 2001; Brazaitis 2002; Lang 2007, p.127–136; Vengalis 2007; 2009). Pagrindinė problema – tam

tikras keramikos tipo bruožas išskiriamas kaip svarbiausias chronologiniu atžvilgiu, bet vienam ar kitam požymiui pasikartojant kituose tipuose kyla problemų vertinant keramikos tipologinę raidą. Pasirinkta stiliaus kategorija kaip apibendrinanti visus vieno keramikos komplekso bruožus (technologinius, morfologinius ir puošybinius). Vieno stiliaus keramikos kompleksai yra susiję chronologiškai ir geografiškai, o atskiro stiliaus gyvavimo laikotarpis vadinamas stilistine faze (Brazaitis 2002, p.52). Pastaruoju metu Lietuvoje pasitelkta stiliaus kategorija buvo efektyviai panaudota klasifikuojant neolito ir geležies amžiaus keramiką ir atliekant raidos analizę (Brazaitis 2002; Vengalis 2009), todėl šiame straipsnyje į šią kategoriją taip pat bandoma įtraukti ankstyvojo metalų laikotarpio keramiką. Anksčiau atskleistos I t-mečio pr. Kr. keramikos

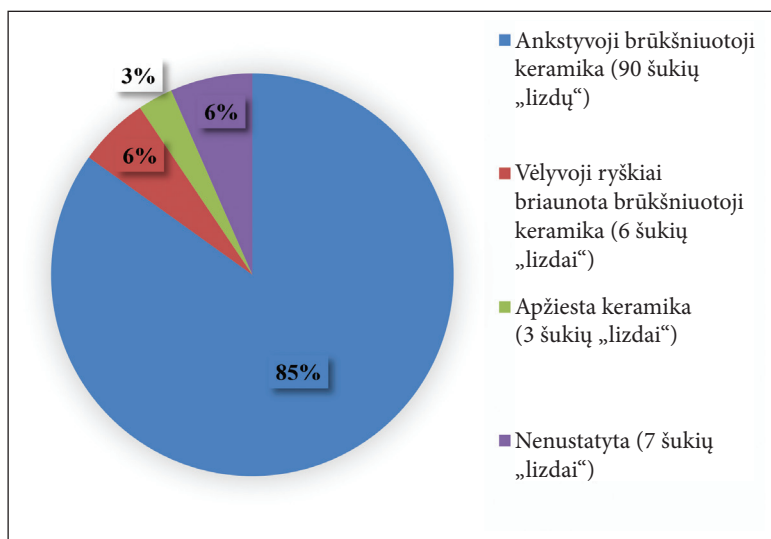
chronologijos problemos vis dar lieka vienos aktualiausių ir svarbiausių ateities tyrimų problemų, todėl kol kas ankstyvieji (ankstyvojo metalų laikotarpio) keramikos stiliai yra išskiriami tik santykinai, plačiau nenagrinėjant santykio tarp Žaliosios tipo keramikos ir piliakalnių ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos. Pastarajai raidos analizei atlikti būtina keisti tyrimo apimtį ir nagrinėti ne vienos archeologinės vietovės kontekste.

Kiekvienas keramikos stilius šiame darbe aprašomas pagal aptiktą komplektą, šukių „lizdus“, rekonstruotus puodus ir analogijas bei siejamas su tam tikru morfologiniu tipu – pakraštėliais. Narkūnų piliakalniuose ir papėdės gyvenvietėje aptiktiems pakraštėliams apibūdinti išskiriami S1, S2, S3, I, C, K1, K2, G1, G2 ir G3 tipai (7 pav.) pagal jų stilistinę atitikmenį bei formą. S1 – dažniausiai pasitaikantis pakraštėlių variantas, šiame keramikos komplekse atskleidžiantis ankstyvasias brūkšniuotosios ir ly-

giu paviršiumi keramikos stilistines fazes. Pagal rekonstruotus puodus tai siejama su vadinamaisiais „puodynės formos“ (Grigalavičienė 1995, p.2005; Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.37) indais. Šiems indams būdingas tiesus ar nežymiai atlenktas kaklelis, viršutinės dalies nuožulnus platėjimas. S2 tipologinis variantas išsiskiria ryškiu kaklelio atlenkimu, S3 – suformuotu voleliu. I pakraštėlio tipas susijęs su indais tiesiomis sienelėmis, C – su gaubtais indais, būdingas dubenėliams, K1 – su ryškiai briaunotais, K2 – su neryškiais briaunotais indais. Gludintos keramikos archeologijos paminklų komplekse

aptikta ženkliai mažiau, tačiau jai priskirtini pakraštėliai buvo mažiausiai 3-jų formų. G1 pakraštėlio forma nežymiai nuožulni, G2 – savitai briaunota forma su labai ryškia briauna, G3 morfologiškai primena neryškiai briaunotos keramikos pakraštėlius (Vengalis 2009, p.218, pav. 2). Toliau šie tipai bei jų analogijos plačiau nagrinėjami aptariant išskiriamus keramikos stilius.

Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos stiliaus aptikta ankstyvuosiuose Šiaurės rytų Lietuvos piliakalniuose (Narkūnai, Sokiškiai, Nevieriškės, Papiliakalnė, Velikuškiai, Petrešiūnai, Kereliai), polinėje (Luokesos I) bei atviro tipo (J. Basanavičiaus g. 9A, Vilnius) gyvenvietėse. Tyrinėtojų nuomonės skiriasi dėl atviro tipo gyvenvietėse aptiktos Žaliosios tipo keramikos išskyrimo bei vertinimo. Vieni ją sieja su piliakalniuose aptiktos keramikos ištakomis (Luchtanas 1992, p.61; Grigalavičienė 1995, p.202–203; Girininkas 2013, p.165)¹⁸, kiti atkreipia dėmesį į šios keramikos tipologinį panašumą su Luokesų I gyvenvietėje aptiktais puodais bei kelia jos vienalaikiškumo su ankstyvuosiuose piliakalniuose rasta keramika hipotezę (Brazaitis 2005, p.301; Piličiauskas 2012, p.39–40).

9 pav. Keramikos Narkūnų Didžiojo piliakalnio šukių „lizduose“ pagal identifikuojamą stilių. V. Podėno brėž.

Narkūnuose ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos aptikta tik piliakalniuose. Šio stiliaus keramikos aptikta daugiausia (867 pakraštėliai, t.y. daugiau nei pusė visos priskirtinos priešistoriniam kultūriniam horizontui). Be to, šio stiliaus keramika vyravo ir šukių „lizduose“ (9 pav.). Su šiuo stiliumi siejami S1, S2, S3, I, ir C pakraštėlių tipologiniai variantai. Šių indų aptikta įvairaus dydžio, bet mažesniems, pvz., puodeliams ar dubenėliams, jie nepriskirtini. S2 ar S3 tipų puodų su išlikusia ar rekonstruojama viso aukščio sienele neaptikta. S2 tipo indus E. Grigalavičienė (1995, p.206–208, pav. 118, 119, 121) išskyrė kaip „vėlyvąją puodynės formos“ variantą bei datavo I t-mečio pr. Kr. 2–3-uoju ketvirčiais, bet tik Nevieriškės ir Sokiškių piliakalnių stratigrafijos atžvilgiu, todėl ateityje turėtų būti tikrinama, ar šis stilistinis variantas išskirtinas į atskirą stilistinę fazę. S2 tipo pakraštėlių Narkūnuose aptikta tik 10. S3 pakraštėlius su voleliu E. Grigalavičienė (1995, p.205) sieja su konservatyvia puošybos tradicija, siekiančia virvelinės keramikos gamybos laikus. Šio tipo taip pat aptikta Velikuškių ir Sokiškių piliakalniuose, Luokesų I polinėje gyvenvietėje.

¹⁸ Šių tyrėjų platesnė keramikos raidos analizė skiriasi, išsamiau nagrinėjant minėtus darbus išryškėja šios keramikos vertinimo problemos ir būtinybė ją toliau tirti.

10 pav. Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos puodynėms būdingas paplatėjimas prie dugno. Savininkas, tyrimų metai, plotas, inv. nr.: LNM, 1976, 1, 1090. *V. Podėno nuotr.*

Narkūnų Didžiajame piliakalnyje šio stilistinio varianto aptikti tik 6 fragmentai. Brūkšniuoti puodai tiesiomis sienelėmis (I) buvo šiek tiek mažesni nei S tipo indai. I tipo brūkšniuotų pakraštėlių fragmentų aptikta 70. Jie visi surinkti Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. E. Grigalavičienė (1995, p.206–210) šio tipo indus datuoja nuo II–I t-mečių pr. Kr. sandūros bei nurodo, kad jie egzistavo ilgą laiką ir buvo viena laikiai su briaunotais indais. Bet tuo metu dar nebuvo išskirtas neryškiai briaunotos keramikos stilius ir tyrėja pastarojo stiliaus keramiką iš Aukštadvario, Pagaršvio bei Bačkininkėlių piliakalnių priskyrė I formos indams (Grigalavičienė 1995, p.210, pav. 123), todėl vargu ar jie galėjo būti vienalaikiai su briaunotąja keramika. Narkūnų Didžiajame piliakalnyje aptiktos 16 C formos brūkšniuotų pakraštėlių. Jie – nedidelių indų, puodelių ir dubenėlių fragmentai.

Šio stiliaus keramikoje vyrauja neryškiai brūkšniuoti indai. Brūkšniavimui dažniausiai pasirenkama išorinė sienelė, neretai šiuo būdu buvo apdorojamas ir vidinis sienelės paviršius. Analizuojant šukių „lizdus“ pastebimas ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos priedugniam būdingas paplatėjimas prie dugno (10 pav.). Dėl galimos jų skirtingos funkcijos ir dydžio puodai lipdomi plonasieniai ir storasieniai. Keramikai liesinti parenkamos įvairaus gausumo, dažniausiai stambiagrūdės mineralinės priemaišos. Kai kuriems didesniems indams naudota labai daug mineralinių priemaišų. Šių indų fragmentai primena panašios gamybos technologijos Žaliosios senovės gyvenvietės keramiką. Iš visų

šiam stiliui priskirtinų keramikos fragmentų tik 2 (0,23%) buvo dekoruoti duobučių eile.

Ankstyvosios lygiu paviršiumi keramikos pakraštėlių Narkūnų Didžiajame piliakalnyje aptiktas 71 fragmentas. Jie siejami su S (16 vnt.), I (28 vnt.) ir C (27 vnt.) tipologiniais variantais. Nemaža šios keramikos dalis priklausė miniatiūriniais indeliams ar dubenėliams. Beveik sveikas nedidelis puodelis buvo aptiktas

Narkūnų Didžiojo piliakalnio kultūrinio sluoksnio apačioje ir siejamas su ankstyviausiu Narkūnų apgyvendinimu (6:2 pav.; Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.38–39, pav. 61). S ir I lygiu paviršiumi keramikos puodai buvo mažesni nei brūkšniuotosios (11 pav.). Šie indai buvo gaminami naudojant mažiau mineralinių priemaišų nei brūkšniuotosios keramikos

11 pav. Nedidelis indas lygiu paviršiumi tiesia (I formos) sienele, aptiktas Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. Savininkas, tyrimų metai, plotas, inv. nr.: LNM, 1978, 6, 409, 410. *V. Podėno nuotr.*

puodus. Ankstyvosios lygiu paviršiumi keramikos sienelės plonesnės nei brūkšniuotosios. Šiam keramikos stiliui taip pat nebūdingas dekoravimas. Tik vienas C formos dubenėlio fragmentas buvo ornamentuotas dviejų susikertančių įraižų linijų raštu. Šio stiliaus keramikos neaptikta Narkūnų Mažajame piliakalnyje ir papėdės gyvenvietėje. E. Grigalavičienė (1995, p.206, 221) keramiką lygiu paviršiumi datuoja nuo I t-mečio pr. Kr. 4-ojo ketvirčio iki I t-mečio po Kr. 1-ojo (S formos) ir 2-ojo (I formos) ketvirčių pabaigos, bet šiam datavimui pateikiama dar mažiau duomenų nei ankstyvajai brūkšniuotajai keramikai. Tyrinėtoja, atrodo, remiasi tik tuo, kad ji rasta viršutiniame Sokiškių piliakalnio horizonte.

Ankstyvosios lygiu paviršiumi keramikos formos, analogiškos brūkšniuotajai keramikai, rodo tam tikrą gamybos technologijos konservatyvumą. Neatmetama galimybė, kad ji buvo vienalaikė su ankstyvąja brūkšniuotąja keramika ir buvo tik šio stiliaus paviršiaus apdirbimo variacija, kuri galėjo būti susijusi su indų funkcija. Aptariamie indai galėjo būti skirti valgiui ar skysčiui patiekti, mažesniai kiekiui maisto produktų laikyti, o miniatiūrinių indelių paskirtis – įvairiems prieskoniams, žolelėms, druskai laikyti ar kt., todėl ankstyvuosiuose piliakalniuose jos aptinkama ženkliai mažiau.

Vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos stiliai yra plačiau tyrinėti. R. Vengalis (2009) išskyrė dvi ryškiai ir neryškiai briaunotos keramikos stiliaus fazes. Jos šiame straipsnyje siejamos su pakraštėlių K1 (ryškiai briaunota) ir K2 (neryškiai briaunota) tipologinėmis variacijomis. Ryškiai briaunotos brūkšniuotosios keramikos stilistinė fazė, Rytų Lietuvoje datuojama I a. pr. Kr. – II a. po Kr. (Vengalis 2009, p.50–56), yra būdinga piliakalnių (Aukštadvaris, Bradeliškės, Kernavė (Aukuro kalnas), Laužiškis, Narkūnai, Nevieriškės, Sokiškiai, Nemenčinė) kultūriniais sluoksniais. Neryškiai briaunotos brūkšniuotosios keramikos stilistinė fazė datuojama II a. ir yra būdinga miniatiūriniams piliakalniams (Migonys, Guogai-Piliuona, Bačkininkėliai), papėdžių (Kernavė, Migonys, Bačkininkėliai, Narkūnai, Moša-Naujasodžiai, Žiegdriai) ir atviroms gyven-

vietėms (Bakšiai, Geniakalnis, Lapainia, Pilviškės, Stabulankiai, Staviškės).

Pakraštėlių, priskiriamų **ryškiai briaunotos brūkšniuotosios keramikos stiliui**, Narkūnų archeologijos paminklų komplekse aptikta Didžiajame piliakalnyje (179 vnt.) ir papėdės gyvenvietėje (18 vnt.). Šiam keramikos stiliui būdingi šiek tiek plonesni nei ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos indai. Į molio masę buvo dedamas panašus kiekis mineralinių priemaišų, bet neaptinkama tiek, kiek kai kurių storasienių ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos indų, artimų Žaliosios tipo keramikai. Puodų paviršius apdirbamas įvairiai: neryškiai brūkšniuojant žolės ar stagarų gniūžte bei įrankiu įraižant ryškesnius brūkšnius. Formuojant indus viršutinėje dalyje išryškinama briauna, kurios formavimo variantų buvo įvairių (Егорейченко 1996, c.34–36, 123, рис. 21; 2006, c.76, рис. 20; Медведев 1996, c.39, рис. 81), tačiau Baltarusijos tyrėjų išskirti pakraštėlių tipai atskiroms stilistinėms fazėms nepriskirtini (Vengalis 2009, p.54).

Šiam keramikos stiliui būdinga kukli vienos ar retai pasitaikančių kelių susikertančių eilių ornamentu puošyba. 18,6% (45 iš 242-jų) aptiktų pakraštėlių Narkūnų Didžiajame piliakalnyje ir 12,8% (14 iš 109-ių) papėdės gyvenvietėje buvo dekoruoti ornamentu. Aptikta šių dekoracijų: apskritų arba ovalių duobučių, įkartų ar įraižų, gnaibymo ir nagų įspaudų. Daugiausia puošiama viena horizontalia linija ir tik labai retais atvejais sukuriami duobučių ar įraižų kompozicija.

Neryškiai briaunotos brūkšniuotosios keramikos stilius būdingas Narkūnų papėdės gyvenvietei (10 vnt.), bet 4 pakraštėliai rasti ir Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. Tarp papėdės gyvenvietėje aptiktų pakraštėlių 4 neryškiai briauna buvo puošti nagų įspaudų ornamentu. Dėl ženkliai mažesnio papėdės gyvenvietės keramikos identifikavimo laipsnio, mažo šių šukių skaičiaus bei nesant nė vieno rekonstruoto puodo šio stiliaus keramiką plačiau analizuoti sunku.

Narkūnuose kartu aptikta ryškiai ir neryškiai brūkšniuota keramika gali atspindėti trumpą jos

vienalaikiškumą II a. bei galėtų būti nuoroda, kad gyventojams išsikėlus į papėdės gyvenvietę keitėsi piliakalnių funkcija, bet papėdės gyvenvietės bendruomenei piliakalnis ir liko ūkinės paskirties, maisto išteklių gavybos ar saugojimo, gynybinė ar kulto veiklos zona.

Narkūnų Didžiajame piliakalnyje ir papėdės gyvenvietėje aptikta **ryškiai ir neryškiai briaunotos lygiu paviršiumi keramikos**. Kaip ir ankstyvojoje stilistinėje fazėje, keramikos lygiu paviršiumi pakraštėlių formos morfologiškai atitiko vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos stilių, todėl ją išskirti į atskirą stilistinę fazę šiuo metu yra per mažai duomenų. Ją taip pat sunkiau identifikuoti, nes turėtų būti išlikusi didesnė puodo dalis. Neretai vėlyvųjų brūkšniuotų indų viršutinė dalis prie briaunos būdavo lygiu paviršiumi, o brūkšniuojama tik žemiau briaunos esanti dalis. Į šią keramiką anksčiau atkreipė dėmesį tik E. Grigalavičienė (1995, p.206) bei datavo ją nuo I t-mečio pr. Kr. 4-ojo ketvirčio iki I t-mečio po Kr. 2-ojo ketvirčio pabaigos. Taip pat remiamasi tik tuo, kad keramika rasta Sokiškių piliakalnio viršutiniame kultūriniame horizonte, kaip ir ankstyvosios lygiu paviršiumi keramikos stiliaus atveju, taigi datavimas šiuo metu nėra aiškus ir be išsamesnės analizės šiuo metu ši keramika neišskirtina į atskirą stilistinę fazę.

Narkūnų Didžiajame piliakalnyje aptikti 49 ryškiai briaunoti lygiu paviršiumi keramikos pakraštėliai, papėdės gyvenvietėje 2 pakraštėlių fragmentai priskirtini ryškiai briaunotai lygiu paviršiumi keramikai ir 4 – neryškiai briaunotai lygiu paviršiumi

keramikai. 13 ryškiai briaunotų pakraštėlių, aptiktų Didžiajame piliakalnyje, buvo dekoruoti duobučiu, įkartu ar įrėžų ornamentu. Papėdės gyvenvietėje 2 neryškiai briaunoti pakraštėliai ornamentuoti nagų įspaudais briaunos vietoje. Dažniausiai dekoruojama vienos eilės ornamentu.

Gludinta keramika išskirtina kaip šalutinis keramikos tipas. Jos aptinkama daugelyje geležies amžiaus gyvenviečių (Vengalis 2009, p.122). Keičiantis pagrindiniams keramikos stiliams, atsirandant grublėtajai keramikai gludinta keramika, atrodo, išlieka panaši. Nuo buitinės keramikos ji skiriasi gamybos technologija. Molio masė liesinta kruopščiai atrenkant bei paliekant smulkias mineralines priemaišas, paviršius nugalunamas dėl spindesio. Vienos gludintos šukės rentgenogramoje (Podėnas ir kt. 2016, pav. 12) pastebėtos koncentruotos molio juostų sąkirčio linijos, taip pat tarp dviejų juostų – viena smilga, patekusi lipdant puodą. Taigi skyrėsi ir keramikos lipdymo technologija – puodai buvo lipdomi ne perdengiant molio juostas, bet jas įleidžiant vieną į kitą, taip žymiai sumažinant juostų persipynimo plotą.

Narkūnuose, kaip ir visose kitose gyvenvietėse, šios keramikos aptikta labai mažai (5 lent.), daugiausia – papėdės gyvenvietėje. 3 skirtingi pakraštėlių tipai buvo identifikuoti. Iš jų išsiskyrė neredukuota gludinta keramika su išryškinta briauna (7:8; 12 pav.). Neredukuota gludinta keramika nėra būdinga Rytų Lietuvos gyvenvietėms su brūkšniuotąja keramika (Vengalis 2009, p.225, pav. 11), tačiau ji taip pat galėtų būti juodos gludintos keramikos variacija Narkūnuose. Tokios keramikos kilmė nėra aiški. Panaši išryškinta briauna būdinga vėlyvųjų Zarubincų kultūros gyvenviečių gludintai keramikai (Терпиловский 2004, с.171, 178, рис. 33:1, 2, 8, 9, 40:9–11), tačiau šis tolimas ryšys svarstomas tik hipotetiškai. Etnografiniai duomenys patvirtina keliaujančių keramikos gamintojų meistrų galimybę (Van der Leeuw 1977, p.72). Gludintos keramikos anks-

12 pav. Neredukuota gludinta keramika, aptikta Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. Savininkas, tyrimų metai, plotas, inv. nr.: LNM, 1978, 2a, 109. V. Podėno nuotr.

tyviausias chronologinis atspirties taškas Rytų Lietuvoje galėtų būti Kernavės Aukuro kalno piliakalnis¹⁹, datuojamas nuo I a. pr. Kr. (Luchtanas 1994, p.50–53). Ankstyviausi paviršiaus apdirbimo gludinant Lietuvoje atvejai – Ėgliškių pilkapiuose rastos IV a. pr. Kr. urnos (Grigalavičienė 1979, p.37). Atrodo, kad gludinti reprezentaciniai indai gyvenamojoje aplinkoje buvo pradėti naudoti vėliau nei laidojimo paminkluose.

Keramikos gamybos technologija

Prieš gamindami keramiką gyventojai susirasdavo molio žaliavos šaltinį. Tyrimo pradžioje potencialūs molio šaltiniai²⁰ (Podėnas 2014, p.17–21, pav. 2) buvo nustatomi pagal apylinkių geologinius tyrimus bei stereoskopinės analizės pagalba (Guobytė 2011). Susikongcentravus į didesnius molio telkinius buvo nustatyti bent keturių rūšių didieji molio telkiniai Narkūnų archeologijos paminklų komplekso apylinkėse (aptariant esančiuosius iki 3 km spinduliu):

1. Prie pat Narkūnų piliakalnių, abiejuose Utenės šlaituose (taip pat ir piliakalnių šlaituose), nukasus deliuvį arba nuslinkus paviršiniam sluoksniui atsidengęs molio sluoksnis;

2. 1 km ir daugiau nuo gyvenvietės nutolusiuose kraštiniuose limnoglacialiniuose dariniuose;

3. 1,7 km ir daugiau nuo gyvenvietės nutolusiose limnoglacialinėse nuogulose;

4. 2,6 km ir daugiau nuo gyvenvietės nutolusiose plokščiakalvių ir kiemų terasų nuogulose.

Į mažesnius molio telkinius nebuvo atsižvelgta. Tyrinėjant Narkūnų archeologijos paminklų kompleksą vyraujantis nejudintas gruntas buvo molis (Kulikauskas 1978, p.13; Kulikauskienė, Luchtanas 1978a, p.25; Kulikauskienė 1997, p.39). Iš ankstesnių stereoskopinių apylinkių analizių taip pat nustatyta, kad Narkūnų piliakalniai buvo įkurti ant molio telkinio (13 pav.). Molio sluoksniai galėjo būti ap-

tinkami nušliaužus kalvų šlaitui, specialiai ieškant pagal vandens ištekėjimo vietas (vanduo pro molio sluoksnį neprateka), taip pat galėjo atsidengti atliekant smulkius žemės judinimo darbus.

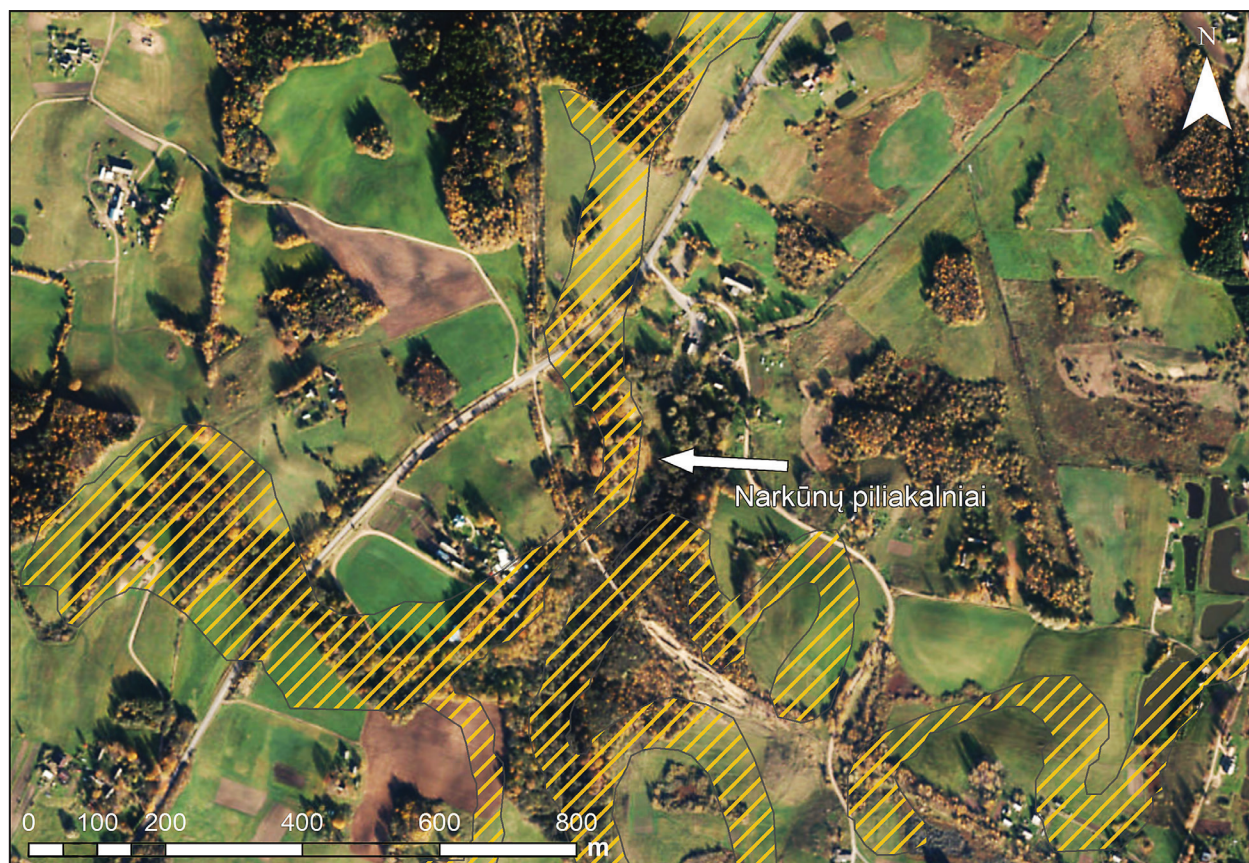
Žaliavos paruošimo metu taip pat pasirenkamas ir molio masės priemaišų kiekis, medžiaga bei dydis. Siekiant kontroliuoti molio masę, iškastą molį galima valyti. Jei jis gana riebus, tada reikia tik įdėti mineralinių arba organinių priemaišų. Priemaišų šalinimo iš iškastos molio masės būdai žinomi iš etnografinių tyrinėjimų: jos išrenkamos skaldant, trupinant sudžiūvusį molį ar plaunant, sijojant arba pūdant (Kudirka 1973, p.21; Rye 1981, p.17). Kuo plonesnės indo sienos, tuo smulkesnių priemaišų reikėjo. Tačiau tai nėra bendra tendencija, nes net ir smulkiuose dubenėlių fragmentuose aptikta neproporcingai didelių priemaišų (pvz., 12 mm ilgio, 14 pav.). Molio masei liesinti Europoje bronzos amžiuje buvo naudojama įvairi medžiaga: šamotas, maži vandens nuzulinti akmenys, grūstas titnagas, granitas, smiltainis, susmulkintos kriauklės ar smėlis (Sofaer *ir kt.* 2013, p.473). Šios medžiagos buvo pasirenkamos keramikai liesinti kartu arba atskirai. Narkūnuose nenustatyta nei šamoto, nei kriauklių, nei smiltainio naudojimo atvejų. Pietryčių Latvijoje, pasak A. Vasko (Backs 1991, c.19–20), molio masėje daugiausia vyravo grūsto akmens ir gyvulių mėšlo (santykis nuo 1:3 iki 1:4) priemaišos. Tačiau Narkūnuose organinių priemaišų būtiniėje keramikoje pasitaiko ypač retai ir šių atvejų vienareikšmiškai sieti su mėšlu nėra pagrindo. Aptariamais atvejais organinės priemaišos sietinos su atsitiktinai įkritusiomis (plaukai, smilgos) arba formuojant puodo dugną specialiai pabarsčius grūdų (15 pav.).

Ankstyvosios ir vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos gamybos ciklas buvo panašus, bet tam tikrais aspektais ir skyrėsi, pvz., puošybos apimtimi, morfologine forma. Būtinė keramika dažniausiai būdavo lipdoma iš molio juostų, suplotų iki 5–8 cm

¹⁹ Jame gludinta keramika rasta kultūrinio sluoksnio apačioje, seniausio pastato vietoje.

²⁰ Už konsultacijas šiuo klausimu dėkojame dr. R. Guobytei.

13 pav. Molio šaltiniai Narkūnų piliakalnių ir papėdės gyvenvietės apylinkėse (pagal: Guobytė 2011). V. Podėno brėž.

14 pav. Dubenėlio fragmentas. Savininkas, tyrimų metai, plotas, lauko nr.: LNM, 1977, 3, 143. V. Podėno nuotr.

pločio. Juostos persidengia 2–4 cm pločio tarpais. Dugnai formuojami ant įvairaus paviršiaus (įgaubto, plokščio ar išgaubto), skiriasi tik plokštumos pabarsto, kad dugnas nepriliptų, sudėtis. Dažniausiai tai mineralinės priemaišos (nuo smulkių iki didelių, keliolikos milimetrų) bei retai pasitaikantys grūdų pabarstymo atvejai (15:b pav.). Įdomu tai, kad pastaruoju atveju dugne aptikti paprastosios soros ar prosos (*Panicum miliaceum*), o išorinėje ir vidinėje sienelės dalyse – kito kultūrinio augalo (kviečio arba miežio)²¹ įspaudai. Nustatyti, kuriam brūkšniuotosios keramikos stiliui šis dugno fragmentas priklauso, nėra galimybių. Rastas pavienis aikštelės centrinėje dalyje (plote 5, 30–35 cm gylįje). Organikos liekanų dažniau aptinkama ant dugno nei pačioje

²¹ Nustatė dr. G. Motuzaitė-Matuzevičiūtė.

15 pav. Buitinės keramikos dugnų apdorojimo apraiškos. Saugoma LNM. Tyrimų metai, plotas, lauko nr.: a – 1978, 2b, 962, b – 1978, 5, 624, c – 1978, 2b, 302. V. Podėno nuotr.

molio masėje, todėl galima manyti, kad Narkūnų piliakalniuose ir papėdės gyvenvietėje organika nebuvo būdinga formuojant molio masę. Puodų dugnų paruošimui taip pat būdingas papildomas paviršiaus užbrūkšniavimas (15:a pav.). Užfiksuoti įvairūs dugnų ir sienelės jungimo būdai, atitinkantys visus nurodytus atvejus iš Brikuli (Brikulī, Latvija) įtvirtintos gyvenvietės (Vasks 1994, p.50, att. 34), be to, nustatytas plonasienio brūkšniuoto puodo sienos juostos užlipdymo apgaubiant dugną atvejis.

Paviršiaus apdirbimas taip pat gali būti susijęs su indo funkcija, t.y. indai, naudojami maistui gaminti, yra atitinkamai paruošiami, kad būtų patvarūs. Vienas pagrindinių fizinių keramikos poveikių yra terminis šokas, kai temperatūra staiga pakyla iki kelių šimtų laipsnių, dėl to indo paviršius įskyla arba jau esantis įskilimas plečiasi. Terminio šoko atsparumui įtakos turi išorinio ir vidinio indo paviršiaus apdorojimas, išdegimo temperatūra, papildomos medžiagos prilipdymas, sienelių plotis, indo forma ir dydis (Schiffer *ir kt.* 1994, p.211). Eksperimentais patvirtinta, kad atsparumą terminiam šokui didžia dalimi lemia indo išdegimas²² ir nelygi paviršiaus

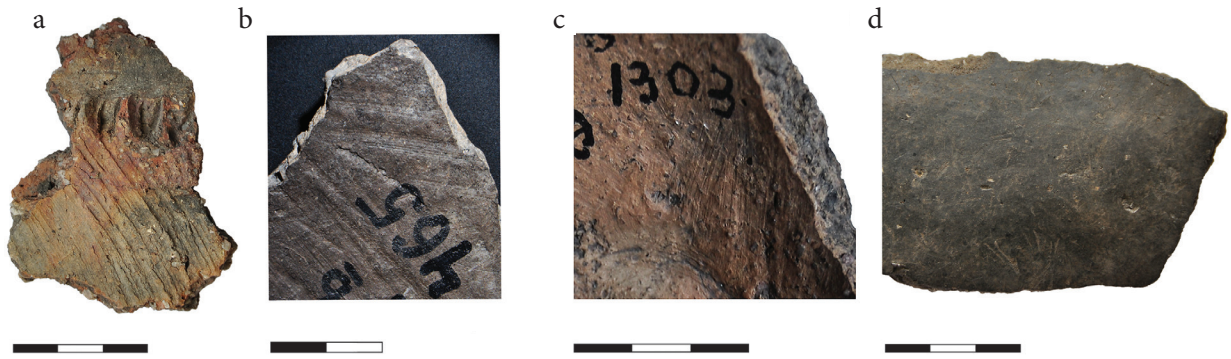
tekstūra. Pastarasis požymis svarbus kaitinant induose skysčius. Puodai su negilia tekstūra mažiau trūkinėja nei indai lygiu paviršiumi, o puodai gilesnės tekstūros paviršiumi buvo atspariausi (Schiffer *ir kt.* 1994, p.206, 208, table 2, 4). Brūkšniavimas padidina drėgmės pralaidumą puode, tai leidžia net įsigėrusį į puodo sienelės vandenį efektyviai pašalinti kaitinant, nepakenkiant indui. Pagrindinis brūkšniavimo²³ efektas – įtrūkimų pakartotiniai kaitinant, pvz., gaminant maistą, ir sienelės skilimo pavojaus sumažinimas, taigi taip pagaminti indai tampa atsparesni. Retais atvejais maži indeliai būna pabrūkšniuojami ir suformuojami briaunoti.

Narkūnuose aptinkami trys (jei išskiriami du brūkšniavimo būdai – keturi) indų paviršiaus apdorojimo būdai (16 pav.): brūkšniavimas, lyginimas²⁴ ir gludinimas. Brūkšniavimas yra viena seniausių pasaulyje indų gamybos technologijų (Wu *ir kt.* 2012, p.1696–1700). Lietuvoje ši technologija aptinkama nuo neolito iki Romėniškojo geležies amžiaus. Vienos paskutinių jų apraiškų – ankstyvuosiuose grublėtosios keramikos puoduose, po grublėtumo sluoksniu. Aptinkama ir mažų brūkšniuotų indelių,

²² Pirmiausia jį gerai išdžiovinus.

²³ Grublėtas paviršius šiuo požiūriu turėtų būti dar patvaresnis.

²⁴ Nereikėtų painioti su anksčiau vartotu terminu „lyginta“ keramika (Grigalavičienė 1995, p.222), apibūdinančiu gludintą keramiką.

16 pav. Buitinės keramikos paviršiaus apdorojimo būdai Narkūnų archeologijos paminklų komplekse ankstyvuojų (III bronzos amžiaus periodas – II a. po Kr.) laikotarpiu: a – ryškus brūkšniavimas, b – neryškus brūkšniavimas, c – lygus paviršius, d – gludintas paviršius. Saugoma LNM. Tyrimų metai, plotas, lauko nr.: a – 1978, 6, 358, b – 1978, 2b, 495, c – 1978, 4, 5, 1303, d – 1977, 2, 131. *V. Podėno nuotr.*

puodelių (maistui patiekti), puodų, skirtų maistui apdoroti, bei didelių brūkšniuotų puodinių maistui laikyti. Brūkšniavimas galėjo lemti ir efektyvesnę indo išdegimą, o mažesniems puodams, puodeliams, dubenims, miniatiūrinei keramikai (10 pav.; Čivilytė 2014, lent. XXVI–XXX:79, 80, 107–109, 113–119) būdingas lygus paviršius. Išdegus indą atviroje ugnyje²⁵ toliau jis gali būti apdirbamas gręžiant sienelėje skylės, pro jas veriant virvutes įtrūkimams sutvirtinti arba puodui kabinti.

Apibendrinant Narkūnų kolekciją susidaro konservatyvių tradicijų egzistavimo įspūdis, o apie puodų lipdymo technologijos kitimą duomenų beveik nėra, išskyrus gludintos keramikos atvejį. Tokių tradicijos konservatyvumą parodo ir etnografiniai duomenys. Net esant aktyviai kultūrinei įtakai užfiksuojama, kad šių papročių laikosi 5–6 puodžių kartos (Бобринский 1978, c.243–244), bet tolesnėje gyvenviečių keramikos raidoje neatsispindi lipdymo technologijos pokyčiai, grublėtoji keramika taip pat lipdoma perdengiant molio juostas (Vengalis 2007, p.113). Miškų zonos archeologinių kultūrų tyrėjai atkreipia dėmesį į labai ilgai išliekančias konservatyvias tradicijas (Шукин 1994, c.22).

KULTŪRINIS SLUOKSNIS IR ERDVINĖ ANALIZĖ

Atlikta Narkūnų Didžiojo piliakalnio ir papėdės gyvenvietės erdvinė analizė leidžia nagrinėti šių paminklų kultūrinio sluoksnio susiformavimo procesus. Anksčiau atliktos geležies amžiaus papėdės gyvenviečių erdvinės analizės (Simniškytė 2002; Vengalis 2012) atskleidė papėdžių gyvenviečių vidinę raidą bei jose gyvenusių žmonių tam tikros elgsenos vietas, intensyvumą. Juodonių papėdės gyvenvietės erdvinė analizė atskleidė chronologiškai skirtingas ūkinės veiklos zonas bei nenuoseklų Juodonių piliakalnio papėdės apgyvendinimą. Kernavės gyvenvietėje Pajautos slėnyje geležies amžiuje per ilgą laikotarpį buvo įkurtos vienkiemių ar vos kelių sodybų gyvenvietės. Nagrinėjant Narkūnų Didžiojo piliakalnio radinių erdvinį pasiskirstymą bei jų santykį su aptiktais objektais atkreiptas dėmesys į keletą problemų. Pirmoji išryškėja interpretuojant stulpaviečių erdvinį išsidėstymą²⁶. Šiame piliakalnyje identifikuotos aptvaro ir buvusių pastatų vietos, bet nėra galimybių su keramikos pagalba iširti šių pastatų chronologiją. Antra, radinių tiesioginio vertinimo

²⁵ Tik juodos gludintos keramikos atveju puodai degti redukciniame aplinkoje.

²⁶ Jų vietos nurodomos buitinės keramikos ir šukių „lizdų“ pasiskirstymo planuose (22, 23 pav.).

pagal gylį problema jau buvo aptarta A. Čivilytės monografijoje (Čivilytė 2014). Tyrėja analizuoja techninės keramikos pasiskirstymą bei Didžiojo piliakalnio kultūrinio sluoksnio vertinimo problemas. A. Čivilytė (2014, p.114, 117–123, 129–132, pav. 93–104) tyrė erdvinį radinių pasiskirstymą pagal R. Volkaitės-Kulikauskienės išskirtus sluoksnius (Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.6–7): 1) 0–60 cm; 2) 61–170 cm; 3) 171 cm ir giliau. Tačiau tokiu būdu nuožulnaus kultūrinio horizonto atveju aikštelės centre buvę radiniai pateko į pirmąjį išskirtą horizontą, o aikštelės pakraščiuose – į antrąjį. Šiame straipsnyje analizuojant planigrafinį ir stratigrafinį radinių išsidėstymą nuspręsta tame pačiame plane vaizduoti visus vienos grupės radinius bei pažymėti gylį, kuriame jie aptikti, skirstant į smulkesnes grupes: 1) 0–40 cm; 2) 41–60 cm; 3) 61–80 cm; 4) 81–100 cm; 5) 101–120 cm; ir 6) 120 cm ir giliau. Kaulinių ir metalinių radinių atžvilgiu šis būdas pasiteisino, siekiant surinkti daugiau kontekstinės informacijos apie buvusius kultūrinius horizontus tame pačiame sedimentiniame juodos žemės sluoksnyje. Nuožulnus priešistorės kultūrinis horizontas nesutampa su dabartine piliakalnio aikštelės forma bei plokštuma (žr. juodą kultūrinį sluoksnį 17, 18 pav., taip pat plotų 1 ir 2 pjūvio brėžinį – Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.22, pav. 16). Dėl aikštelės kraštuose supilto storo molio sluoksnio buvo praplatinta ir suplokštinta piliakalnio aikštelė, o jos pakraščiuose esantis kultūrinis sluoksnis tapo kur kas gilesnis nei centrinės dalies. Taigi vienareikšmiškai vertinti ypačius radinius pagal gylį, neatsižvelgus į jų planigrafinę padėtį, piliakalnio atveju nėra tikslinga (19 pav.).

Storesnis kultūrinis sluoksnis aikštelės pakraščiuose, plotuose 2a–6, sutampa su kaulinių smeigtukų, antgalių, ietigalių, techninės ir buitinės keramikos paplitimu (20–22 pav.; Čivilytė 2014, p.114, pav. 93). Šie radiniai galėjo atsirasti aikštelės krašte stumdant šiukšles ar dėl tam tikros veiklos, pvz., metalurgijos, už pastatų ribų. Atrasti net 102 šukių „lizdai“ (23 pav.) gali reikšti, kad dalis kultūrinio sluoksnio yra mažai paveikta vėliau vykusių žemės judinimo darbų. Dauguma keramikos šukių „lizduose“ yra

17 pav. Narkūnų Didžiojo piliakalnio ploto 3 vaizdas iš R pusės tyrinėjimų metu. A. Luchtano nuotr.

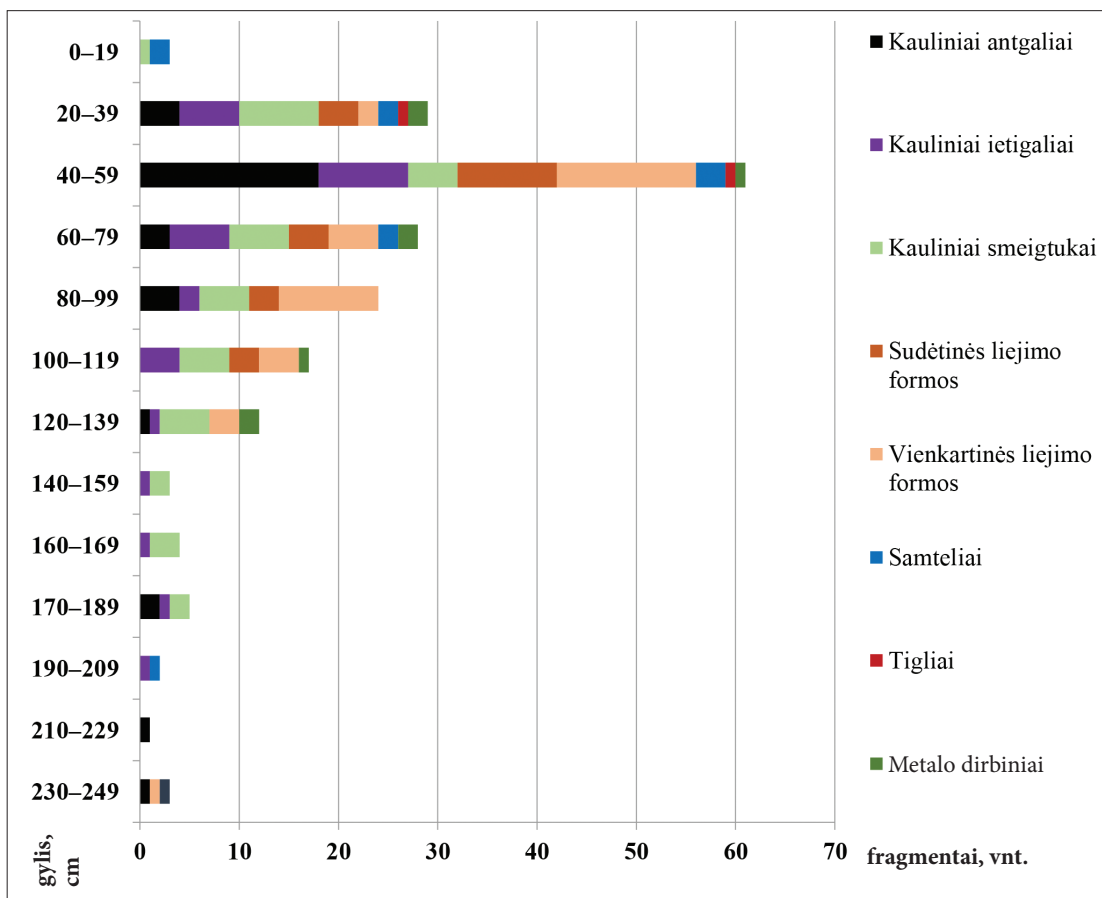

18 pav. Narkūnų Didžiojo piliakalnio plotų 1 ir 2 vaizdas iš R pusės tyrinėjimų metu. Plote 2 aptiktas virš kultūrinio sluoksnio supiltas sluoksnis aikštei išlyginti. A. Luchtano nuotr.

priskirtinos ankstyvajam brūkšniuotosios keramikos stiliui (8 pav.), todėl gali būti, kad būtent šio laikotarpio kultūrinis horizontas yra mažiausiai suardytas. Pažymėtina, kad dauguma šukių „lizduose“ aptiktų dugnų buvo beveik sveiki, priedugniais nukrypę į viršų (24 pav.), tarsi toje vietoje sudaužyti ir vėliau beveik nejudinti.

Aikštelės Š dalyje (plotuose 1 ir 2) erdvinis radinių paplitimas atskleidė, kad didžioji jų dalis koncentruojasi tarp stulpaviečių, priskirtinų plote 1 aptiktam pastatui, ir židinio (22, 23 pav.; Čivilytė 2014, p.114, pav. 93). Šis pastatas aptiktas netoli ryškaus viduramžiais supilto pylimo, todėl kiekvieno radinio kontekstas šiame plote svarbus. Būtent plote 1 XIII–XV a. apžiesta keramika buvo aptikta

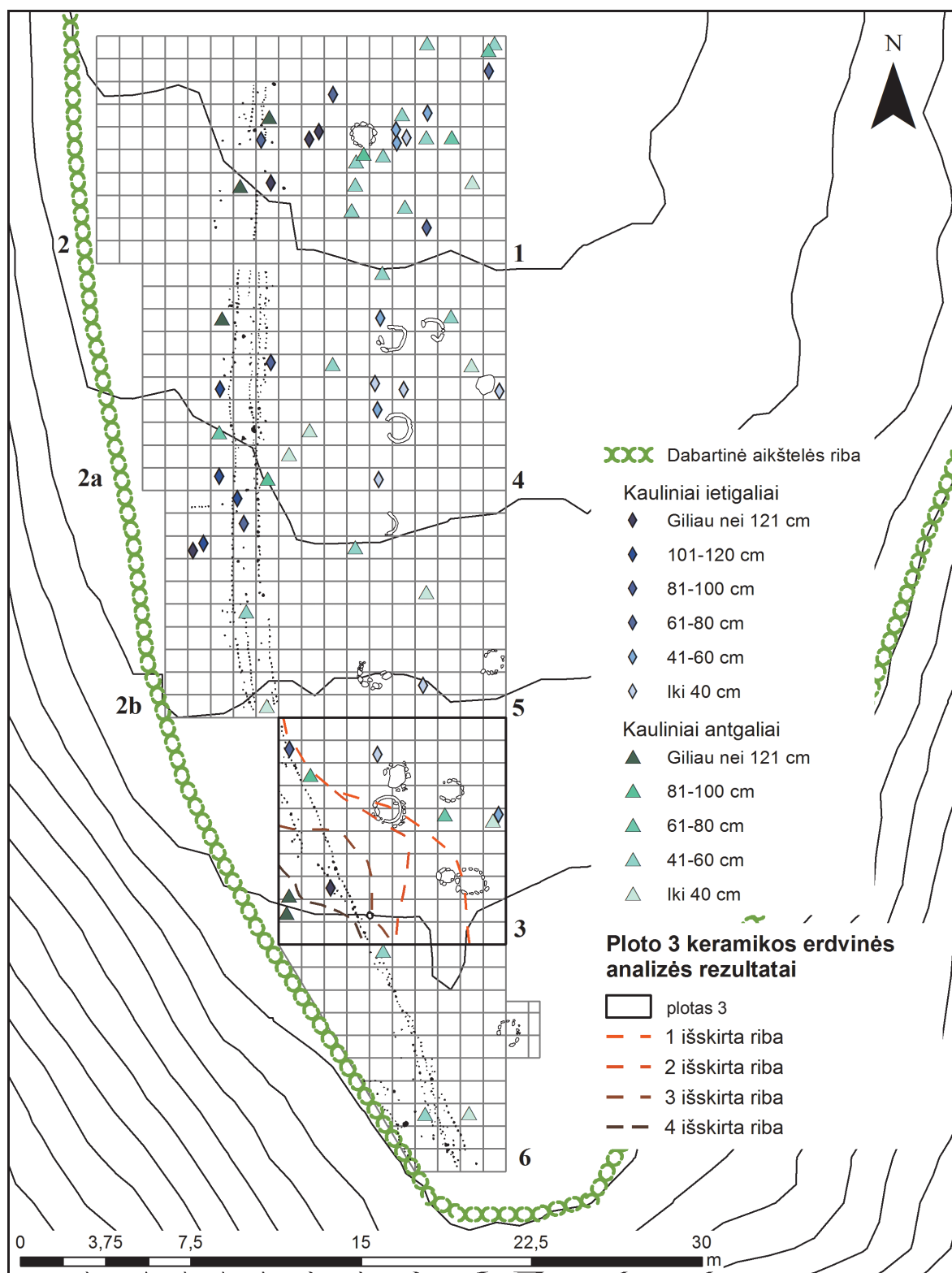
19 pav. Bronzos amžiaus III periodo – II a. individualių radinių pasiskirstymas pagal gylį Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. V. Podėno brėž.

įvairiame gylyje ir iš pirmo žvilgsnio rodytų buvusio kultūrinio sluoksnio permaišymo galimybę. Tačiau ši viduramžiais datuojama keramika buvo aptikta ūkinėje duobėje (pvz., plotas 1, 1977 m., lauko nr. 395), stulpavietėje (plotas 1, 1977 m., lauko nr. 437) bei patekusi tarp kelių ankstyvesnės keramikos šukių „lizduose“ (plotas 1, 1976 m., lauko nr. 1020; plotas 1, 1977 m., lauko nr. 83–110). Narkūnų Didžiojo piliakalnio aikštelės Š pusėje (plotai 1 ir 2) užregistruoti 47 iš 92-jų šukių „lizdų“ (per 51%). Šukių „lizdų“, kaulinių ietigalių ir antgalių koncentracijos taip pat verčia abejoti apatinės kultūrinio sluoksnio dalies permaišymo viduramžiais galimybe. Atrodo, kad dauguma ankstyvųjų radinių šiame plote buvo aptikti būtent pastato viduje (20, 23 pav.).

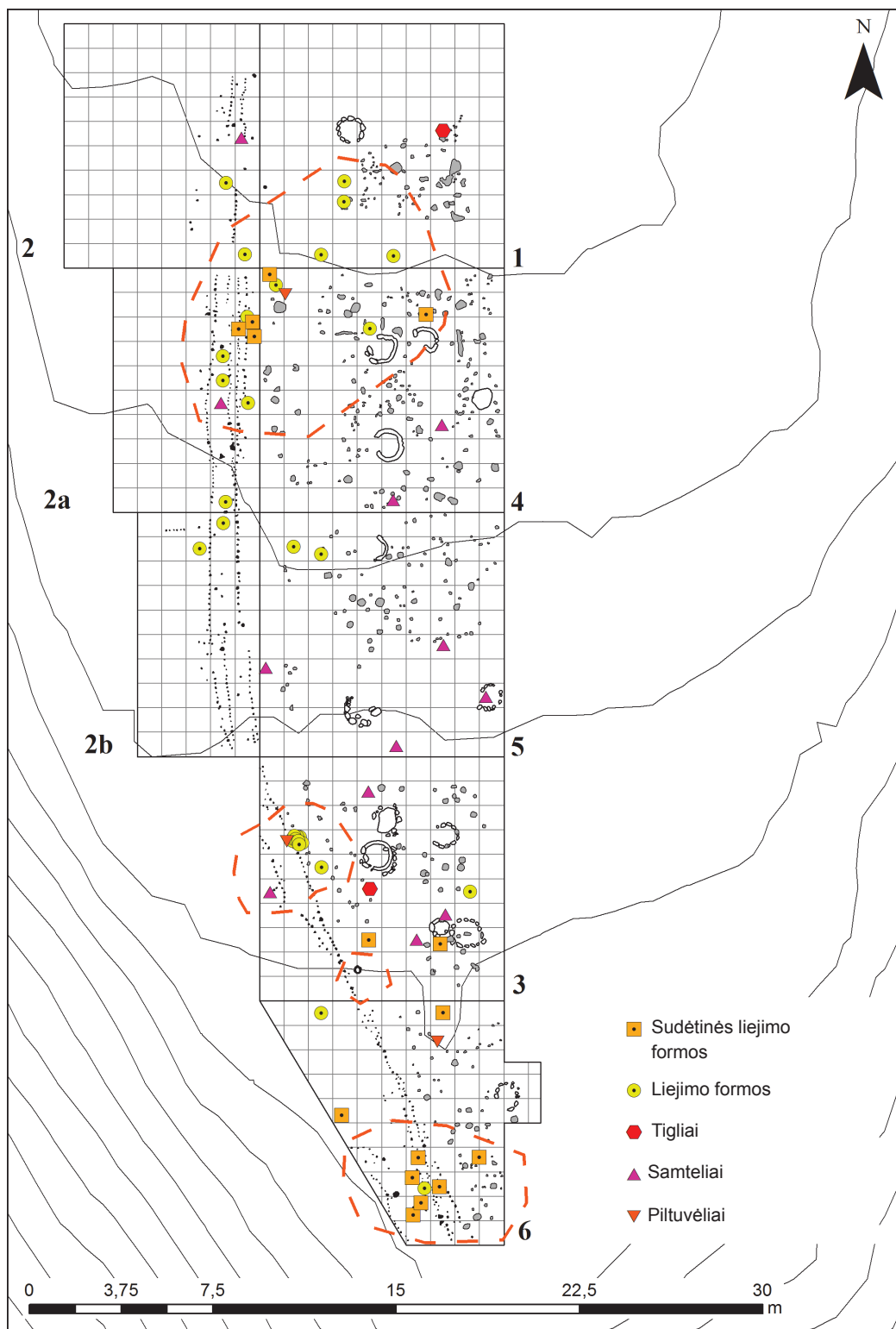
Reikia pažymėti, kad plote 2 aptikta kur kas mažiau radinių. Šioje dalyje aptiktas virš kultūrinio sluoksnio supiltas sluoksnis plečiant piliakalnio aikštelę (18 pav.). Kitoks priešistorėje buvęs aikštelės kraštas išryškėjo ir atliekant ploto 3 buitinės keramikos pakraštėlių erdvinę analizę. Jis sutampa su buvusia aptvaro vieta.

Vėlyvoji brūkšniuotoji keramika plote 3 (25 pav.) taip pat parodo I a. pr. Kr. – II a. po Kr. kultūrinio horizonto apačios gylį didžiojoje dalyje ploto, kai kur esantį gerokai aukščiau nei nejudinto grunto lygis. Kultūrinis sluoksnis po šio išskirto horizonto toliau tęsiasi 6–88 cm gilyn. Gali būti, kad 140 cm gylis piliakalnio aikštelės V krašte (ploto 3 PV dalis) II a. buvo paviršinis. Būtent šioje

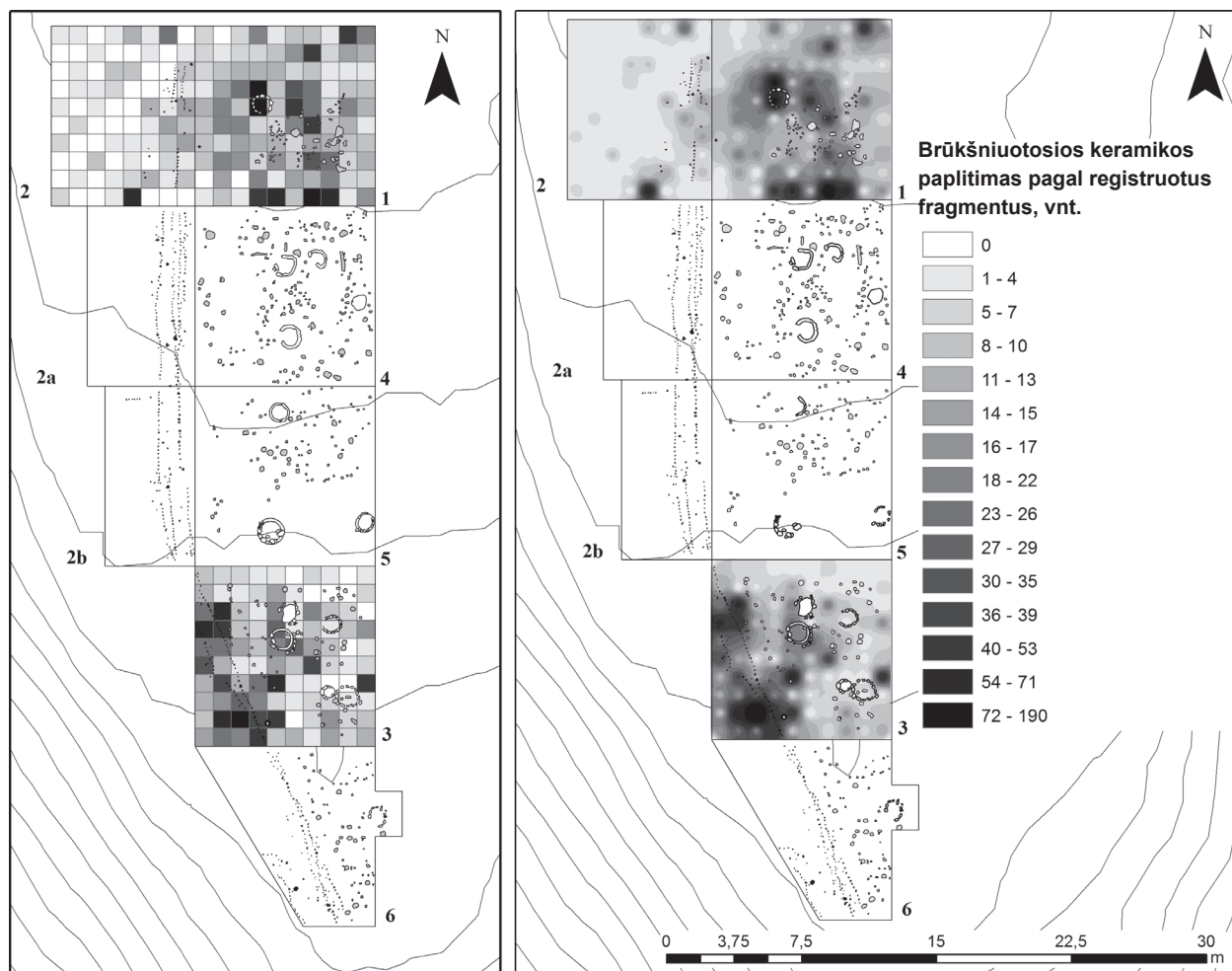

20 pav. Kaulinių ietigalių ir antgalių erdvinis pasiskirstymas Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. V. Podėno brėž.

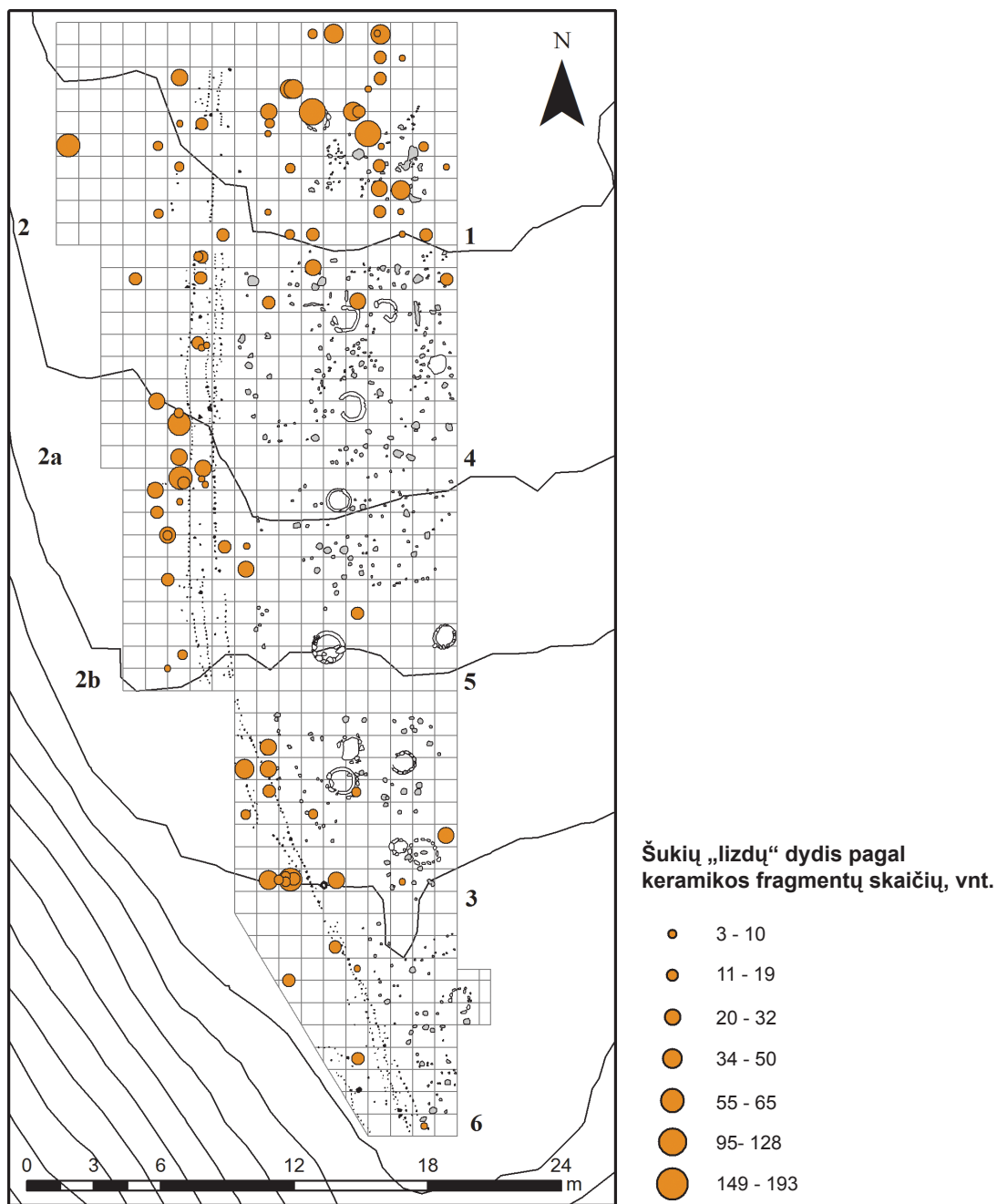
21 pav. Techninės keramikos pasiskirstymas Narkūnų Didžiąjame piliakalnyje. Punktyru pažymėtos identifikuotos metalurgijos veiklos vietos. V. Podėno brėž.

22 pav. Brūkšniuotosios keramikos fragmentų pasiskirstymas Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. Kairėje – kvadratų tikslumu, dešinėje – integruotas duomenų vaizdas (sukurtas su ArcGIS 10.3 plėtinio Spatial Analyst pagalba). V. Podėno brėž.

vietoje aptiktas žaizdras (žr. kv. 4–5, 25, 26 pav.; Luchtanas 1981, p.13, pav. 10, 11), prie kurio buvo pripilęs Faustinos Augustos monetos fragmentas. Tai vienas vėlyviausių Narkūnų Didžiojo piliakalnio priešistorinio horizonto radinių. Šį gylį palyginus su kultūrinio sluoksnio apačios gyliu aiškiai matyti, kad net nesikeičiant stratigrafijai (tas pats sedimentinis juodos žemės sluoksnis) kultūrinius horizontus galima atskirti pagal tikslų erdvinį keramikos fiksavimą. Tokiu būdu galima surinkti informacijos apie buvusį II a. paleoreljefą. Tam tikrą šio aiškinimo patvirtinimą galima rasti išnagrinėjus kaulo dirbi-

nių pasiskirstymą. Įdomu tai, kad kauliniai ietigaliai vyrauja apatiniame horizonte (20 pav.). Jie nėra būdingi I a. pr. Kr. – II a. po Kr. Brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenviečių kultūriniais sluoksniais. Šią išvalgą galima patikrinti tik pagal kitus radinius. Geležies ir žalvario dirbiniai buvo pasklidę plačiau po visą aikštelę, bet vyravo viršutiniame horizonte, o aikštelės kraštuose buvo aptikti ir giliau, bet ne kultūrinio sluoksnio apačioje (27 pav.). Šių radinių pasiskirstymas parodo, kad 1 m storio molio sluoksnis aikštelės kraštuose buvo supiltas viduramžiais, o ne priešistoriniais laikais. Įdomu tai,

23 pav. Šukių „līdzų“, aptiktų Narkūnų Didžiajame piliakalnyje, pasiskirstymas erdvėje pagal keramikos fragmentų skaičių, vnt.
V. Podėno brėž.

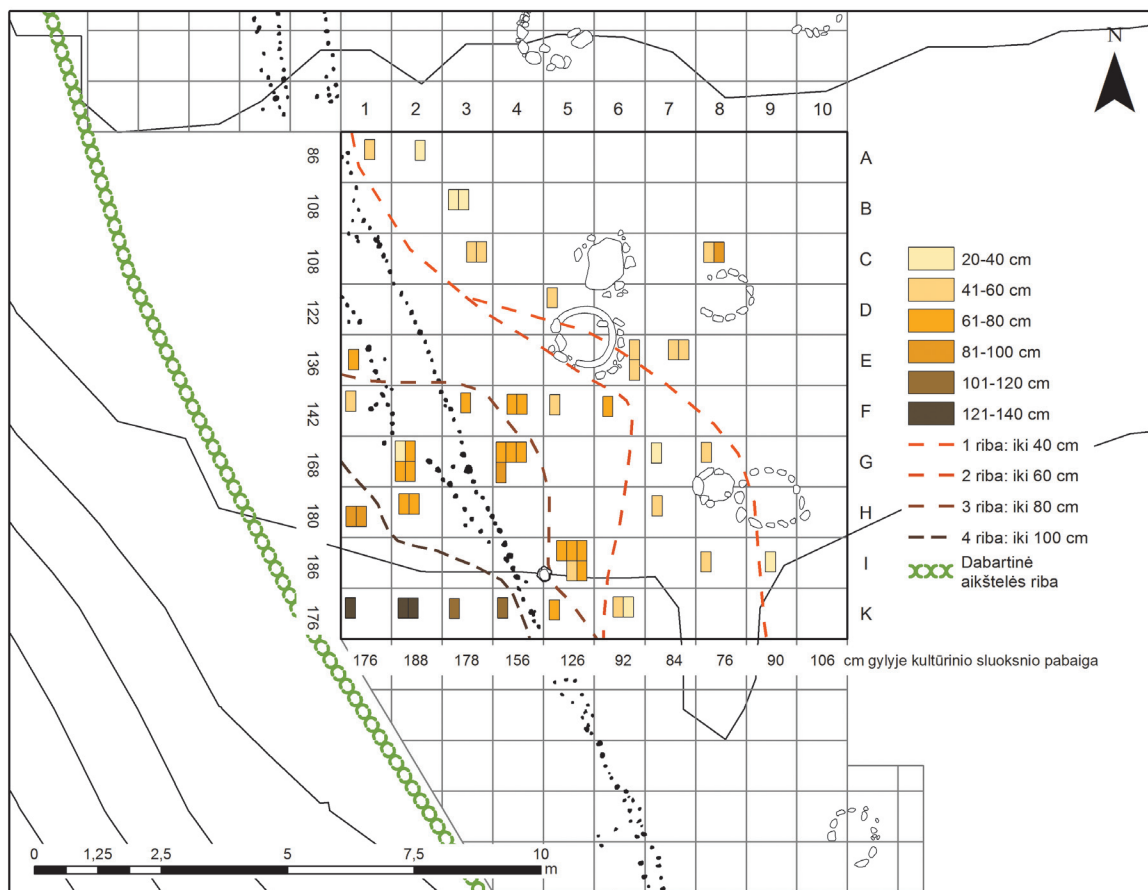

24 pav. Šukių „lizdas“ *in situ* plote 5. Savininkas, tyrimų metai, inv. nr.: LNM, 1978, 1003. A. Luchtano nuotr.

kad keli bronzos²⁷ dirbiniai buvo aptikti stratigrafiškai giliausiose vietose, ploto 3 pakraštyje.

Analizuojant techninės keramikos ir aptikto žaizdro santykį su Narkūnų Didžiojo piliakalnio objektais išsiskyrė mažiausiai keturios nevienalaikės metalurgijos veiklos zonos (21 pav.). Jos visos centruojasi už pastatams priskirtinų stulpaviečių, arčiau buvusio aikštelės krašto. Daugiausia sudėtinių liejimo formų rasta dviejose aikštelės vietose (21 pav.): 1) už pastatams priskirtinų stulpaviečių ribų, prie pat aptvaro plotuose 4 ir 2a; 2) piliakalnio aikštelės P dalyje. Metalu liejikams įsirengus laikiną žaizdrą kitas vargu ar buvo reikalingas, todėl gali

25 pav. Vėlyvosios, ryškiai briaunotos keramikos puodų pakraščių fragmentų paplitimas plote 3. Išskirtas galimas I a. pr. Kr. – II a. po Kr. paviršius (keturios ribos). V. Podėno brėž.

²⁷ Tik dalies spalvotųjų metalų dirbinių buvo nustatyta elementinė sudėtis (Merkevičius 1986) ir buvo galima išskirti bronzos dirbinius iš žalvarinių. Paminėtina, kad ne visi bronzos dirbiniai priskirtini priešistoriniam horizontui. Tarp jų buvo ir datuotini viduramžiais, kaip antai plote 2a, 30 cm gylėje aptiktas žiedas (saugomas LNM, AR 594:625).

26 pav. Žaizdras, rastas Narkūnų Didžiojo piliakalnio plote 3, *in situ*. A. Luchtano nuotr.

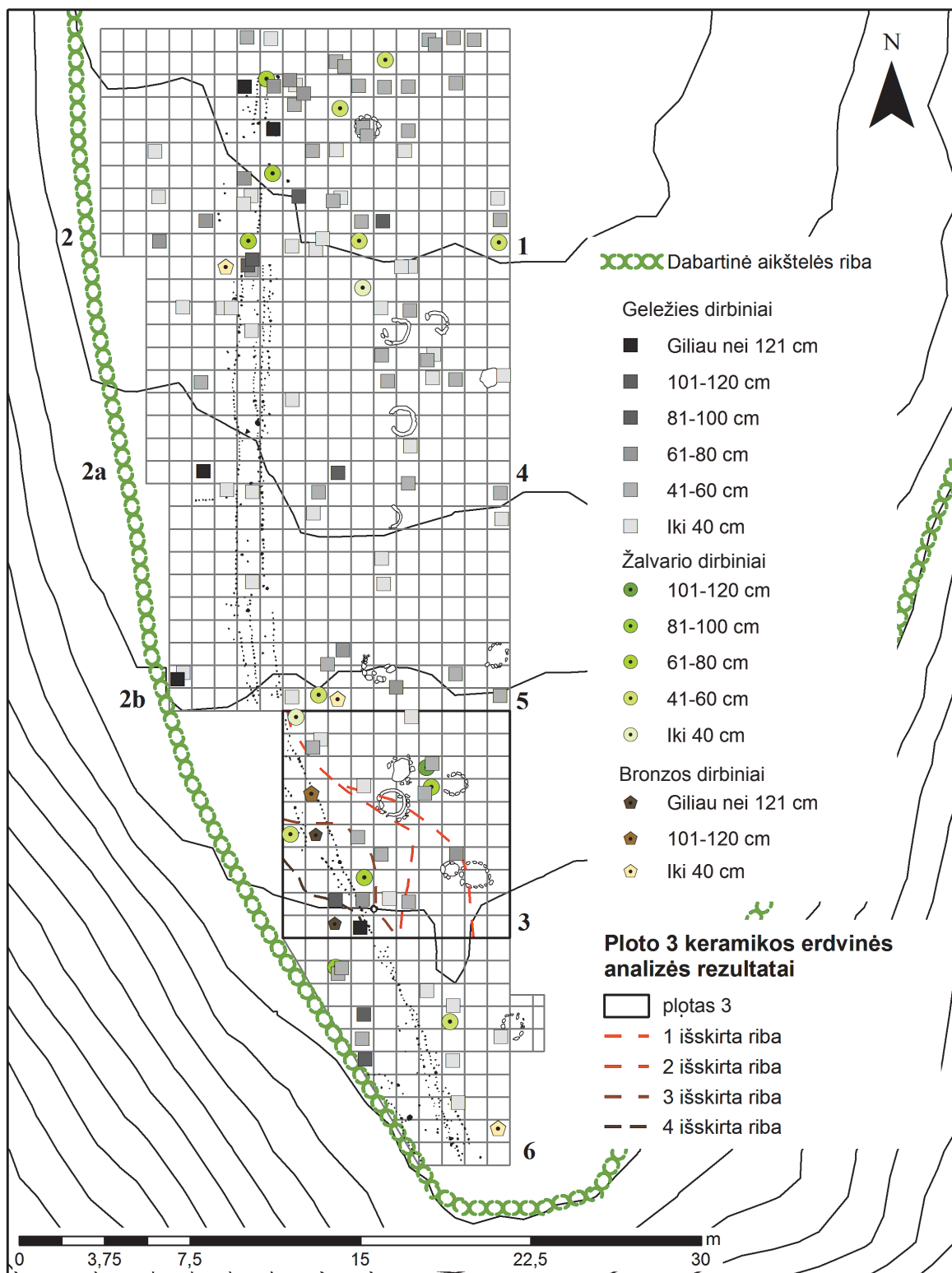
būti, kad išskirtos dvi metalurgijos veiklos zonos atspindi kelis kartus atvykusių keliaujančių metalurgų veiklą. Su šiuo Meliario tipo kirvių fenomenu siejamos liejimo formos Rytų Baltijos regione taip pat aptiktos Brikuli, Kivutkalnio (Latvija), Tarchlavki (Tarławki, Lenkija), Vosgėlių, Garnių I piliakalniuose. Tai ankstyviausia datuotina ir metalurgijos veiklą Rytų Baltijos regione patvirtinanti techninė keramika. Narkūnų Didžiajame piliakalnyje Š Meliario kirvių liejimo vietoje rasta techninė keramika buvo kur kas geresnės būklės. Buvo aptiktos abi vienos sudėtinės liejimo formos pusės. Ši sanakaupa kur kas mažiau fragmentuota ir aprinta nei aikštelės P dalyje. Ji galėjo būti apsaugota nuo tolesnio žmogaus poveikio virš šios vietos supylus nedidelį pylimą, tvirtinant aptvaro pagrindą. P aikštelėje aptiktos liejimo formos kur kas ilgiau buvo veikiamos erozijos, jos labiau fragmentuotos ir apsitrynusios. Kultūrinio sluoksnio apačioje, plote 3, kv. D2, 110 cm gylyje aptikta beveik sveika apyrankės ar antkaklės (apskritimo formos dirbinio) liejimo forma su piltuvėliu. Šie fragmentai buvo rasti 30 cm žemiau nei išskirtas I a. pr. Kr. paviršinis piliakalnio sluoksnis. Jų gausa vienoje vietoje ir menkas fragmentavimosi laipsnis taip pat leidžia manyti, kad visai šalia buvo liejama antkaklė ar apyrankė. Ketvirtoji vieta – jau minėtas žaizdras taip pat aptiktas už buvusių pastatų ribų, nustatytų pagal stulpaviečių išsidėstymą. Atrodo, siekiant išvengti gaisro metalurgijos veiklai buvo pasirenkamos vietos ne pastatų viduje.

Anksčiau taip pat kelta hipotezė, kad metalurgijos veiklai buvo pasirenkamos vietos su nuolatine trauka dėl reljefo savitumų (Luchtanas 1981, p.14), bet eksperimentų metu nustatyta, kad bronzai lydėti reikia koncentruotos ir stiprios oro srovės (Jantzen 2008, p.29–32), t.y. turėjo būti naudojami specialūs oro pūtikliai arba dūplės.

Mažajame piliakalnyje aptiktas nedidelis kiekis radinių byloja apie įvairių laikotarpių apgyvendinimo pėdsakus. Šio piliakalnio Š dalyje taip pat aptiktos trijų eilių aptvaro liekanos (Kulikauskas 1978, p.10) nuožulnėjančiame šlaite taip pat rodo buvusį Mažojo piliakalnio aikštelės kraštą. Čia aptikti radiniai rodo, kad jis buvo apgyvendintas kartu su Didžiuoju piliakalniu.

Papėdės gyvenvietėje būtines keramikos erdvinei analizei buvo daugiau galimybių. Nestorame kultūriniam sluoksnyje visa keramika suregistruota 1 m² tikslumu. Papėdės gyvenvietės P dalyje dviejose bandomosiose perkasose, 6-ioose P kvadratuose link buvusio upelio neaptikta kultūrinio sluoksnio ar radinių. Tai gali būti buvusios gyvenvietės riba. Labiausiai į Š nutolusiame tirtame papėdės gyvenvietės plote buvo užčiuopta gyvenvietės Š riba. Lyginant visos būtines keramikos (brūkšniuotosios, lygiu, gludintu paviršiumi ir apžiestos) ir tik brūkšniuotosios paplitimo zonas, reikšmingų įžvalgų daryti nėra galimybių – šis paplitimas nesiskiria (28 pav.). Be abejo, papėdės gyvenvietė toliau tęsėsi į V, ji buvo įkurta tarp dviejų šaltiniųuotų upelių.

Apibendrinant galima teigti, kad daugiausia informacijos teikia keramikos, metalinių ir kaulinių radinių erdvinė analizė Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. Keramikos rezultatus lyginant su metalo ir kaulo dirbinių erdvinio pasiskirstymo tendencijomis atsiskleidžia netolygus piliakalnio kultūrinio sluoksnio formavimosi procesas. Rekonstruoto II a. piliakalnio paleoreljefo fragmentą patvirtina virš jo paplitę geležies ir žalvario radiniai, o šio horizonto apačioje buvo daugiausia kaulinių ietigalių. Šios tendencijos atsiskleidžia tik įvertinus visus erdvinės informacijos teikiančius radinius bei juos apibendrinus. Kai kurie ankstyvi radiniai, patekę į viršutinius sluoksnius, kaip antai bronzinis Majków tipo

27 pav. Metalų dirbinių erdvinis pasiskirstymas Narkūnų Didžiajame piliakalnyje. V. Podėno brėž.

28 pav. Buitinės keramikos paplitimas papėdės gyvenvietėje: A – visos keramikos paplitimas (vnt.), B – brūkšniuotosios keramikos paplitimas (vnt.). V. Podėno brėž.

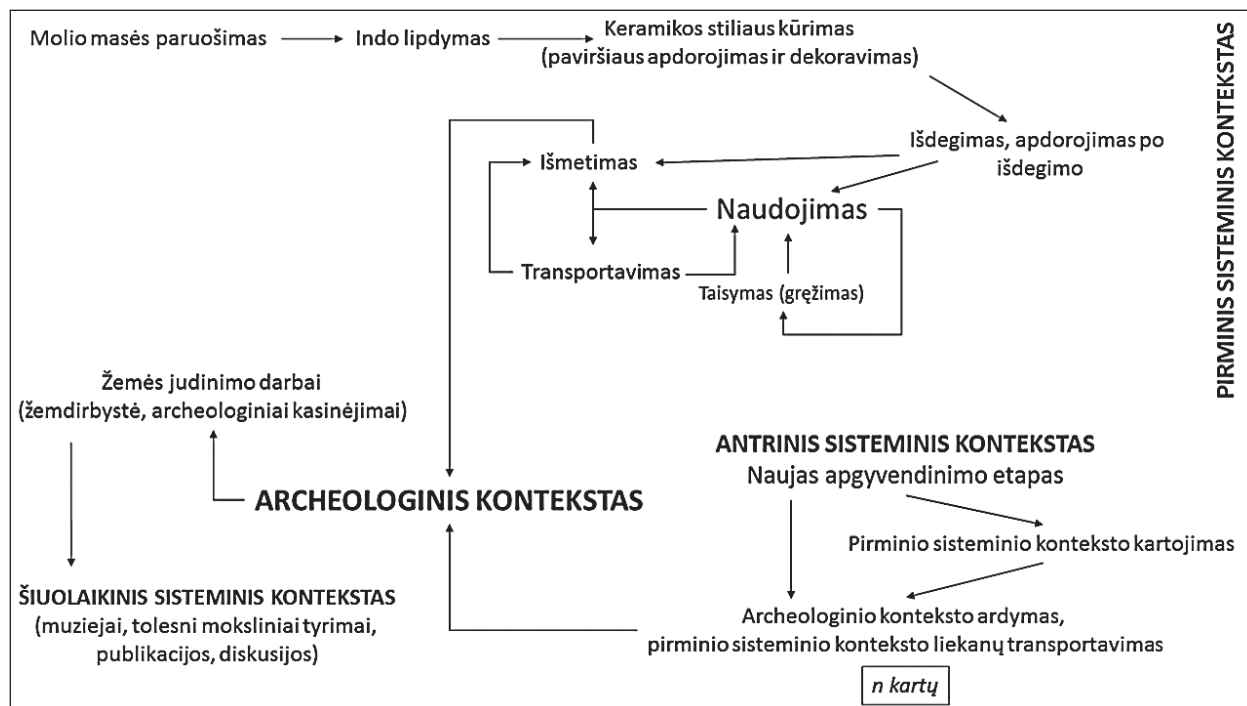
smeigtukas, galėjo patekti į viršutinius sluoksnius dėl žmonių ar gyvūnų veiklos. Radinių šlavimo į piliakalnių kraštus galimybė galėtų būti paaiškinama keliais būdais. Pirma, piliakalnio aikštele naudojantis gyventojams tam tikrose jos vietose nebuvo šiukšlinama (Vengalis 2009, p.89). Antra, dalis radinių buvo išsklaidyti tvirtinant aptvarą, formuojant mažus pylimus aplink jį. Plote 1 aptikto pastato vietoje ankstyvųjų radinių koncentracija, matyt, byloja daugiausia apie priešistorinę žmonių elgseną. Ši koncentracija apardyta viduramžiais, tačiau ji nebuvo permaišyta, todėl bendras tendencijas, išvelgiamas apatiniame horizonte, svarbu aptarti plačiau.

NARKŪNŲ GYVENTOJŲ ELGSENA

Narkūnų gyventojų elgsena archeologų negali būti tiriama tiesiogiai. Tarp archeologinio ir sisteminio konteksto yra beveik neįveikiama praraja, kuri lemia tai, kad galime kalbėti tik apie tam tikrus

to laikotarpio elgsenos bruožus, labai retai – apie priešistorės įvykius interpretacijos lygiu. Vienas jų – galimas Narkūnų Didžiojo piliakalnio Š pasta-to apleidimas, paliekant jame visas šiukšles. Tačiau prieš nagrinėjant šio scenarijaus galimybę vertėtų apibendrinti elgsenos atspindžius, išvelgtus anks-tesnėse analizėse, bei įtraukti jas į priešistorinių archeologijos problemų sprendimo kontekstą.

Aptartieji buitinės keramikos bruožai padeda atsekti pagrindinius buitinės keramikos gamybos proceso ir archeologinio konteksto susiformavimo žingsnius (29 pav.). Sisteminiame kontekste konkre- ti priešistorėje gyvenusių žmonių elgsena gali būti detalizuojama papildomai, pvz., molio masės paruošimas gali būti skirstomas į molio kasimą, at- mirkymą, priemaišų išrinkimą, akmenų deginimą, trupinimą, molio ir priemaišų minkymą. Beveik kiekviename žingsnyje yra gamybos produkto išme- timo arba transportavimo galimybė. Šiais atvejais galime išskirti pirmines, *de facto*, ir antrines atlie- kas (Schiffer 1972, p.162, fig. 3; Vengalis 2010, p.77,

29 pav. Buitinės keramikos gamybos proceso ir jo archeologinio konteksto susiformavimo elgsenos srauto modelis. V. Podėno brėž.

pav. 1). Skirtingais laikotarpiais Narkūnuose gyvenę žmonės nevienodai veikė vietovę – kuo apgyvendinimas vyksta chronologiškai vėliau, tuo labiau tikėtinas buvusio archeologinio konteksto veikimo intensyvumas. Ankstyvesnės kelių sodybų gyvenvietės, atrodo, daro mažesnę poveikį aplinkai bei kultūriniam sluoksniui, nei viduramžių medinės pilies įrengimas ar moderni žemdirbystė, bet Narkūnų Didžiojo piliakalnio atveju pastebimas ir tam tikras konservuojantis viduramžių medinės pilies poveikis ankstyvajam kultūriniam horizontui. Jame aptikti 102 šukių „lizdai“, analizuojant keramikos kolekciją atsiskleidė didelis keramikos identifikavimo laipsnis bei galbūt mažesnė jos fragmentacija nei kitų Narkūnų archeologijos paminklų. Tai leidžia daryti prielaidą, kad kalbant apie Narkūnų gyventojų elgseną priešistorinio kultūrinio horizonto dalis yra reprezentatyvi.

Vertinant keramikos kolekciją išryškėjo ne tik simbolių²⁸, bet puošybos apskritai stoka. Tradicinių, konservatyvių buitinės keramikos gamybos žinių, matyt, pakako to meto bendruomenės poreikiams patenkinti. Kasdienėje buityje, atrodo, apskritai nėra simbolių. Šiek tiek informacijos apie simbolius socialiniame kontekste gali suteikti dekoruoti kauliniai ir metaliniai papuošalai (Luik 2007; Lang, Luik 2016), tačiau jų nepakanka elito sluoksniui Narkūnuose išskirti. Apskritai elito egzistavimą parodančių simbolių Rytų Baltijos regione bronzos amžiuje yra nedaug²⁹. Šiam regionui nebūdingas keramikos dekoravimas išskirtinių formų ornamentais, susijusiais su asmens statusu, pvz., veidinės urnos. Vieninteliai neabejotini išskirtinio visuomenės sluoksnio atributai yra bronziniai kalavijai, kurių iš viso rasta dešimt³⁰, bet dauguma jų – pavieniai radiniai. Ši

²⁸ Būdingų hierarchinėms visuomenėms (Robb 1998, p.335–336).

²⁹ Apie juos, pvz., Saulės simbolių, plačiai rašoma Vokietijos ir Skandinavijos tyrinėtojų darbuose (Jockenhövel 1974, p.18–47; Kristiansen 1998, p.169–171; Kristiansen, Larsson 2005, p.288–309).

³⁰ Penki iš Kaliningrado srities (Čivilytė 2009, nr. 3006 (2 egz.), 3009, 3010, 3013), trys iš Lietuvos (Čivilytė 2009, nr. 3015, 3035, 3036), vienas iš Koknesės vietovės Latvijoje (Atgāzis 2002, p.345–366, 2 att.) ir vienas iš Tehumardi lobio Estijoje (Lang 2007, p.118, fig. 54).

situacija parodo, kad nors bronzos amžius Rytų Baltijos regione buvo permainingas laikotarpis, bet kultūriniai mainai vyko lėtai ir su trumpesnėmis ar ilgesnėmis pertraukomis. Narkūnuose aptinkamos ypač reikšmingos permainos platesniame geografiniame kontekste – apsigyvenimas ankstyvuosiuose piliakalniuose ir ankstyvoji metalurgija.

Ankstyvųjų piliakalnių apgyvendinimas ir ankstyvosios metalurgijos pasirodymas Rytų Baltijos regione vyko panašiu metu. Kokią įtaką šie procesai darė visuomenei? Pastaruoju metu archeologų empirinių duomenų ir archeologinių vietų vertinimas ryškiai skyrėsi (Brazaitis 2005; Merkevičius 2005b; 2007; Lang 2007; Čivilytė 2012; 2014). Vieni tyrinėtojai piliakalnių apgyvendinimą vertina kaip socialinės hierarchizacijos išdavą bei teigia, kad juose gyveno elitas (Merkevičius 2007, p.103). Kiti detalizuoja ankstyvojo metalų laikotarpio piliakalnių bendruomenes bei nurodo, kad apie 30–50 žmonių gyveno keturiuose Iru (Estija) piliakalnio pastatuose (Lang 2007, p.70), Kivutkalnyje – 40–60, Vinakalnyje (Viņakalns, Latvija) – 30–50, Brikuli – 40–70 gyventojų vienu metu (Graudonis 1989, p.89; Vasks 1994, p.67). Manoma, kad dar daugiau žmonių gyveno Šiaurės rytų Lietuvos ankstyvuosiuose piliakalniuose. V. Lang (2007, p.70) svarsto, kad piliakalnyje vienu metu galėjo gyventi apie 100 žmonių. Tyrėjas visus vieno horizonto pastatus laiko vienalaikiais, anot jo, Nevieriškės piliakalnio atveju žmonės vienu metu gyveno 13-oje pastatų pagal viduriniam horizontui priskirtas stulpavietes ir E. Grigalavičienės (Grigalavičienė 1986a, p.59–61) jų vertinimą. Tokie apskaičiavimai buvo atliekami *a priori* manant, kad viename pastate vienu metu gyveno 4–5 arba 7–13 žmonių. Taigi plačiau neanalizuojama, kokio dydžio vidutinė šeima, kelios mažosios šeimos galėjo gyventi viename pastate (Zorn 1994, p.33), apylinkių išteklių pakankamumas, pastatų funkcija ir chronologija. Todėl neįvertinta, kad identifikuoti pastatai galėtų atspindėti tam tikrą gyvenvietės raidą. Reikš-

mingiausias faktorius yra būtent chronologinis kriterijus, tačiau retai aptinkami tiksliai datuoti pastatai *in situ*, menkai paveikti tolesnės vietos raidos. Tiksliau datuotina buitinė keramika dėl jos dinamiškesnės raidos geležies amžiuje atspindi papildomas galimybes tirti gyvenviečių struktūrą. Kernavės papėdės gyvenvietės keramikos analizė atskleidė, kad vienu metu galėjo stovėti vos viena sodyba (Vengalis 2012). Vos kelių pastatų vienu metu buvimo galimybė neatmetama ir Narkūnų Didžiajame piliakalnyje.

Ankstyvojo piliakalnio apgyvendinimas tiesiogiai rodo tik konfliktinę situaciją, kurios siekia išvengti bendruomenė, bet ne elito egzistavimą, kuris argumentuojamas hierarchiniu visuomenės modeliu, metalurgų vietos bendruomenėse egzistavimu, išskirtiniais radiniais bei piliakalnių išskirtinio statuso prieš kitas gyvenvietes, t.y. „aukštas–žemas principu“. Tokiu būdu ankstyvieji piliakalniai lyginami su ankstyvaisiais Mikėnų civilizacijos rūmais (Merkevičius 2007, p.102). Tačiau Narkūnų piliakalnių dominavimo apylinkėse minčiai pagrįsti nėra nė vienos atrastos vienalaikės gyvenvietės, apgyvendintos vėlyvuojų bronzos amžiumi. Atrodo, kad šiuo laikotarpiu regionas nebuvo tankiai apgyvendintas, o bendruomenės kėlėsi į piliakalnius gynybos tikslais. Nagrinėjant bendruomenes, metalurgijos amato mokymąsi ir įsisavinimą tenka pripažinti, kad į gyvenvietę visų pirma turėjo patekti žaliavos ir žinios ir tik tada ugdomi vietos metalurgo įgūdžiai, perduodami iš kartos į kartą (Radivojević 2015, p.322). Taip pat būtų sunku patvirtinti, kad Narkūnuose vyko ilgalaikė metalurgijos veikla, o bendruomenėje gyveno patyręs metalurgas. Eksperimentinė ar ilgalaikė metalurgijos fazės Narkūnų Didžiajame piliakalnyje nenustatytos³¹ (Podėnas *ir kt.* 2016), o atliktos techninės keramikos erdvinės analizės rezultatai veikiausiai parodo egzistavus epizodinę metalurgijos veiklą (21 pav.). Taigi kuriamas ankstyvojo piliakalnio kaip galios simbolio įvaizdis

³¹ Plačiau apie metalurgijos fazes žr. Čivilytė 2014, p.13–14.

yra nepagrįstas. Piliakalnio galios simbolio analizėje dar vienu argumentu laikomi įtvirtinimai, pylimai ir grioviai (Merkevičius 2005a, p.20–22). Tenka pažymėti, kad griovius datuoti yra sunku, nes juos kasant ardomas kultūrinis sluoksnis. Galimybė analizuoti griovių chronologiją – radiometrinių datų serija (pvz., Simniškytė 2013, p.84), bet nežymių pylimų, griovių ar poros eilių kuolų, supintų šakomis, aptvaro buvimas anaipol nepatvirtina elito egzistavimo bendruomenėje. Tokius įtvirtinimo darbus galėtų organizuoti ir kelios šeimos. Didžiuliai žemės darbai, pvz., 1 m storio molio sluoksnio supylimas Narkūnų Didžiajame piliakalnyje, siekiant išlyginti ir paplatinti aikštelę, yra aptariamą galią ir elito egzistavimą pabrėžiantis požymis (Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.18; Merkevičius 2005a, p.21). Tačiau šis sluoksnis yra aptiktas iškart po velėna (30 pav.) ir pagal buitinės keramikos pakraštelių ar metalinių radinių erdvines analizes (25, 26 pav.) priskirtinas viduramžiais vykdytiems žemės judinimo darbams, o ne ankstyvajam metalų laikotarpiui. Viena geriausių nuorodų – plote 3, 140 cm gylyje, aptiktas žaizdras su prilipusia Faustinos Augustos moneta. Jis galėtų atspindėti dar II a. buvusį piliakalnio reljefą. Taip pat atlikus buitinės keramikos pakraštelių erdvinę analizę plote 3 gaunami rezultatai – tendencingi (25 pav.), t.y. vėlyvoji brūkšniuotoji keramika tarsi atkartoja buvusį natūralų kalvos reljefą, bet nesutampa su kultūrinio sluoksnio apačia. Šio rezultato aiškinimų gali būti įvairių, bet atsitiktinio natūralaus reljefo atkartojimo galimybė būtų paneigta, jei tokia pati keramikos pasiskirstymo tendencija būtų išvystyta kituose plotuose, tačiau dėl tiksliai neužfiksuotos keramikos to padaryti neįmanoma. Ploto 3 erdvinės analizės rezultatų tiesiogiai sieti su plotų 1 ir 2 rezultatais taip pat negalime, nes pastarieji buvo paveikti kitokių kultūrinio sluoksnio formavimosi procesų. Šią išvalgą patvirtina metalinių ir kaulinių radinių pasiskirstymas. Neatsitiktinio natūralaus kalvos reljefo atkartojimo galimybė vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos pasiskirstyme galėtų būti tiesioginė nuoroda, kad iki viduramžių medinės pilies statybų Narkūnuose nebuvo atliekami jokie didelio masto žemės

30 pav. Dalis plotų 1 ir 2 tyrinėjimų metu. A. Luchtano nuotr.

judinimo darbai. Piliakalnio fortifikacijos galėjo išlikti menkos iki pat jo apleidimo B₂/C₁ periodu.

Minėtą konfliktinį laikotarpį Narkūnuose priešistorėje atspindi apleistas pastatas Didžiojo piliakalnio Š dalyje, kuriam sudegus, tuoj po gaisro buvo galima susirinkti išlikusius vertingus daiktus. Reikia paminėti, kad tarp tokių galėjo būti kauliniai smeigtukai, kurie galėjo simbolizuoti tam tikrą, nors ir nedidelį socialinį išskirtinumą (Lang, Luik 2016, p.86). Atrodo, kad piliakalnis buvo greitai apleistas. Nevienalaikis, bet konfliktus taip pat galbūt atspindintis dirbiny yra B₂–B₂/C₁ periodais datuotinas pentinas (4:12 pav.), kuris galbūt byloja apie procesus, dėl kurių geležies amžiuje buvo apleista Narkūnų gyvenvietė. Kernavės Aukuro kalno piliakalnyje I a. pastatas apleistas dėl gaisro, tačiau ryškesnių prieš užpuolimų pėdsakų nepastebėta (Luchtanas 1994, p.51–52).

Konfliktų scenarijų ir jų palikimą piliakalniuose kritiškai yra įvertinę U. Sperling ir H. Luik (2010), tyrinėdami Ridalos piliakalnio archeologinį kontekstą. Iki jų tyrėjai buvo linkę (Lōugas, Selirand 1989, p.202) Ridalos piliakalnio apleidimą sieti su išoriniu užpuolimu. Tai buvo grindžiama kaulinių strėlių antgalių gausa, aptiktais degusių sluoksniais prie gynybinių sienų. Anot jų, padegtomis strėlėmis buvo apšaudomi pastatai. U. Sperling ir H. Luik (2010, p.144) atkreipia dėmesį, kad šiame piliakalnyje aptiktuose strėlių antgaliuose nėra įstrigimui į pastato sieną būdingų žymių, be to, anot jų, 31-o antgalio, aptikto piliakalnyje, yra per mažai konfliktams

pagrįsti. Anot jų, antgaliai galėjo būti naudojami ir medžioklei, tačiau tenka pabrėžti, kad antgaliai su užbarzdomis, kurių yra aptikta ir Narkūnų, ir Ridala piliakalniuose, vargu ar buvo patys geriausi dirbiniai, skirti šiai funkcijai. Kiti tyrėjai nurodo, kad pastarieji antgaliai galėjo būti universalūs, t.y. naudoti ir medžioklėje, ir konfliktuose tarp žmonių (Volkaitė-Kulikauskienė 1986, p.27). V. Kazakevičius (2004, p.20), aptardamas geležies amžiaus strėlių antgalius su užbarzdomis, pritaria jų priskyrimui ginklams bei teigia, kad jie piliakalniuose galėjo būti paliekami užpuolikų arba pasigaminami pačių piliakalnių gyventojų. Tyrinėjant piliakalnius ir aptinkant antgalius labai būtų pravertę, jei būtų pažymėta radinių kritimo pusė. Taip atsirastų galimybių pratęsti atakos scenarijaus diskusiją. Tai, kad vis dėlto įsikurta piliakalnyje ir jame statomi aptvarai bei gaminami universalūs ginklai ar strėlių antgaliai su užbarzdomis, patvirtina konfliktinę situaciją ar jos galimybę priešistorėje.

Visa tai verčia iš naujo įvertinti piliakalnių funkciją. A. Vaskas (2007, p.73), kaip ir A. Merkevičius (2007, p.102), pažymi, kad Rytų Baltijos regiono ankstyvieji piliakalniai atspindėjo psichologinę ir simbolinę galią. Anot tyrėjų, piliakalniai galėjo būti ir religijos centrai. Tam taip pat pritaria U. Sperling ir H. Luik (2010, p.150) kalbant apie Ridalos piliakalnį. Šiame piliakalnyje tik fragmentiškai buvo užfiksuoti degusių sluoksniai (Sperling, Luik 2010, p.149). Tyrėjai, remdamiesi stulpavietėse ir aplink jas rastais kaulo ir keramikos dirbiniais, daro išvadą, kad Ridalos piliakalnio įtvirtinimai buvo išardyti, o jų vietoje pastatyti namai. Tačiau tokiu atveju buvusios konfliktų žmės būtų pašalintos, o archeologinis kontekstas atspindėtų panašius į aprašytuosius formavimosi procesus. Reikia pažymėti, kad Ridalos piliakalnyje aptiktas tik nedidelis kiekis keramikos ir ji siejama su trumpalaikiu piliakalnio apgyvendinimu bronzos amžiaus VI periodu. Narkūnų Didysis piliakalnis atspindi ankstyvesnę piliakalnių fazę. Jame radinių, datuojamų VI bronzos amžiaus periodu, beveik nėra, ir Narkūnų archeologinis kon-

tekstas greičiausiai byloja apie Dauguvos upės kelio fenomeną (Vaskas 2007, p.74), kurio apylinkėse ir kūrėsi pirmieji piliakalniai Rytų Baltijos regione.

Lietuvoje ankstyvieji piliakalniai koncentruojasi Šiaurės rytų Lietuvoje (Luchtanas 1992, p.76, pav. 5), o į P nuo šio regiono žinomos tik atviro tipo gyvenvietės³². Ankstyvoji brūkšniuotoji keramika, aptinkama Vakarų Lietuvos piliakalniuose ir gyvenvietėse, anot tyrėjų, atsirado vėliau, apie I t-mečio pr. Kr. vidurį (Girininkas 2013, p.160, pav. 102), tačiau, atrodo, šių paminklų chronologija išskiriama tik intuityviai, be platesnių šių piliakalnių tyrimų. Vakarų Lietuvos ankstyvųjų piliakalnių radiniai ryškiai skyrėsi nuo Rytų Lietuvos ir nepasižymi nei gausa, nei įvairove. Narkūnuose aptinkami radiniai yra vieni ankstyviausių Rytų Baltijos regiono piliakalniuose. Atrodo, kad piliakalnyje iš pradžių įsikurta, o tik vėliau į ją atvyko metalurgai, užsiėmę trumpalaikę veikla. Tai rodytų, kad Narkūnai buvo integruoti į tarpregioninį Skandinavijos–Volgos ir jos intako Kamos baseino kelią (Luchtanas, Sidrys 1999, p.31), tačiau kodėl buvo pradėta kurtis piliakalnyje ir kodėl jis buvo apleistas, šiuo metu dar nėra aišku. Tikriausiai Narkūnų priešistorėje būta konfliktų. Dėl šios konfliktinės situacijos nepastovumo piliakalnyje buvo gyventa su trumpesnėmis ir ilgesnėmis pertraukomis. Gali būti, kad šią vietą apleidę žmonės ir apylinkių bendruomenės jos neužmiršdavo ir vėl sugrįždavo.

IŠVADOS

Narkūnų piliakalniai ir papėdės gyvenvietė priešistorėje buvo apgyvendinti ir apleisti keliais etapais. Vieni ryškiausių apgyvendinimo etapų datuojami bronzos amžiaus III–V periodais bei Romėniškuoju geležies amžiumi. Trūksta geriau datuotinių radinių, leidžiančių kalbėti apie nenutrūkstamą Didžiojo piliakalnio apgyvendinimą ankstyvajame geležies amžiuje. Smeigtukas ar antsmilkinio šaukšto formos galais (?) liejimo forma galėtų leisti

³² Tik vėliau pradėta kurtis ir polinėse gyvenvietėse su tam tikrais įtvirtinimais, pvz., Luokesų I.

svarstyti apie pakartotinį lankymąsi Narkūnuose ar trumpą apgyvendinimą I t-mečio pr. Kr. viduryje ar ankstyvajame geležies amžiuje. Narkūnuose aptikta daugiau Romėniškojo geležies amžiaus apgyvendinimo palikimo. Šiuo laikotarpiu buvo pirmą kartą apgyvendinta Narkūnų papėdės gyvenvietė, o apie II a. kompleksas buvo apleistas. Mažasis piliakalnis yra apardytas, o jo funkcija interpretuojama kur kas sudėtingiau. Tačiau jame aptikti radiniai ir aptvaras parodo tam tikrą apgyvendinimo etapų sinchroniškumą su Didžiuoju piliakalniu. Komplexas vėl apgyvendintas tik XIII–XV a., kai buvo įrengta medinė pilis, priešpilis ir papėdės gyvenvietė. Viduramžiais paplatinta ir suformuota plokščia Didžiojo piliakalnio aikštelė bei supiltas 1 m storio molio sluoksnius užkonservavo ankstyvuosius horizontus.

Buitinė keramika Narkūnų piliakalniuose atspindi ilgalaiškės tradicijos vyravimą I t-metyje pr. Kr. iki ryškiai briaunotos keramikos stiliaus atsiradimo (I a. pr. Kr.), kai ji įgavo naują formą ir buvo dažniau dekoruojama. Narkūnų archeologijos paminklų komplekse identifikuojamos trys stilistinės brūkšniuotosios keramikos fazės (ankstyvoji, vėlyvoji ryškiai briaunotoji ir vėlyvoji neryškiai briaunotoji) bei gludintos keramikos šalutinis tipas. Keramika lygiu paviršiumi atkartoja brūkšniuotosios keramikos formas bei puošybos intensyvumą, todėl galima daryti prielaidą, kad tai tik brūkšniuotosios keramikos stilistinių fazių paviršiaus apdirbimo variacija aptariamuoju laikotarpiu.

Metallurgijos veikla Narkūnuose nuo bronzos amžiaus IV periodo buvo epizodinė, kai Didžiajame piliakalnyje mažiausiai du kartus lankėsi Meliario kirvių liejikai. Spalvotųjų metalų apdirbimu taip pat užsiimta Romėniškajame geležies amžiuje bei viduramžiais. Apie metalo apdirbimą Romėniškajame geležies amžiuje byloja žaizdras su prilipusia Faustinos Augustos moneta bei smeigtuko arba apyrankės rantytais galais liejimo forma. Šiuo laikotarpiu taip pat datuotina Narkūnų papėdės gyvenvietėje aptikta geležies lydymo rudnelė. Apie spalvotųjų metalų

apdirbimą viduramžiais byloja akmeninė liejimo forma bei geležinis juvelyro kaltelis³³.

Narkūnų gyventojai, iš pradžių apsigyvenę piliakalnyje, su metalu susipažino tik importuotų radinių dėka. Vėliau į šią vietą atklysdavo metalo apdirbėjai, kurių išraiškiausias palikimas yra Meliario tipo įmovinių kirvių liejimo formos. Narkūnuose išlieti kirviai, pagal dabartinius turimus duomenis, neliko piliakalniuose ir buvo išnešti iš komplekso. Taip pat nėra duomenų apie metalo apdirbimo technologijų tęstinumą. Taigi abejotina, kad keliaujantys metallurgai lėmė spartų visuomenės vystymąsi. Tai turėtų būti siejama su vykusiais pokyčiais mentaliniu lygmeniu, kurių atspindžiai galėtų būti ir ankstesnis įsikūrimas piliakalnyje. Staiga apleisto pastato Didžiajame piliakalnyje atvejis galėtų byloti apie buvusią konfliktinę situaciją Narkūnuose ar tam tikras stresines situacijas, dėl kurių piliakalnis buvo greitai apleistas. Šiuo metu vienalaikių atviro tipo gyvenviečių Narkūnų apylinkėse nežinoma. Atrodo, kad dauguma vėlyvojo bronzos amžiaus bendruomenių Šiaurės rytų Lietuvoje kėlėsi į piliakalnius, siekdamos pasiruoti gintis galimų konfliktų atveju.

Padėka

Už leidimą pasinaudoti LNM kartoteka ir pagalbą peržiūrint visus Narkūnų archeologijos paminklų komplekse rastus keraminius radinius norime padėkoti E. Gričiuvienei, G. Grižui, G. Petrauskui, M. Dubinskaitei, D. Ostrauskienei, S. Žeguniui, A. Šmaižytei, UKM darbuotojui D. Ribokui, už kurių radinių perpiešimą – A. Ruzienei (LNM). Už konsultacijas ir suteiktą gausią literatūrą dėkojame dr. R. Vengaliui, už dar ankstyvojoje darbo stadijoje išsakytas pastabas – dr. E. Šatavičiui, už konsultaciją stereoskopinės analizės ir galimų Narkūnų apylinkių molio šaltinių klausimais – dr. R. Guobytei, už keramikos dugneliuose įsispaudusių grūdų nustatymą – dr. G. Motuzaitė-Matuzevičiūtei. Dėkojame dviem anoniminiams recenzentams ir redaktoriui už kruopštų rankraščio peržiūrėjimą, vertingas pastabas ir pasiūlymus.

³³ Saugomas LNM, AR 594:677.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Ambrosiani, B., 1964. *Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Atgāzis, M., 2002. Latvijā atrastie senākie zobeņi. In: Ose, I., Mugurevičs, Ē., red. *Civitas et castrum ad Mare Balticum: Baltijas archeoloģijas vēstures problēmas dzelzs laikmetā un viduslaikos*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta Apgāds, 345–366.
- Baranauskas, T., 2003. Lietuvos medinės pils rašytinių šaltinių duomenimis. *LA*, 24, 57–106.
- Binford, L.R., 1962. Archaeology as Anthropology. *AA*, 28 (2), 217–225.
- Binford, L.R., 1964. A Consideration of Archaeological Research Design. *AA*, 29 (4), 217–225.
- Binford, L.R., 1968. Archaeological Perspectives. In: Binford, S.R., Binford, L.R., eds. *New Perspectives in Archaeology*. Chicago: Aldine, 5–32.
- Bliujienė, A., 2013. *Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai (=Lietuvos archeologija, III)*. Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas.
- Brazaitis, D., 2002. Narviškos keramikos stiliai Rytų Lietuvoje. *LA*, 23, 51–72.
- Brazaitis, D., 2005. Ankstyvasis metalų laikotarpis. In: Girininkas, A., red. *Lietuvos istorija, I. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*. Vilnius: Baltos lankos, 251–268, 276–317.
- Čivilytė, A., 2009. *Wahl der Waffen. Studien zur Deutung der bronzezeitlichen Waffendeponierung im nördlichen Mitteleuropa (=Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, 167)*. Bonn: Habelt.
- Čivilytė, A., 2012. In search of a theoretical assessment of Bronze Age society in the Baltic countries. *AB*, 18, 14–27.
- Čivilytė, A., 2014. *Žmogus ir metalas priešistorėje: žvilgančio bronzos trauka*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Daugnora, L., Girininkas, A., 1996. *Osteoarcheologija Lietuvoje: vidurinysis ir vėlyvasis Holocenas*. Vilnius: Savastis.
- Daugudis, V., 1982. *Senoji medinė statyba Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas.
- David, N., Kramer, C., 2001. *Ethnoarchaeology in action*. Cambridge University Press.
- Dąbrowski, J., 1997. *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*. Białostockie Towarzystwo Naukowe.
- Dobres, M.-A., 2000. *Technology and Social Agency: Outlining a Practice Framework for Archaeology*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Gaerte, W., 1929. *Urgeschichte Ostproußens*. Königsberg: Gräfe & Unzer.
- Gedl, M., 1983. *Die Nadeln in Polen I (Frühe und ältere Bronzezeit) (=PB, XIII (7))*. München: C.H. Beck.
- Ginalski, J., 1991. Ostrogi kabłakowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. *Przegląd Archeologiczny*, 38, 53–84.
- Girininkas, A., 2013. *Ankstyvasis metalų laikotarpis (=Lietuvos archeologija, II)*. Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas.
- Graudonis, J., 1989. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne.
- Grigalavičienė, E., 1976. 1976 metų Nevieriškių k. (Švenčionių raj., Belionių apyl.) piliakalnio tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, F. 1, b. 497.
- Grigalavičienė, E., 1979. Egliškių pilkapiai. *LA*, 1, 5–43.
- Grigalavičienė, E., 1980. Sokiškių piliakalnio („Juodžeminio kalno“), Ignalinos raj., Sokiškių km., 1980 m. liepos 1 d. – rugpjūčio 8 d., tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, F. 1, b. 809.
- Grigalavičienė, E., 1982. Kada buvo apgyvendinti piliakalniai? *Lietuvos istorijos metraštis, 1981 metai*, 5–18.
- Grigalavičienė, E., 1983. Sokiškių piliakalnio, vad. „Juodžeminio kalnu“ (Ignalinos raj., Dūkšto apyl.) 1983 m. birželio 28 d. – rugpjūčio 11 d. tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, F. 1, b. 1101.
- Grigalavičienė, E., 1985. Kerelių (Kupiškio raj.) piliakalnio kasinėjimų 1985 metais ataskaita. *LIIR*, F. 1, b. 1212.

- Grigalavičienė, E., 1986a. Nevieriškės piliakalnis. *LA*, 5, 52–88.
- Grigalavičienė, E., 1986b. Sokiškių piliakalnis. *LA*, 5, 89–136.
- Grigalavičienė, E., 1992. Kerelių piliakalnis. *LA*, 5, 85–105.
- Grigalavičienė, E., 1995. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Grikpėdis, M., 2015. J. Basanavičiaus gatvė 9A. *ATL 2014 metais*, 374–381.
- Guobytė, R., 2011. *Anksčiau kartografuotų plotų M 1:50 000 kvartero geologinių žemėlapių revizija ir įskaitmeninimas. Ataskaita (1 knyga ir 12 grafinių dokumentų – kvartero geologinių žemėlapių)*. Lietuvos geologijos tarnyba.
- Jantzen, D., 2008. *Quellen zur Metallverbreitung im Nordischen Kreis der Bronzezeit (=PB, XIX (2))*. Stuttgart: Steiner.
- Jockenhövel, A., 1974. Eine Bronzeamphore des 8. Jahrhunderts v. Chr. Von Gellinghausen, Kr. Meschede (Sauerland). *Germania*, 52, 18–47.
- Kazakevičius, V., 2004. *Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje (II–XII/XIII amžius)*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
- Kłosińska, E., 1997. *Starzy okres epoki brązu w dorzeczu Warty*. Wrocław: Polskiej Akademii Nauk.
- Kontny, B., 2004. Uzbroidzenie kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich i początkach okresu wędrówek ludów. In: Andrzejowski, J., Kokowski, A., Leiber, C., red. *Wandalowie strażnicy bursztynowego szlaku. Katalog wystawy*. Lublin, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 143–161.
- Kristiansen, K., 1998. *Europe before history*. Cambridge University Press.
- Kristiansen, K., Larsson, T.B., 2005. *The rise of Bronze Age Society. Travels, transmissions and transformations*. Cambridge University Press.
- Krzywicki, L., 1913. Grodzisko Derbuckie na Żmudzi. *Pamiętnik fizyograficzny*, XXI (V), 15–29.
- Kudirka, J., 1973. *Lietuvos puodžiai ir puodai*. Vilnius: Mintis.
- Kulikauskas, P., 1978. *Narkūnai, Pakalnių apyl., Utenos raj., 1978. Mažasis piliakalnis. Ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 674.
- Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A., 1961. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Kulikauskas, P., Zabiela, G., 1999. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. Vilnius: Diemedis.
- Kulikauskienė, R., 1976a. *Narkūnai, Utenos raj., 1976 m. Utenio piliakalnio (Didžiojo) tyrinėjimai. Ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 672.
- Kulikauskienė, R., 1976b. *Narkūnų (Utenos raj.) gyvenvietės 1975–1976 m. tyrinėjimai*. LIIR, F. 1, b. 514.
- Kulikauskienė, R., 1977. *Narkūnų piliakalnio (Utenos raj.) 1977 m. tyrinėjimai. Ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 672.
- Kulikauskienė, R., Luchtanas, A., 1978a. *Narkūnai (Utenos raj., Pakalnių apylinkė). „Didžiojo“ piliakalnio 1978 m. tyrinėjimai*. LIIR, F. 1, b. 673.
- Kulikauskienė, R., Luchtanas, A., 1978b. *Narkūnai, Utenos raj., „Didžiojo“ piliakalnio 1978 m. keramikos sąrašas*. LIIR, F. 1, b. 673a.
- Kuz'minych, S.V., 1996. Osteuropäische und fennoskandische Tüllenbeile des Mälartyps: Ein Rätsel der Archäologie. *Fennoscandia archaeologica*, 13, 3–27.
- Lang, V., 1987. Über die Konstruktion des Mittelwalls auf dem Burgberg Iru. *Ühiskonnateadused*, 36 (4), 358–365.
- Lang, V., 2007. *The Bronze and Early Iron Ages in Estonia (=Estonian Archaeology, 3)*. Tartu University Press.
- Lang, V., Luik, H., 2016. Bronze Age bone pins in the Eastern Baltic: for fixing garments or signalling identity? *Iskos*, 20, 72–89.
- Lavento, M., 2001. *Textile ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. Nine Variations and Fugue on a Theme of C. F. Meinander (=Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 109)*. Helsinki: Vammalan Kirjapaino Oy.
- Lemonnier, P., 1986. The study of material culture today: Towards an anthropology of technical

systems. *Journal of Anthropological Archaeology*, 5 (2), 147–186.

Leroi-Gourhan, A., 1943. *Evolution et Techniques. L'homme et la Matière*. Paris: Albin Michel.

Leroi-Gourhan, A., 1945. *Evolution et Techniques. Milieu et Techniques*. Paris: Albin Michel.

Ling, J., Stos-Gale, Z., Grandin, L., Billström, K., Hjärthner-Holdar, E., Persson, P.O., 2014. Moving metals II: provenancing Scandinavian Bronze Age artefacts by lead isotope and elemental analyses. *Journal of Archaeological Science*, 41, 106–132.

Lõugas, V., Selirand, J., 1989. *Arheoloogiga Eesti-maa teedel*. Tallinn: Valgus.

Luchtanas, A., 1981. Žalvario apdirbimas ankstyvosiuose Rytų Lietuvos piliakalniuose. *LA*, 2, 5–17.

Luchtanas, A., 1992. Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. erą. *LA*, 8, p.56–85.

Luchtanas, A., 1994. „Aukuro kalno“ piliakalnio Kernavėje tyrinėjimai. *ATL 1992 ir 1993 metais*, 50–53.

Luik, H., 2007. Dazzling White. Bone Artefacts in Bronze Age Society. In: Merkevičius, A., ed. *Colours of archaeology. Material culture and the society. Papers from the Second Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Vilnius, Lithuania, October 21–22, 2005* (=Interarchaeologia, 2). Vilniaus universiteto leidykla, 49–65.

Luik, H., Maldre, L., 2007. Bronze Age bone artefacts from Narkūnai, Nevieriškė and Kereliai fortified settlements. Raw materials and manufacturing technology. *AL*, 8, 5–39.

Marcinkevičiūtė, E., 2010. Daugiasluoksnių archeologinių objektų erdvinė analizė. *LA*, 36, 87–102.

Mauss, M., 1968. *Sociologie et Anthropologie*. Paris: Presses Universitaires de France, 365–386.

Merkevičius, A., 1986. Narkūnų piliakalnio spalvotojo metalo dirbiniai. *LA*, 5, 49–52.

Merkevičius, A., 2005a. Karyba Lietuvos teritorijoje žalvario amžiuje. *Karo archyvas*, 20, 8–49.

Merkevičius, A., 2005b. Material culture and the East Baltic Bronze Age society. In: Lang, V., ed., *Culture and material culture. Papers from the First Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE)*

held at the University of Tartu, Estonia, October 17–19, 2003 (=Interarchaeologia, 1). Tallinn: Pakett press, 39–52.

Merkevičius, A., 2007. Material Culture and the Bronze Age Society in Lithuania. In: Merkevičius, A., ed. *Colours of archaeology. Material culture and the society. Papers from the Second Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Vilnius, Lithuania, October 21–22, 2005* (=Interarchaeologia, 2). Vilniaus universiteto leidykla, 93–105.

Michelbertas, M., 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius*. Vilnius: Mokslas.

Moora, H., 1932. *Die Vorzeit Estlands* (=Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti toimetised, 6). Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv.

Motuzaitė-Matuzevičiūtė, G., 2015. Securing the timeline of our past: concerns and perspectives of radiocarbon dating in the East Baltic. In: Haak, A., Lang, V., Lavento, M., eds. *Today I am not the one I was yesterday: archaeology, identity, and change. Papers from the Fourth Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE), Archaeology and Identity, held at the University of Helsinki, Finland, October 8th–10th, 2009, and the Fifth Theoretical Seminar, Archaeology Today: Things to be Changed, held at the University of Tartu, October 27th–29th, 2011* (Interarchaeologia, 4.). Tartu University Press, 231–237.

Navasaitis, J., 2003. *Lietuviška geležis*. Kaunas: Technologija.

Orton, C., Tyers, P., Vince, A., 1993. *Pottery in archaeology*. Cambridge University Press.

Piličiauskas, G., 2012. Lietuvos neolito ir ankstyvojo metalų laikotarpio chronologija naujų radiometrinių datų šviesoje. *LA*, 38, 11–52.

Piličiauskas, G., Lavento, M., Oinonen, M., Grižas, G., 2011. New C¹⁴ Dates of Neolithic and Early Metal Period Ceramics in Lithuania. *Radiocarbon*, 53 (4), 629–643.

Podėnas, V., 2014. *Narkūnų archeologijos paminklų komplekso ankstyvojo laikotarpio buitinė keramika* (bakalauro darbas). Vilniaus universitetas.

Podėnas, V., Čivilytė, A., Bagdzevičienė, J., Luch-

tanas, A., 2016. Technologiniai ir diagnostiniai Narkūnų techninės keramikos tyrimai. *LA*, 42, p.151–189.

Poškienė, J., 2004. Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika. *Miestų praeitis*, 1, 125–168.

Pranckėnaitė, E., 2012. *Ežerų gyvenvietės pietryčių Baltijos regione ankstyvuojančių metalų laikotarpiu* (daktaro disertacija). Klaipėdos universitetas.

Puzinas, J., 1938. *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys* (=Senovė, IV), 174–301.

Puzinas, J., 1940. Lietuvos praistorės bruožai. In: Ruzgas, V., red., *Naujoji mokykla*, III. *Kraštotyra*. Kaunas: Sakalas, 97–139.

Radivojević, M., 2015. Inventing Metallurgy in Western Eurasia: a Look Through the Microscope Lens. *Cambridge Archaeological Journal*, 25 (1), 321–338.

Rathje, W.L., Hughes, W.W., Wilson, D.C., Tani, M.K., Archer, G.H., Hunt, R.G., Jones, T.W., 1992. The Archaeology of Contemporary Landfills. *AA*, 57 (3), 437–447.

Rathje, W.L., Murphy, C., 1992. *Rubbish! The Archaeology of Garbage*. New York: Harper Collins.

Reid, J.J., Schiffer, M.B., Rathje, W.L., 1975. Behavioral Archaeology: Four Strategies. *American Anthropologist*, 77, 864–869.

Reisborg, S., 1989. Die Keramik der Darsgårde-Siedlung, Skederid, Uppland. Eine chronologische Analyse. In: Ambrosiani, B., hrsg. *Die Bronzezeit im Ostseegebiet. Ein Rapport der Kgl. Swedischen Akademie der Literatur, Geschichte und Altertumsforschung über das Julita-Symposium 1986*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 83–105.

Remecas, E., 2003. *Vilniaus žemutinės pilies pinigų lobis*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Rye, O.S., 1981. *Pottery Technology: Principles and Reconstruction*. Washington, D.C.: Taraxacum.

Robb, J.E., 1998. The archaeology of symbols. *Annual review of anthropology*, 27, 329–346.

Schiffer, M.B., 1972. Archaeological Context and Systemic Context. *AA*, 37 (2), 156–165.

Schiffer, M.B., 1987. *Formation processes of the archaeological record*. Albuquerque, NM: University of New Mexico Press.

Schiffer, M.B., 1988. The Structure of Archaeological Theory. *AA*, 53 (3), 461–485.

Schiffer, M.B., 1999. *The material life of human beings: artifacts, behavior, and communication*. New York: Routledge.

Schiffer, M.B., 2005. The Devil Is in the Details: The Cascade Model of Invention Processes. *AA*, 70 (3), 485–502.

Schiffer, M.B., 2010. *Behavioral Archaeology. Principles and Practice*. New York: Routledge.

Schiffer, M.B., Skibo, J.M., 1987. Theory and Experiment in the Study of Technological Change. *Current Anthropology*, 28 (5), 595–622.

Schiffer, M.B., Skibo, J.M., Boelke, T.C., Neupert, M.A., Aronson, M., 1994. New Perspectives on Experimental Archaeology: Surface Treatments and Thermal Response of the Clay Cooking Pot. *AA*, 59 (2), 197–217.

Simniškytė, A., 2002. Juodonių piliakalnio gyvenvietė. Chronologiniai ir struktūriniai pokyčiai. *AL*, 3, 137–156.

Simniškytė, A., 2013. *Geležies amžius Sėloje*. Vilnius: Diemedis.

Skibo, J.M., Schiffer, M.B., 2008. *People and things: a behavioral approach to material culture*. New York: Springer.

Sofaer, J., Jørgensen, L.B., Choyke, A., 2013. Craft production: ceramics, textiles, and bone. In: Harding, A., Fokkens, H., eds. *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. Oxford University Press, 469–491.

Sperling, U., 2014. *Aspekte des wandels in der bronzezeit im ostbaltikum. Die siedlungen der Asva-gruppe in Estland* (=Estonian Journal of Archaeology, 18/2S).

Sperling, U., Luik, H., 2010. Arrowheads, palisades and an attack scenario. Ridala Bronze Age hillfort revisited. *AB*, 13, 140–152.

Strykowski, M., 1846. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiój Rusi Macieja Strykowskiego*, 1. Warszawa: Gustaw Leon Glücksberg.

Tarasenka, P., 1934. Apeiginiai Lietuvos piliakalniai. *Židinys*, 11 (119), 409–418.

Tarasenka, P., 1956. *Lietuvos piliakalniai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

VAK, 1935. *Valstybės archeologijos komisijos medžiaga*. F. 1, A. 1, Nr. 63. Kultūros paveldo centro archyvas.

Valionienė, O., 2015. *Vilniaus erdvinė struktūra viduramžiais* (daktaro disertacija). Lietuvos istorijos institutas.

Van der Leeuw, S.E., 1977. Towards a study of the economics of pottery making. *Ex Horreo*, 4, 68–76.

Van der Leeuw, S.E., 2002. Giving the potter a choice: Conceptual aspects of pottery techniques. In: Lemonnier, P., ed. *Technological Choices: Transformation in Material Cultures since the Neolithic*. London: Routledge, 238–288.

Vasks, A., 1994. *Brikuļu nocietinātā apmetne: Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams.

Vasks, A., 2007. Bronze-working centres in the system of social relations in the territory of Latvia during the early metal period. In: Merkevičius, A., ed. *Colours of archaeology. Material culture and the society. Papers from the Second Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Vilnius, Lithuania, October 21–22, 2005 (=Interarchaeologia, 2)*. Vilniaus universiteto leidykla, 65–77.

Vassar, A., 1938. Iru Linnapära. – Muistse Eesti linnused. 1936.–1938. a. uurimiste tulemused. In: Moora, H., hrsg. *Õpetatud Eesti Selts 1838–1938: lühike tegevus-ülevaade*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 53–100.

Vengalis, R., 2007. Grublėtoji keramika Rytų Lietuvoje. *LA*, 32, 105–132.

Vengalis, R., 2009. *Rytų Lietuvos gyvenvietės I–XII a.* (daktaro disertacija). Vilniaus universitetas.

Vengalis, R., 2010. Radinių erdvinio išsidėstymo analizė ir jos pritaikymo galimybės Lietuvos geležies amžiaus gyvenviečių tyrimuose. *LA*, 36, 73–86.

Vengalis, R., 2012. Geležies amžiaus gyvenvietės Kernavėje: ilgalaikio apgyvendinimo atspindžiai archeologinėje medžiagoje. *LA*, 38, 175–220.

Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1986. Narkūnų Di-

džiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai (Apatinis kultūrinis sluoksnius). *LA*, 5, 5–49.

Volkaitė-Kulikauskienė, R., 2001. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga.

Volkaitė-Kulikauskienė, R., Luchtanas, A., 1979. Narkūnų senkapio 1976 m. tyrinėjimai. *LA*, 1, 101–111.

Vilczyński, F., 1836. Wędrówka do gór Utenesa, xiążęcia Litwy założyciela Uciany. *Tygodnik Petersburski*, 93, 559–560.

Wu, X., Zhang, C., Goldberg, P., Cohen, D., Pan, Y., Arpin, T., Bar-Yosef, O., 2012. Early Pottery at 20,000 Years Ago in Xianrendong Cave, China. *Science*, 336 (6089), 1696–1700.

Zabiela, G., 1995. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius: Diemedžio leidykla.

Zabiela, G., 2003. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *LA*, 24, 33–56.

Zabiela, G., 2011. Archaeological ceramics in Lithuania: primary processing. *AB*, 16, 30–44.

Zorn, J.R., 1994. Estimating the Population Size of Ancient Settlements: Methods, Problems, Solutions, and a Case Study. *Bulletin of the American schools of Oriental research*, 295, 31–48.

Бобринский, А.А., 1978. *Гончарство Восточной Европы*. Москва: Наука.

Васкс, А.В., 1991. *Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии*. Рига: Зинатне.

Волкайте-Куликаускаене, Р., Лухтан, А., 1981. Редкие монеты из Восточной Литвы. *СА*, 4, 265–270.

Граудонис, Я., 1967. *Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа*. Рига: Зинатне.

Егорейченко, А.А., 1996. *Древнейшие городища Белорусского Полесья (VII–VI вв. до н. э. – II в. н. э.)* Минск: Институт истории Национальной академии наук Беларуси.

Егорейченко, А.А., 2006. *Культуры штрнхованной керамики*. Минск: БГУ.

Лухтан, А., 1982. Кельты меларского типа в Литве. In: Поболь, Л.Д., Таутавишюс, А.З., ред. *Древности Белоруссии и Литвы*. Минск: Наука и техника, 48–54.

Лухтан, А., 1986. Скотоводство и охота в Восточной Литве в I тысячелетии до н.э. (по материалам городища Наркунай). *Istorija*, 25, 3–19.

Лухтанас, А., 2001. К вопросу об исчезновении культуры штрихованной керамики в бассейне Нерис (городища и селища в Кярнаве). *AL*, 2, 22–28.

Медведев, А.М., 1995. Посоховидные булавы. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 7, 172–201.

Медведев, А.М., 1996. *Белорусское Понеманье в раннем железном веке*. Минск: Институт истории Национальной академии наук Беларуси.

Митрофанов, А.Г., 1978. *Железный век средней Белоруссии (VII–VI вв. до н. э. – VIII в. н. э.)*. Минск: Наука и техника.

Перхавко, В.Б., 1978. Появление и распространение шпор на территории Восточной Европы. *СА*, 3, 113–126.

Смирнов, К.А., 1971. К вопросу о систематизации грузиков «дьякова типа» с Троицкого городища. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 184, 80–98.

Терпиловский, Р.В., 2004. *Славяне Поднепровья в первой половине I тысячелетия н. э.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Шадыро, В.И., 1985. *Ранний железный век северной Белоруссии*. Минск: Наука и техника.

Шукин, М.Б., 1994. *На рубеже эр: опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н. э. – I в. н. э. в Восточной и Центральной Европе*. Санкт-Петербург: Фанн.

Юшкова, М.А., 2011. Новые находки металлических изделий эпохи бронзы на Северо-Западе России. *Тверской археологический сборник*, 8, 273–288.

SANTRUMPOS

AA – American Antiquity

AB – Archaeologia Baltica

AL – Archaeologia Lituana

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LA – Lietuvos archeologija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

PB – Prähistorische Bronzefunde

UKM – Utenos kraštotyros muziejus

CA – Советская археология

POTTERY FROM NARKŪNAI HILLFORTS AND FOOT SETTLEMENT: SOME REFLECTIONS ON BEHAVIOUR

Vytenis Podėnas, Aleksiejus Luchtanas, Agnė Čivilytė

Summary

The prehistoric context of Narkūnai hillforts and the foot settlement has been of interest to archaeologists investigating various archaeological problems, the most prominent themes being early metallurgy and the communities that first occupied the hillforts in the East Baltic region. Up until now, the most overlooked find group was pottery. Furthermore, up until now the spatial relationship of the pottery to the

enclosures, postholes, hearths, and other find groups at Narkūnai had not been analysed. The objectives of re-examining the hillforts' chronology, classifying the pottery fragments, and investigating the spatial distribution aspects of finds were set. The aim of the paper is to identify and discuss some reflections on prehistoric behaviour in the archaeological context of Narkūnai.

The 'Didysis' Narkūnai Hillfort was first occupied in the PIII (most likely at its end) as is shown by a bronze Majków-type pin (Fig. 4:1) and a bone pin with a projecting cylindrical head and an ear (Fig. 4:2; Table 1). The lower cultural horizon that survived only on the periphery of the hillfort's enclosure can be indirectly dated to this period. Some of the early brushed pottery, a small container with smooth surfaces, and the simple pins with thick or slightly widening heads are characteristic of the early horizon. There is no indication of any metallurgy during this period; only later, during PIV–V, were Målar-type socketed axes cast (Fig. 4:9). A casting mould for rings could be contemporaneous with them. In addition to the evidence of locally performed metallurgy, a bone double button (Fig. 4:8) and bone pin with a projecting cylindrical head and an imitation ear (Fig. 4:3) are attributed to the PIV. There is almost no indication of Narkūnai's occupation during the PVI or Early Iron Age, except for a bone pin with a projecting decorated cylindrical head (Fig. 4:3) and an uncertain casting mould (for a temple ornament with a spiral centre and spoon-shaped terminals (?); see Podėnas *et al.* 2016).

The late prehistoric phase of the 'Didysis' Narkūnai Hillfort is shown by the iron chisel (1st–2nd century; Fig. 4:13), crook-shaped pins (3rd century BC – 3rd century AD; Fig. 4:5–7), the razor (A₃–B₂; Fig. 4:10), the spur (B₂–B₂/C₁; Fig. 4:12), and the Faustina Augusta coin (2nd century), which was stuck to a small hearth made for metallurgical activities in the 2nd century (Fig. 27).

The finds collected in the 'Mažasis' Narkūnai Hillfort, indicate a settlement pattern contemporaneous to the one at the 'Didysis' Hillfort. Early brushed and burnished pottery, an iron crook-shaped pin, and an iron scythe were discovered there. Moreover, the small postholes suggested the existence of a palisade similar to the one found at the 'Didysis' hillfort. The sparse number of finds from the outwork precluded a detailed spatial analysis.

The Narkūnai foot settlement was founded in the 1st century BC at the earliest, based on the late brushed and burnished pottery found in it. An iron crook-shaped pin and a Dyakovo-type weight (2nd–5th centuries) support the pottery dates. There is no indication of any early pottery with rough surfaces, which is characteristic of the 3rd–5th centuries, in the hillforts or foot settlement; it is, therefore, very likely that Narkūnai lay abandoned during the B₂/C₁ period.

The pottery was classified into three stylistic phases. The early brushed pottery style represents the Late Bronze Age settlement phase. The S, I, and C rim types are attributed to this style, but the decorations are not characteristic of early brushed pottery. It could be that the early pottery with smooth surfaces was contemporaneous with the early brushed pottery, as all of the characteristics, except the surface treatment, were the same. Therefore, a hypothesis that pottery with smooth surfaces should not be distinguished as a separate style has been raised. There is significantly less pottery with smooth surfaces and the surface treatment could have been only a contemporaneous variation of the early brushed pottery characteristics. The same applies to late brushed pottery and pottery with smooth surfaces. There are two different stylistic phases of late brushed pottery: sharply-ridged (K1 rim type) and weakly-ridged (K2 rim type). The former is characteristic of the 1st century BC – 2nd century AD settlements in East Lithuania, the latter to the 2nd-century ones (Vengalis 2009, pav. 11). The late brushed pottery decorations are plain and sparse. The burnished pottery found in the hillforts and the foot settlement dates to the 1st century BC – 2nd century AD. For the overall pottery statistics, see Tables 2–5.

The Narkūnai complex was protected by a simple palisade on a low bank. A spatial analysis of late brushed pottery allowed the palaeorelief of the 'Didysis' hillfort, area 3 (Fig. 25), which could be dated by a Faustina Augusta (2nd-century) coin discovered *in situ*, stuck to a metallurgical hearth's wall, to be distinguished. The hearth was located at a depth of 140 cm on the periphery of the hillfort's

enclosure. The lower Late Bronze Age cultural horizon lay at a depth of 6–88 cm; under it was natural soil. The metal artefacts correspond to a later providence. Iron artefacts were found around the hillfort's enclosure and in the clay layer, which was found in area 2 and was more than 1 m thick (Fig. 18, 30). This suggests that large-scale earthwork and fortification activities occurred at 'Didysis' Narkūnai Hillfort only during the Middle Ages. Interestingly, the bone spearheads were characteristic of the deepest cultural horizons, which follow the early hillfort's relief.

The Narkūnai population first encountered metalwork in the form of imported articles like the Majków-type bronze pin. Based on the archaeological data, it appears that itinerant metallurgists later visited Narkūnai on several occasions. The spatial distribution of the technical ceramics and the 2nd-century metallurgical hearth point to four different metalworking activity sites inside the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. Two are related to the production of Mälär-type socketed axes. The clay moulds found in these concentrations differed in respect to their erosion and fragmentation. Furthermore, once a metallurgical hearth has been built, there is no need to build another; therefore the inference was made that Mälär-type socketed axes were manufactured on two different occasions. The discovered clay casting mould for rings possibly dates to the same PIV–V period. There is no other indication of any metallurgical activity in the complex in the Late Bronze Age. An ambiguous clay form, which was probably used to cast temple ornaments, might attest to a brief period of metal processing in the Early Iron Age. The metalworking remains dating to the Roman Iron Age are a hearth (Fig. 27) and a clay mould for casting a pin or bracelet that were found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort, an iron smelting furnace in the foot settlement, and iron slag on the grounds of the 'Didysis' Hillfort and the foot settlement. It appears that the Late Bronze Age metallurgical activities did not influence the cultural development of the local communities or form a

tradition in the early hillforts. The change that could be attributed to local population is a mental one, but without a very clear transference to the material culture or social structure.

The abandoned buildings inferred on the basis of the spatial distribution of the sherd concentrations (deposits; Fig. 23) and bone artefacts (Fig. 20; Čivilytė 2014, p.114, pav. 93) have prompted some discussions on conflicts and the cultural situation in the context of the early hillforts. The sherd concentrations in the hillfort are mostly attributed to the early brushed pottery (Fig. 8) and the hillfort's abandonment could be related to conflicts in the Late Bronze Age. Moreover, concentrations of bone arrowheads have been found at former building sites. Some of the arrowheads could be attributed to the preparation of the settlement's defences. In addition, small areas of charcoal in the cultural layer point to the burning of some of the buildings, although the formation processes of the later cultural layer have erased other evidence of the event. Thus, there are no direct indications of conflicts at Narkūnai, although the hillfort's unusually fast abandonment does raise questions. The preparations for conflict might have been the most important factor for the appearance of the region's hillforts.

LIST OF TABLES

Table 1. Chronological indicators of the prehistory of the Narkūnai archaeological complex. Respectively: the Majków-type bronze pin, casting moulds for Mälär-type socketed axes, the casting mould for a temple ornament with a spiral centre and spoon-shaped terminals (?), the double button, the bone pin with a nail-shaped head and an ear, the bone pin with a nail-shaped head and an imitation ear, the bone pin with a projecting decorated cylindrical head, the iron chisel, iron crook-shaped pins, the iron razor, the iron spur, the earthenware Dyakovo-type spindle whorl, and the Faustina Augusta coin fragment.

Table 2. Summary of the potsherds found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. Respectively: brushed, burnished, with smooth surfaces, Medieval, and unidentified pottery¹.

Table 3. Summary of the potsherds found in the 'Mažasis' Narkūnai Hillfort. Respectively: brushed, with smooth surfaces, burnished, Medieval, and unidentified pottery.

Table 4. Summary of the potsherds found in the Narkūnai foot settlement. Respectively: brushed, burnished, with smooth surfaces, Medieval, and unidentified pottery.

Table 5. Summary of the rim sherds found at the Narkūnai archaeological complex.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. Situation plan of the archaeological investigations at Narkūnai hillforts and the foot settlement during 1975–1978. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 2. The Narkūnai foot settlement during the archaeological investigations. *Photo by A. Luchtanas.*

Fig. 3. The 'Mažasis' Narkūnai Hillfort during the archaeological investigation of areas 1 and 2. *Photo by A. Luchtanas.*

Fig. 4. Chronological indicators for the prehistoric era of the Narkūnai archaeological complex. 1–10, 12, 13 – found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort, 11 – found in the Narkūnai foot settlement. Owner – National Museum of Lithuania. Artefact, inv. no.: 1 – the bronze Majków-type pin, AR 594:624, 2 – the bone pin with a nail-shaped head and an ear, AR 594:266, 3 – the bone pin with a nail-shaped head and an imitation ear, AR 594:289, 4 – the bone pin with a projecting decorated cylindrical head, AR 594:293, 5–7 – iron crook-shaped pins, AR 594:649, 700, 687, 8 – the bone double button, AR 594:344, 9 – a clay casting mould for a Mälar-type axe, AR 594:495, 10 – the iron razor, AR 594:667, 11 – the earthenware Dyakovo-type spindle whorl, AR 594:561, 12 – the

iron spur, AR 594:645, 13 – the iron chisel, AR 594:665. Catalogue of the National Museum of Lithuania. *Drawings by A. Ruzienė.*

Fig. 5. Map of the pins with a mushroom-shaped head. Find spots in Poland: 1 – Lubiatowo, 2 – Czarnowo, 3 – Lake Gopło, 4 – Kruszyńc, 5 – Majków, 6 – Wlocin, 7 – Opatów, 8 – vicinity of Wieliczka (after: Gedl 1983). *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 6. Miniature cups found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. Owner – National Museum of Lithuania. Excavation year, excavation area, museum inv. no.: 1 – 1978, 4, AR 594:541, 2 – 1978, 2a, AR 594:542, 3 – 1976, 1, AR 594:420, 4 – 1978, ?, AR 594:558. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 7. Characteristic rim sherd types of the household pottery found in the Narkūnai archaeological complex: 1–8, 10 – found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort, 9, 11–13 – found in the Narkūnai foot settlement. Owner – National Museum of Lithuania. Excavation year, excavation area, field no.: 1 – 1978, 4, 5, 1218, 2 – 1978, 3, 685, 3 – 1978, 2b, 436, 4 – 1978, 4, 5, 730, 5 – 1977, 2, 110, 6 – 1977, 2, 105, 7 – 1978, 2a, 624, 8 – 1978, 2a, 107, 9 – 1978, 5, 20, 10 – 1978, 4, 5, 813, 11 – –, –, 415, 12 – –, –, –, 13 – 1976, 6, 62. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 8. Reconstructed pots of early brushed pottery. Owner – National Museum of Lithuania. Excavation year, excavation area, field no.: 1 – 1978, 6, 651, 2 – 1977, 3, 954, 3 – 1976, 1, 535 (AR 594:559), 4 – 1977, 2, 200. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 9. Pottery styles in the sherd concentrations found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 10. A wide base, which is characteristic of early brushed pottery. Owner, excavation year, excavation area, field no. (museum inv. no.): National Museum of Lithuania, 1976, 1, 1090. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 11. A small pottery vessel with smooth surfaces (morphological type I), found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. Owner, excavation year, excavation area, museum inv. no.: National

¹ Those potsherds found in sherd 'nests', restored pots, and joined fragments were not counted individually in the study.

Museum of Lithuania, 1978, 6, 409, 410. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 12. Oxidation burnished pottery found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. Owner, excavation year, excavation area, museum inv. no.: National Museum of Lithuania, 1978, 2a, 109. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 13. Clay sources in the vicinity of Narkūnai hillforts and the foot settlement (after: Guobytė 2011). *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 14. A bowl fragment. Owner, excavation year, excavation area, field no.: National Museum of Lithuania, 1977, 3, 143. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 15. Evidence of the base treatment of the pottery. Owner – National Museum of Lithuania. Excavation year, excavation area, field no.: a – 1978, 2b, 962, b – 1978, 5, 624, c – 1978, 2b, 302. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 16. The characteristic surface treatment of the household pottery (P III – 2nd century AD) found in the Narkūnai archaeological complex: a – a deep-textured brushed surface, b – a shallow-textured brushed surface, c – a smooth surface, d – a burnished surface. Owner – National Museum of Lithuania. Excavation year, excavation area, field no.: a – 1978, 6, 358, b – 1978, 2b, 495, c – 1978, 4, 5, 1303, d – 1977, 2, 131. *Photo by V. Podėnas.*

Fig. 17. Excavation area 3 during the excavation at the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. *Photo by A. Luchtanas.*

Fig. 18. Excavation areas 1 and 2 during the excavation at the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. A layer of clay and sand laid over the cultural layer is seen in area 2. *Photo by A. Luchtanas.*

Fig. 19. Distribution by depth of the artefacts dating to P III – 2nd century AD in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. Respectively: bone points, bone spearheads, bone pins, casting moulds for socketed axes, casting moulds for rings (neck-rings, bracelets) and a pin, scoops, crucibles, and metal finds. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 20. Spatial distribution of the bone spearheads and arrowheads in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 21. Distribution of the technical ceramic fragments in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. The metallurgical activity sites are shown by dashed lines. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 22. Distribution of the brushed pottery in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. On the left – with an accuracy of 1 m², on the right – the integrated data view (created with ArcGIS 10.3, a Spatial Analyst tool). *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 23. Distribution (by number of fragments) of the sherd concentrations found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 24. Sherd concentrations *in situ* (in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort). Owner, excavation year, field no.: National Museum of Lithuania, 1978, 1003. *Photo by A. Luchtanas.*

Fig. 25. Distribution by depth of the late brushed pottery in excavation area 3. The 1st century BC – 2nd century AD hillfort surface could be distinguished by a spatial analysis of the late brushed pottery. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 26. A metalworker's hearth found in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort, excavation area 3, *in situ*. *Photo by A. Luchtanas.*

Fig. 27. Spatial distribution of the metal artefacts in the 'Didysis' Narkūnai Hillfort. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 28. Distribution (by number of fragments) of the household pottery in the Narkūnai foot settlement: A – distribution of all of the household pottery, B – distribution of the brushed pottery. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 29. A behavioural flow model of the household pottery. *Drawing by V. Podėnas.*

Fig. 30. Part of excavation areas 1 and 2 during the archaeological investigation. *Photo by A. Luchtanas.*

Translated by V. Podėnas